

२२२ नां २४८३

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૦૦૨ તારીખ

પુસ્તકનું નામ ૨૨૧નાં ૨૨૬૧

વિષય

દામ્ય રસિક ગ્રંથમાળા

પુસ્તક પહેલું.

રસનાં ચટકાં

લેખક:—“ બેકાર ”

પ્રકાશક:—મુ. ઇબ્રાહીમ દાદાભાઈ પટેલ.

“ બેકાર ” ઓરીસ.

સંદેર

[સર્વહક પ્રગટ કર્તાને સ્વાધિન છે.]

આવૃત્તિ ૧ લી]

[પ્રત ૧૦૦૦

કીમત રૂ. ૧-૪-૦

મુસ્લિમ-ગુજરાત પ્રેસ, સુરત.

ની કોપીરાઈટ-સંપૂર્ણ આતના થોડાક શબ્દો

(પેલાઓ 'બે બોલ'ના આસરા હેઠળ બે હજાર બોલ લખી કાઢે છે કે બાર ટોપલા બોલી કાઢે છે. એવી વ્યવહાર અપ્રમાણિકતા આપણને આવડતી નથી તેથીજ શરૂઆતના થોડાક શબ્દો લખવા લલચાયો છું.)

પ્રથમ પહોળું મોટું કરીને તે સૃજનહારનું નામ લઈ આગળ વધીએ કે જ્યાં "જેનો આરંભ સારો તેનું છેવટ સારું" નો રોગ આપણને પણ લાગુ પડે! હે! સર્વશક્તિમાન સૃજનહાર, ત્હારી કૃપા મડેજ સર્વ સંસાર ચક્ર ચાલી રહ્યું છે. બાકી જે આ પુસ્તક લખતાં લખતાંજ મારા હાથને લકવો થઈ ગયો હોત તો શી રીતે પૂર્ણ થાત? ત્હારી દયાથીજ હું આ મારું અદ્ય પુસ્તક પૂર્ણ કરી શક્યો છું. હે! પ્રભો તું સર્વ વ્યાપિ પણ છે. સહરાના સીમુમમાં પણ તારો વાસ છે. સીંધની રેલમાં પણ તારો હાથ છે, સ્વીટઝર્લાંડના બગીચાઓ અને વીસુવીઅસના જવાળામુખિમાં પણ ત્હારું ધામ છે, નિતદિન લાખોમાં પ્રાણીઓને મારવા કે છવાડવા એ ત્હારું પ્રોગામ છે, તું સર્વવ્યાપી અને સર્વજ્ઞ છે; તો આ મારા પુસ્તકની એજન્સી માલની કન રમજ એ બિન બેખમે તનેજ સોંપું છું.

હારવ પર લાંબું બાખ્ય સ્વર્ગસ્થ રમણભાઈ "હારવ મંદીર"માં લખી ગયા છે. માટે હવે હું લખતો નથી. કારણકે જે વાત લખાઈ ગઈ હોય એણી એણીને ચીકણી કરવાની આવશ્યકતા નથી. ખરું તો એમજ છે કે આપણામાં એવું લખવાની શક્તિ નથી!

આપણે તો વાટે ઘાટે, બજાર હાટે કંઈ રમુજ પ્રસંગ બન્યો કે તેને જરા મીઠું મરચું બભરાવી ચિતરી કાઢ્યો એટલું બાણીએ

છીએ. એને કેવા પ્રકારનું હાસ્ય સમજવું. તે વાંચકોની મરજીની વાત છે. સ્વ. હાજી મહમદની ‘વીસમીસદી’માંથી ‘ખોડકું માથું,’ ‘મારી મંગલમાં મુસાફરી’ અને ‘ફઠલા’ એ ત્રણ જુદા જુદા લેખકોના લેખો વાંચવાથી મને અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થયો. જેથી ફરી ફરીને વાંચ્યા, પછી તો હાસ્ય રસના અનેક લેખો વાંચવાની રટ લાગી અને સ્વ. રમણભાઈ, જાગીરદાર, મસ્તફઝીર, આલીયા જોશીના ઘણા લેખો વાંચ્યા. પ્રેરણા

થઈ, આપણે પણ કંઈક લખવું.

શું લખવું તે વિચારમાં એકાદ વરસ વહી ગયું. માર્મિક કટાક્ષ અને હાસ્ય જમાવવામાં અંગ્રેઝ મનાતા મરહુમ મહાકવિ ‘અકબર’ના કાવ્યોમાંથી ઘણું જાણવાનું મળ્યું. દારૂગોળો મગજમાં તૈયાર થઈ ગયો હતો. હવે સળી ચાંપવાનીજ વાર હતી. અસહકારનું પુર ચઢીને સમી ગયું હતું છતાં હડતાળો ને પરિપક્વોની ખીમારી આખા દેશમાં વ્યાપિ ગમ હતી. એક રાત્રે ઘરમાં ભુપક મામાઓ મામેરે લઈને આવ્યા હતા તેમની દોડ ધામમાં આંખ ઉઘડી ગઈ તે ઉઘડી ગઈ પેન્સીલ લઈને મંડ્યો ‘ઉંદર પરિષદ’ લખવા. બસ ત્યારથી અજ સુધી ધ્યાનમાં આવ્યું તે બાક્યું અને ધકેલ્યું. જુદા જુદા પેપરોમાં તંત્રી મહાશયોએ “અમારો હાસ્ય પૂર્ણ લેખ.” “હાસ્યથી ભરપુર માર્મિક કટાક્ષ રજુ કરતો લેખ.” “રમુજી સ્કેચ,” એવું એવું ઉપર લખીને છાંયું ત્યારે મેં જાણ્યું કે આપણે પણ હાસ્ય રસના લેખક છીએ.

ઉપકાર તે તંત્રી રાગેતો કે જેમણે મને હાસ્ય લેખક ગણ્યો પણ હું પોતે હાસ્ય લેખક છું કે નહિ તે તો મારું મનજ જાણે છે. મિત્રો અને વખાણુનારાઓએ મને છપારે ગદાવ્યો એટલે ગુર્જર સાહિત્યમાં જાણે કંઈ અધુરું રહી જતું હતું તે પૂરું કરવા આ સંગ્રહ નામે ‘રસનાં ચટકાં’ બહાર પડ્યો. ઉપલક દૃષ્ટિથી જોનારને પણ એમાં

“પ્રથમ આસે મલિકા” જેવું દેખાશે. પ્રુફરીડરે ‘રસનાં ચટકાં’ને બદલે “રસના ચટકાં” સુધાર્યું અને તે પ્રમાણે છપાઈ ગયા પછી મેં જોયું પણ થએલી ભુલને નભાવી એ તો ચાલુ ઝમાનામાં એક કળા મનાય છે; જેથી આપણે પણ એ પ્રમાણેજ ધપાવ્યે રાખ્યું. બીજી દૃષ્ટિએ જોતાં ‘રસના ચટકાં’ એ સટિલોપ તત્ત્વસય સમાન ગણતાં ખરુંજ છે. તો હવે એ ‘રસના ચટકાં’ને રસનાં ચટકાં માનવા કે લેખિણીનાં લટકાં માનવાં તે વાંચકોના વિચાર પર આધાર રાખે છે.

પેલા હાસ્યના ચાર થાંભલાઓથી રચાએલા મંડપની છાયામાંજ આપણે તો કુદા કુદ કરીએ છીએ છતાં દશેરાની સ્વારીમાં અનેક અરબી ઘોડાની હરિદ્રાધમાં દોડાવેલા અમારા બાંડીયા ટટ્ટને પણ કાઠ અરબી ઘોડો ગળી કાઢે તો તે તેની ઉદારતા કે દૃષ્ટિ દોષ છે ! જે છે તે વાંચકો આગળ રજુ કર્યું છે. તંત્રીરાજોના અભિપ્રાયો ઉપરથી એ સંગ્રહના લેખોને હાસ્ય રસના લેખો માનતો થયો છું. વાંચકને જે હસવું આવશે તો એ અભિપ્રાય ખરો પડશે, અને લખનારની મુખાદ પર હસશે તો પણ પૈસા વસુલ થઈ જશે.

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનાના લેખક રા. મસ્તકદીર કે જેમને હું મારા હાસ્ય ગુરુ સમાન માનું છું તેમનો હું અત્યંત કાળિય છું, અને બ્લોક બનાવરાવવામાં તથા બીજી પણ અનેક રીતે સંપૂર્ણ મદદ કરનાર જી. એચ. મુસ્તુફા (કલકત્તા) તથા ભાઈ ગુલામહુસેન તે વીસમીમહીના તંત્રીનો પણ આભારી છું. એમણે મને નિખાલસ દિલે મદદ કરવામાં પાછીપાની કરી નથી. આ સંગ્રહ સચિત્ર થવાનું માન એમનેજ ઘટે છે. રા. ચાંપસીભાઈનો પણ એટલોજ એહસાનમંદ છું. વળી બાંટવાવાસી મહારા જે રસિક મિત્રો અબ્દુલલતીફ દાઉદ અને અબ્દુલલતીફ હાજી હુસેન એ બંને લતીફ ભાઈઓએ અનેક પ્રોત્સાહ

જનક પત્રો લખીને આ ખીજને મને નજીવું પણ મારે મન સાહસ સમાન લેખાતું કાર્ય કરવાને મને ઉસ્કેર્યો, માટે આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં પ્રથમ માન એ ભાષ્યોનેજ ધટે છે. છપાવવાના કાર્યમાં અનેક તરેહની સૂચનાઓ, બલામણો આપ્યા બદલ અમારા ‘સાદિક’ના એડિટર તથા મુસ્લિમ-ગુજરાત પ્રેસના મેનેજર સાહેબનો પણ આભારી છું.

વાંચક બંધુ કે વાંચિકા ભગિનીઓને છેવટમાં એટલીજ વિનંતિ છે કે એટલા નાટકવાળાઓ હંસવૃત્તિથી ‘ક્ષીરનીર’ ન્યાયે અવલોકવાનું કહે છે તેમ ન કહેતાં ચાખા વીણનારી ચાલાક રસોયણની દ્રષ્ટિથી પુસ્તકનું નિરિક્ષણ કરવું. જો આ પુસ્તક ગમી જાય તો ખીજ પુસ્તક “હાર્ય કુંજ” વાંચવાને માટે તૈયાર રહેશે અને ન ગમે તો કંઈ કહેવાનુંજ નથી ! હજી થોડું એક આપીને વિરમીશ.

સફળ લેખક—ધરમની બહેન.

વાંચક—‘વીરપસલી’ના દાન આપનાર ધરમનો ભાઈ.

નિષ્ફળ લેખક—સુધારેલા પીંઢારા.

બેકાર ઓફીસ —રાંદેર

સને ૧૯૨૯ના આખર દિવસે

ઉપા સમયે ૧ જેલન નીરે

ઢીંચી કંતારગામની પાપડી ખાદને.

“બેકાર”

પ્રસ્તાવના

મુડી અને મનુરી વચ્ચેની કાતિલ ઝુંબેસના આ જમાનામાં, શાહિવાદ અને મનુરવાદ વચ્ચેની ધુરકા ધુરકીના આ સમયમાં, અસહ્ય નાણા લીડ અને લયંકર બેકારી જેમાંથી છુટવાને આપઘાત એજ માત્ર અમુલ્ય ઔષધિ ભાસે છે, તેવા આ વખતમાં ન્યારે લોકોના મન ચિંતાતુર તથા મ્હોડાં દિવેલ પીધેલાં જેવાં રેતાં સુરત થઈ ગયાં હોય; અને એ વ્હેરાઓને હસ્તા કરવાનું ખીડું ઝડપનાર કોઈ હાસ્યરસનો નવો લેખક બહાર પડે; ત્યારે જનતા તેને ઉમંગભરે વધાવી લે છે, અને એક આશિર્વાદ સમાન ગણે છે.

ભાઈ ‘બેકાર’ પાતાનાં ‘રસનાં ચટકાં’ સાથે ગુજરાતની ગમગીન પ્રજાને ખડખડાટ હસાવવા બહાર પડ્યા છે અને એમનું પુસ્તક વાંચી જતાં મારી તો ખાત્રી થઈ છે કે એ ચટકાંઓ ગુજરાતમાં ઠેરઠેર અથવા તો જ્યાં જ્યાં ગુજરાતી ભાષા બોલાતી હશે ત્યાં ત્યાં હાસ્ય રસનાં માત્ર ચટકાં નહિ પણ હોજ વ્હેવાવશે.

ભાઈ ‘બેકાર’નાં દર્શન એટલે કે એમના અર્થીર દેહનાં દર્શન મને પહેલવહેલાં બેઘડીમોજમાં થયેલાં અને તેજ વખતે મને લાગેલું કે ગુજરાતી સાહિત્ય ગગનમાં હાસ્ય રસનો આ એક નવો તારો ઉગ્યો !

ત્યાર પછી ભાઈ ‘બેકાર’ની વધુ પિછાન મારા વિદ્વાન મિત્ર મી. ‘મુનાદી’ એ મને કરાવી અને મી. બેકારનો લખેલો માર્મિક કટાક્ષ અને રમુજ લયો લેખ ‘અમારાં લગ્ન’ વાંચવા આપ્યો; પછી તો હું અને મી. બેકાર મુંબઈમાં બેચાર વખત મળેલા અને એ મુલાકાતો, એ વાર્તાલાપોથી હું બેઘ શક્યો કે આ યુવાન વ્હોરા લેખકમાં હાસ્ય જમાવવાની અત્યંત નૈસર્ગિક શક્તિ છે.

મી. બેકાર ધાંધલીયા કે પોતાનું વ્યક્તિત્વ લોકોની જાણમાં લાવવા પ્રચારકાર્ય કરનારા નથી. તેમનો સ્વભાવ શરમાળ અને એક માગી છે. તમે તેમને મળો ત્યારે તેમની આનંદી અને મસ્તીમાં નાચતો આંખો જ તમને લાસ આપે કે આ વ્યક્તિમાં હાસ્ય સમજવાની અને રજુ કરવાની અતિ કીંમતી કુદરતી બક્ષીસ છે.

લાઈ 'બેકાર' અગ્રેજી જાણતા નથી. હાસ્યરસ માટેનું વસ્તુ જીવનમાં હંમેશા જનતા બનાવમાંથી લે છે, ચાતો ખીજા હાસ્યરસીક લેખકોની વસ્તુઓ પરથી સુચન લઈ તે પર પોતાની કલ્પનાની સુંદર ઈમારત રચે છે. કેઈ ખીજના લેખ ઉપરથી તેમને સુચન મળ્યું હોય તેનો સ્વિકાર કરવાનું ચુકતા નથી. એમનામાં એરીજીનાલીટી સારી છે અને મને વધારે આનંદ તો એ જોઈને થયો કે પોતે ઈસ્લામી હોવા છતાં ગુજરાતી ભાષા શુદ્ધ અને સરસ લેખ છે. પાત્રલેખન એમનું અચ્છું છે. એમનો 'જીવણ કાકો' તથા 'કાના કાકાનો કુળદિપક' વાંચકની નજર સામે તરી આવે છે, અને પ્રસંગો પણ હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે એવા એ લાઈ અત્યંત શકે છે; પણ ખીજા હાસ્યરસની સેવા કરનારા લેખકો સાથની સરખામણીમાં લાઈ 'બેકાર' માં મને જે કંઈ વિશેષતા લાગી હોય તો તે એમનો રમુજ કાવ્ય લંડાર છે. એમના લેખોની વચ્ચે વચ્ચે પ્રસંગને અનુસરતી રમુજ કવિતાઓ. પ્રચલિત લોકપ્રિય નાટકનાં ગાયનો કે જુના કવિઓની કવિતાઓને રમુજ ઢબે ફેરફાર કરી મુકેલી હોય છે. એ જોતાં મને લાગે છે કે લેખો કરતાં પણ હાસ્યરસ પ્રધાન નાટકો, ફારસો કે ગાયનોમાં મી. 'બેકાર'ને ઘણીજ સાક્ષી હોયોટી છે. અને

એ દિશામાં ભાઈ ‘બેકાર’ બે લક્ષ આપે તો ગુજરાતના એક અચ્છા હાસ્યરસીક નાટ્યકાર બને.

બીજું આ ‘રસનાં ચટકાં’ વાંચતાં હું એ બેઈ શક્યો કે ભાઈ ‘બેકાર’ નું નિરિક્ષણ ઘણું ખારીક અને ઘણું ઉંડું છે, તેમ જ જુદા જુદા વર્ગના માણસોની રીતભાત અને બોલીનો એમનો અભ્યાસ આખાદ છે. કલમ મારફત એ બિરાદર આપણા ગુજરાતના ગૃહજીવનની જુદીજ સુંદર બાજુ આપણી ચશ્મો સમક્ષ ખડી કરે છે. ‘રાણીના રાજ’ અને ‘ગૃહજીવનની ગુંચ’ એ વાતની સાક્ષી પુરે છે. ઇતિહાસના પ્રસંગોને રમુજ રૂપ આખાદ રીતે એ ભાઈ આપી શકે છે. ‘વોસમીસદીની સંયુક્તા’ ને રજુ કરવામાં સુંદર સફળતા મેળવી છે.

કેટલા પ્રસંગોમાં રમુજ સાથે સાથેજ માર્મિકપણા રૂપિ આબખાઓ મારી સમાજની કંઈ કંઈ બુલો તરફ વાંચકનું ધ્યાન આડકતરી રીતે ખેંચે છે. બીજી એક ખુખી ભાઈ ‘બેકાર’ના હાસ્ય રસમાં એ છે કે તેમાં જરાએ ખેર નથી. તેમની રમુજ જમાવવાની શૈલી મસ્તીખોર પાણુ નિર્દોષ છે.

બિરાદર બેકારને ખુદા લાંબુ આયુષ્ય આપે અને પોતાની લેખિની દ્વારા વેપારી ગણુત્રી બાજ, એકલા પૈસા ટકા અને પોતાની અટ્ટી ને અટ્ટીનાં છોકરાંમાંજ પોતાના સ્વાર્થને સર્વસ્વ માનનાર ગુજરાતને ડસાવી નિખાલસ અને આનંદિ બનાવે એજ આપણે ઇચ્છીએ.

મને આશા છે કે ભાઈ ‘બેકાર’નાં ‘રસનાં ચટકાં’ને ગુજરાતની રસીક પ્રજા હરખથી વધાવી લેશે. તા. ૨૬-૧૧-૨૯

[વિલા પારલા]

મસ્ત ફકીર

ભાઈ અખટસીજી દાઉદ, શાલાપુર.

અર્પણ

અઝીઝી અબ્દુલ લતીફ !

સાહિત્યના ઉપાસક હોઈ, અંત નેમાંન્ય ખાસ મુસ્લિમ
સાહિત્યના ઉનેજક હોઈ, મુસ્લિમ લેખકોની દાઝ દિલે
ધરાવતા હોઈ: પરંવાર દુલ નહિ નેા દુલની ખાંખા
તેજાનં બેઠ ધરવાંતા તમારો શુભ પ્રયાસ પ્રસંશનીય છે.

દતિદાસ અંત હાસ્યના રસિક વાચક હોઈ
મારા લેખાંત ગુજરાત તેમજ મહાગુજરાતમાં
વિશેષ વચાતા કરવાનું કાવ બાંધું પોતાના શીરે
ઝેહરી ડીધું હોય એમ નિરખતાં આ મારી અલ્પ કૃતિ
તમને અર્પણ કરતાં સગવડ આનંદ લઉં છું તેને
શોલાપુરી એવંશ ખાતાં ખાતા, રેતાં રેતાં નહિ

પાળું

હરતાં હરતાં સિંચારંગા

— “એકાર” —

મુસ્લિમ-ગુજરાત પ્રેસ, સુરત.

રસના ચટકાં

(૧)

સાચો સાહિત્યકાર.

હોને મારું નામ તો શાંતિલાલ છે, પણ આ જીવનમાં મેં ક્યાંએ શાંતિ અનુભવી નથી. જ્યારથી મારા મસ્તકે રૂપિ ખીજીશયના ખીજાંકુરમાંથી અકકલનો ફણગો ટુટી નીકળ્યો છે; ત્યારથી મહારી આસપાસ, આકાશમાં ને અંતરમાં પણ અશાંતિનું વાતાવરણ અનુભવી રહ્યો છું.

જુઓને ચાર વરસનું વય થનામાંજ મહારા માતૃગ્રીએ અક્ષરજ્ઞાન મેળવવા સારૂ આપણા મકન કાકાની નીશાળે મુક્યો. મને કેદખાતા જેવું કંઈક લાગ્યું પણ શું કરીએ ? ગુરજીની “સાડી વાગે ચમચમ-તો વિદ્યા આંવ ધમધમ” વાળા પુરાણા સિદ્ધાંત આગળ નિરૂપાએ બેઠી રહેવું પડ્યું. પોતાની પહેરવા જેટલી સમજ શક્તિનો જથ્થો તે વખતે મહારા માથામાં કે પેટમાં ક્યાંએ ન હતો; જેથી લાચારીએ લેઘડી પહેરીને નિશાળે જવું પડ્યું. સૂઝ જવાની ઠગ્ગા થતાં ગુરજી

પરવાનગી મેળવવી પડતી પણ ગુરુ ગહન વિચારમાં ગુચવાણા હોય ત્યારે અનિચ્છાએ લાંબો થઈ સુધ જતો. ત્યાંતો ગુરુદાનમાં એકાદ બે લપડાકો મળતી, જેથી ગાલ અર્ધો ઈંચ ઉપસી આવતો, હું રોતો રોતો સ્વધામ પહોંચતો. કે મહારાં માતૃશ્રી મહાકાળીનું ઉચ્ચ સ્વરૂપ ધારણ કરીને ગુરુ સામે વાગ્યયુદ્ધ આરંભતાં. પણ અંતે શાળાના પ્રવેશ દારમાંજ મુલેહના કરારો થતાં. ગુરુજીના ગોળ જેવા ગળ્યા સ્વભાવ આગળ માતાજીનો ગરમા ગરમ ભજ્યાં જેવો તીખો સ્વભાવ કંઈક નમ્ર બનતો. આ બધી અચપાણી વાતો મસ્તકના એક અંધારા ખુણામાંથી આવતે એકાએક મળી આવવાથી ચિનરી ધ્રાંદી છે.

x

x

x

સખેતવર્ષ પર્વત સદંતર અધ્યયન કરીને માંડમાંડ ત્રીજા ધોરણમાં પ્રવેશ કર્યો. તો પણ મહારા માતાજી તો આખા ગામના બુદ્ધિશાળીઓમાં પ્રથમ નંબરે મનેજ ગણતાં. મહારા બીજાપુરના ગોળ હુમટ જેવા ગંભીર પિતાશ્રી તો મને કોઈ દિવસ પાણુ કંઈ કહેતાજ નહિં. ત્રીજી ટ્રાપેડીમાં પાંડવ દોરવોતો પાઠ વાંચતાં મહાભારત સાંભળવાની રહ લાગી મહારા પિતાજી મહારો હાથ પકડીને એક રાત્રે અમારા ગામના બાનુશંકર બટને ત્યાં લઈ ગયા. બાનુશંકર બટ મંદોટા ઝરાડા પાડીને કથા કહેતા હતા. બીમની બહાદુરી સાંભળી મારા અંગમાં એક સામટો અખુટ શક્તિનો અનુભવો ઉત્પન્ન થતો. આજનો એડીપોલો તે વખતે કંઈ મહારા લીસા-પમાંજ ન હતો ! અર્જુનની બાણવિદ્યા સાંભળીને ગામને પાદરે જઈ તીરકામડી વડે નિશાન જમાવતો પણ ભાગ વેળે કોઈને લાગી જતાં મહારી પીઠ અનાયાસે ક્રિકેટ ગ્રાઉન્ડ બની જતી ટ્રાપેડીનાં દુઃખ સાંભળી મહારૂં મસ્તક કે પેટ દુઃખી આવતું. મેથલ બામ કે બીખા

કલ્યાણજીના મલમથી કંઈ ફાયદો ન થતો. દુર્યોધનની દુષ્ટતા સાંભળી મ્હારો મિત્રજ સહરાના સિમુમ જેટલી ઉજ્જુતા ધારણ કરતો. આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ સુધી કથા સાંભળતાં મારા મસ્તકની રંગભૂમિમાં અનેક સીન ટ્રાન્સફર થતાં. અતે કંઈક કરી બતાવવાની ધગશ પેટમાં બળવા લાગી. આમ લાગલાગટ સપ્ત વર્ષ પર્વેત કંઈકની હોળી પેટમાં સળગી.

x

x

x

આજે મ્હારા કપાટમાં મોટાં પોથાંના થોથાં ગિહાળીને લોકો આશ્રયની નજરે મ્હારા તરફ આકર્ષાયા છે. સદેવંત સાંવળંગા, ગજરામાર, હલામણ જેઠેવો, સુડા બોનેરી, બરાસ કસ્તુરી, બદુ કપટ ભાગ પહેલો, ચાર દરવેશનો કિસ્સો, એરેમિયન નાઇટસ વગેરે અનેક જગ બહારે અંથો વાંગાને એ સાક્ષરો, ચાર સાહિત્યકારો, આઠ દીકાકારો કે સોળા લેખનકારો જેટલી સામગ્રી બુદ્ધિનો સરવાળો મારા મસ્તકમાં થઈ ગયો. પછી તો બરાસ કસ્તુરી જેવુંજ કડક અસ્તરીનું પુસ્તક રચી નાખ્યું તથા દેશી આંકનો મહદઅંત પણ પ્રગટ કરી દીધો એટલે હવે કંઈક કરી શક્યો છું એવો કંઈક મને ભાસ થવા લાગ્યો. લ્યોની ગઈ વર્ષાકતુનીજ વાત ! મેઘરાગની માયાની સાડા ત્રણ દિવસની હેલી થઈ; ત્યારે બદો લીલાવતી નાટકના ગાયનો લલકારતો કે દાણુલીલાના રાસડાનો આલાપ કરતો તે વખતે બધાં બેરા છોકરાં મ્હારી આસપાસ બેઠાં બેઠાં મંત્ર મુગ્ધ બની જતાં. કેટલાએ ગવંયાઓ, એક્ટરો, તરંગળાઓ મ્હારાં સુરીયાણા ગાયનો આગળ મ્હાન થયા છે. અમારા ગામના બધા સમજદારો કુશળ કળાધર જયશંકર સુદર્શીનાં “પહેરી ચાળી લટકા મટકા કરતાં આવ્યાં” વાળા ગાયન કરતાં મ્હારા સ્વમૂખે ગવાએલા

“મહીયારીરે મહીનું મૂલ ખતાવો.” વાળા ગાયનને એકેમતે અત્યુત્તમ ગણુતાં. આતો રહી ગામની વાત પણ દેશમાંએ મ્હારી કાર્તિનો સૂર્ય ધ્રિવીશ રાજ્યની જેમ અસ્ત પામ્યો નથીજ !

x

x

x

સને ૧૯૨૨ માં રાજનગરના નાકની ઘાંડી સામે વસેલા ખાદી નગરમાં કોંગ્રેસ ભરાઈ ત્યારે એક લીડર તરિકે હું પણ પહોંચી ગયો હતો. અમુક હદમાં મુકરર કરેલાં મંડપમાં અમુક જનસમૂહ સમક્ષ ભાષણ કરવા જેટલું મ્હારું સંકુચિત હૃદય ન હોવાથી ખ્ધાર ખુલા મેદાનમાં લેકચર શરૂ કર્યું. હજારો મનુષ્યોની મેદની મ્હારું લેકચર સાંભળવાને ટોળે વળી. લોકો મ્હારું મોઢું અરાયર જોઈ શકે એ જેટલું બાડની ગાડીપર ઉભા રહી લેકચર લલકાર્યું, “ ખુને જીગર કે પીતે હું બસ ગમમેં તેરે યાર.” વાળું ગાયન ખુલ્લું અવાજે લલકાર્યું. વન્સમોર, વન્સમોરના અવાજેને તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે એ ગાયન પ્રસાર થયું. ખીન્નુ એથી પણ ઉત્તમ ગાયન તીણું અવાજે આલાપ્યું. લોકો આનંદથી ટોલવા લાગ્યા. અત્યાનંદથી હર્ષાવેશમાં આવી જઈને મને પુષ્પોને ખદલે કાંકરાથી વધાવવા લાગ્યા તો પણ આ સંવક વીર યોધાની જેમ અડગ રહેલા ને એલવા લાગ્યો કે “કાંકરાને ખદલે પાપાણીની ત્રિષ્ટિ થશે તો પણ આ અહિંસાત્મક અસહકારી ચુસ્ત યોધ્યા જરાએ ડગશે નહિ !” ધાધલ વધવા લાગ્યું એટલામાં કોઈ રેંછ પેછ લીડરનું આગમન થતાં ઉત્સુક જનોનું ટોળું મ્હારો આભાર ગાનતાં, પહેલાંજ વિખરાઈ ગયું. આમ એકાદ સપ્તાહ વ્યતિત કરીને, મસ્તક અગાળી તો પગ અમદાવાદી બનાવીને ખલે ઝાળી સદિત ઘર ભેજો થયો.

પછી ઘરનાં બધાં પરદેશી વાસણો ફેડી નાખ્યાં, વસ્ત્રો બાળી દીધાં, દસ્તાવેજો ફેડી નાખ્યા, નોટો બાળી દીધી, રૂપીઆ ફેંકી દીધા કારણ કે હવે હું દેશકાળે ફરીર બન્યો હતો. તેમ કરતાં મને કોઈ ખાળનાર પણ નહોતું. મ્હારા પ્રાણ્ય પિતાશ્રી સ્વર્ગે સીધાવી ગયા હતા ને માતૃશ્રી પથારીવશ હતાં; પણ ત્હેમની ચાકરી કરતાં હિંદ માતાની ચાકરી કરવી એ મ્હારી પહેલી ફરજ હતી. એમ વીરકેસરીના ખેત્રમાં “ખગંજે હિંદનાં સંતાન લડે જે હિંદને કાળે” વાળું ગાયન સાંભળતાંજ હું મેદાને પડ્યો ને ફાળો ઉઘરાવવા લાગ્યો. કોઈ નાણું આપતા તો કોઈ ગાળો પણ ભાંડતા. એવામાં ધનગુણ કાકાના પીઠાપર પિકેટીંગ કરતાં દુબ્ધ દારૂડીઆગ્રાને હાથે ધાયલ થવા છતાં સરકાર માખાપે તો મહાત્માજીના સાચરમતી આશ્રમની નિકટમાંજ સરકારે બાંધેલા એક આશ્રમમાં મને છ માસ સુધી રહેવાની ફરજ પાડી. તે આશ્રમના નેતાને લોકો જેઠર કહેતા. છ માસે “વાડામાંથી પાડું એક, છુટું થઈને નાહું છોક” પ્રમાણે હું બહાર આવીને નિહાળું છું તો ધારાસભામાં જવાની ધમાલ શરૂ થઈ હતી. “આ વિષયમાં પણ કંઈક મારે કરવુંજ જોઈએ.” કારણ કે નેપોલીયનની ડીક્તેરીમાં અશક્ય શબ્દ ન હતો પણ મ્હારી શબ્દ પૌથીમાંતો કંઈક શબ્દ જ છે. પાછું કાર્ય આરંભાયું. વોટોની ધમાલ શરૂ થઈ. ભાઈ બાપ કહી દેશને ખાતર વોટોની પણ ભીખ માંગી. અમારા પક્ષના ઘણાં માણસો ધારાસભામાં બેસી ગયા. ગોરી ચામડી આગળ કાળી ચામડીનું કંઈ ન ચાલ્યું! જે કે પદ પાઉડર ઘણા લગાડ્યા પણ કાળા તે કાળા તે આખરે કાળાજ ઠર્યા! આપણે તો રસ્તે રસ્તે ને ગલીએ ગલીએ પેડું “અરુણોદય”નું ગાયન-

“ કાળા છીએ રંગે અમે પણ કાળજાં કાળાં નથી ” ગાયું પણ સરકાર થોડી ગુજરાતી જાણે છે? મારા ટેકામાં એક બે ઉર્દૂ કવીઓએ જુલાઈની એક બે ગોળીઓ ફેંકી છે કે:—

“ બને બંદરસે હેં ઈન્સાં તરકકી ઈસ્કો કહેતે હેં,
તરકકી પરભી નેટીવ બદનસીબી ઈસ્કો કહેતે હે.
અગરએ શકલ કાલી હે મગર હે દિલ સુફૈદ ઉન્કા
બહોત ચાંદીરો મેંધી બિકતી હે શમશીર લોહેકી. ”

—છતાં પણ આ બધા બકવાટનું પરિણામ વર્તુળાકારમાં આવ્યું !

x

x

x

જમાનો બદલાતો ગયો તેમ મ્હારે પણ મ્હારી જીવન નૌકાનું સુકાન ફેરવવાની ફરજ પડી. દેશખંડુ દાસ જેવો મહાન સાથી ગુમાવીને હું દુઃખના પાવાગઢ નીચે ચાંપાનેરના ખડિએર જેવો ભગ્ન હૃદય થઇ ગયો. દેશ પ્રેમની ધગશમાં ધરતી ભાળ લેવી વિસરી ગયો. અંતે જઇને જોયું તો મારું મેળવેલું સ્વરાજ નિદાણતાં પહેલાંજ માતૃશ્રી પ્રભુના રાગસત્તાક પ્રદેશમાં પહોંચી ગયાં હતાં ને ધર મેદાન મેદાન થઇને કબ્રસ્તાનનો કર્ણુરીન રજુ કરતું હતું. કોઇ ધ્રુવની શોધ કરે, કોઇ હિમાલયની શોધ કરે, કોઇ મંગળની શોધ કરે, તો મ્હારે પણ હવે પેટ પુરણ કરવાની શોધ જોળ કરવી પડી. મદા મહેનત અને અથાગ કસરત કરવા પછી સાહિત્ય સમાજમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ એવી કંપોઝીટરની પદવી મળી. મ્હારી ખુશનસીબી ઉપર મુઆરક્યાદીના વાયરલેસો આવ્યા. એવામાં વળી હોર્નમિન સાહેબની પધરામણી થઇ એટલે આપણાં માન પણ આપો આપ વધી ગયાં. દ્યો, તેમણે તો ત્રણ દિવસ જેટલા અધ્ધ કાળમાંજ છૂટા છોડા કરી નાખ્યા જેથી

આપણે પણ વિચાર શક્તિને અજમાવ્યા વગર તેમનું અનુકરણ કરી નાખ્યું. તેમની તારીફનાં બહુગાતો છાપાઓમાં ડુંકાયાં પણ મને તો કોઈએ સાંભર્યો નહિ ! “અરે ! આશ્ચર્ય વિરામ સહિત દિલ્લીગીરીની વાત તો જુઓ કે “ઑલ્યા સાહિત્યના સુર વાજો કરેયો પણ મને વિસરી ગયો !” ભલે દુનિયા નગુણી થાય પણ મ્હારે તો કંઈક કરી બતાવવું જ જોઈએ ને ! પણ ભૂખનું દુઃખ કપરું છે સમજ્યાને !

x

x

x

હ્યો વળી મ્હારા જેવો ઉત્તમ ગાયક ! ને તે નાટ્ય રંગ ભૂમિમાં ઝુકાવે ! એટલે પૂછવું જ શું ? મ્હારા સાહેબ ! આજકાલ જ્યાં જુઓ ત્યાં ઇતિહાસનાં ખુનો થઈ રહ્યાં છે; તેવા કટોકટીના પ્રસંગે રંગભૂમિનો ઉદ્ધાર કરવા મ્હારા જેવો સુશિક્ષિત નર ન જંપલાવે તો પછી ‘શેક્સપીયર’ કે કાળીદાસ જેવાને કાણુ ઓળખે ? જો કે અત્યારે તો હું પરદા ખેંચવાનીજ યોજના કરું છું પણ તમેજ કહેાને કે હું પરદો ન ઉઠાવું તો સ્ટેજપર એક્ટરોની કેવી ફજેની થાય ! જોખલે જેવા મહાન નરો પણ મારી જેમ અદ્ય પગારમાં નોકરી કરીને પોતાનું નામ અમર કરી ગયા છે. કોઈ કહેશે કે, “ત્હમ્હારી કારકીદિ” તો જાણી પણ હજુ બાળ બ્રહ્મચારી કેમ છો ?” તો તેમને માટે બાપુજીનો બોલ બસ છે, કે “હાલમાં વિશેષ ગુલામો ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર નથી.” આ પ્રમાણે કંઈક કરી બતાવ્યું. હવે મોટામાં મોટી ચિંતા સાહિત્ય પરીપદની રહી. તેમાં પણ કંઈ કરી બતાવવું જોઈએ. ત્રણ દિવસ માથાઝીક કરી ત્યારે માંડમાંડ ત્રણ દિવસની રજા મેનેજરે આપી. કોઈ મિત્ર પાસેથી ઉધારે દોઢીઆં કઢાવીને છેવટે પ્રેક્ષક તરિકે પણ સાહિત્ય પરિપદમાં સામેલ થયો.

કારણ કે આ વખતે પણ એ “જૈસેકુ મીલા તૈસા ને તૈસેકુ મીલા તાઘ”
જેવા કાર્યવાહકોએ મહારા જેવા કર્તવ્યપરાયણ અને સાહિત્યના અખંડ
અભ્યાસીને તો અધારામાંજ રાખ્યો હતો ! અફસોસ ! અફસોસ !
નાટક જેવો કૃત્રિમ નહિ પણ સો ટચના સુવર્ણ જેવો ખરેખરો અફસોસ !

x

x

x

ભાળ્યા, ભાળ્યા ! એ સાહિત્યકારોને ધણુ વર્ષે ભાળ્યા. સાહિત્યની
સરિતામાંથી તો ઇવન ઉદ્ધાસ કે આનંદનુ તો જળથીંદુ પણ મળ્યું
| નહિ ! હુખખા નિઃશ્વા વંચાણા વ્યાકરણનાંનિરસ ચુંથણાં ચુંથાણા, વાંચન
માળામાં આવતી હુખખી કવિતાઓ જેવી કવિતાઓ ગયાઘ, “શેરડીવાળાએ
ગંઢેરી વાળાને વખાળ્યો. “બીડીવાળાએ પાનવાળાને વખાળ્યો ” મહારા
જેવું ભાષણ તો કાઢવું સાંભળ્યુંજ નહિ ! તો પછી કાવ્યની તો વાતજ
ક્યાં રહી ? મેં એલવાનો પ્રયાસતો કરેલો પણ માંડ માંડ ગળામાંથી ગળકે
નીકળ્યો એટલામાં તો “ એસી જતઓ ! ” “ એમી જતઓ ”ની તુષ્ટિ થઈ.
; મારી હોજરી અને આંતરડાંમાંનાંજરર ને કંઠજીન્સનુ રસાયની મિશ્રણ થતુ
હતું છતાં મુખપર હારય રસ પ્રકટાવા એસાં ગયો. એટલામાં મસ્તકના એક
એરડામાં રણકાર થયો “ ઠો કદર ગુજરાતની કરી ચાકરી હલ ગયો. ”
| ખેર ! આજે નહિતો મરી ગયા પછી પણ કોઈ ‘ ખચરદારો, શયદાઓ ’
નહિ તો કોઈ રડયા ‘મડયા ‘ એકારો ‘ બોલી ઉઠશે કે:-

હાથેરં પૈસા તાગી વેડી બદ તંગી ગયો,
ગુજરાત ગણગણશે અરે સાહિત્યનો સંગી ગયો.
શાખીન તોડી શારદાની હાય એ જંગી ગયો.
પીચકારી મારી પાનની બાનો બધી રંગી ગયો.
‘એકાર’ વીણુ સાહિત્યમાં બાકો રહ્યા શું સાર છે ?
ખંસરી બે સુર થઈ દુટયા વિણાતા તાર છે.

(૨)

વીસમી સદીની સંયુક્તા !

કિંઈએ વીસમી સદીની શકુંતલા લખી તો મને વીસમી સદીની સંયુક્તા લખવાની પ્રેરણા થઈ. તેરમી સદીના ચાહાણ અને રાહોડ રજપુતોના ઇતિહાસનાં પાનાં ફાડીને આજે તમારી આંખો આગળ ઉપસ્થિત કરું છું. એટલે કે જે પૃથ્વીરાજ, સંયુક્તા ઇત્યાદિ પાત્રો આ વીસમી સદીમાં જન્મ્યાં હોત તો ઇતિહાસ કેવા પ્રકારનો રચાત તેની કંઈક ઝાંખી કરાવુ છું. ‘ખેકાર’]

“ભૈયાજી જવ તુમારે મહારાજ કો જાકે પેહ ટપાલ દેદો !”

“બહુત અચ્છા” કહી વિલાસ મેન્શનના દ્વારપાળ ભૈયાજીએ પોસ્ટમેન પાસેથી કાગળો લીધા. પોસ્ટમેન ગયો અને ભૈયાજી લીફ્ટમાં ખેસી ત્રીજા માળાના દિવાનખાનાના પ્રવેશ દાર પર ઉપસ્થિત થયા. કડક અસ્ત્રીદાર પાટનુન અને ખાસ પેરીસથી ફાઇકર્લીન કરાવી આણેલા ચકચકાત કોલરવાળા ખર્માશ સલિન ન્યુ દિલ્લીમાં આવેલા પોતાના વિલાસમેન્શનના ભવ્ય દિવાનખાનામાં એક સોફાપર પડ્યા હતા. મહારાજ પૃથ્વીરાજ સીગરેટ ટૂંકતા હતા ને ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાના પાનાં ઉથલાવી ચીનાઇ વિચરનાં ચિન્હોનું ખારીક દૃષ્ટિથી અવલોકન કરતા હતા એટલામાં ભૈયાજીએ પ્રવેશદ્વાર પર બટન દબાવ્યું નેથી ટેબલ પર મુકેલી ઘંટડી વાગી. મહારાજે પોકાર કર્યો,

“કોણ છે ?”

“હું મહારાજ ! મેં આપકા અદના સેવક કિન્ના પ્રસાદ”

“અત્યારે શું કાર્ય છે ?”

“ઝાકમન આપકી ટપાલ દેગયા હે વોહ આપકે સ્વાધિન કરનેકો આયાહું”

“લાવ જલ્દી લાવ !” બેયાજી ટપાલ આપી સ્કાઉટની ઢબે સલામ કરી રૂપ્સત થયા. મહારાજે એક સોનેરી હરફવાળું ફર્ટ કલાસ પોકેટ પ્રથમ ખોલ્યું તો તેમાંથી નીચે પ્રમાણે પત્ર નીકળ્યો.

સંયુક્તા વિલા,
કનોજ, તા.....

“વિરહાગ્નિમાં પ્રજ્વળેલાં પ્રેમી પંથીઓને દિવસ,

માસ કે સનનું ભાન ક્યાં હોય છે ?”

“માઘ ડીયર પૃથુ ! આપ ખરેખર આ અવનિમાં તો અત્યારે કામદેવના અને સાથે ભીમદેવના પણ અવતાર છો. પ્રોફેસર રામમુર્તિએ એક સાંકળ તોડી ત્યારે આપે બે સાંકળો સાથે તોડી નાંખી ! તેણે બે મોટરો અટકાવી ત્યારે આપે બે આગગાડીઓ અટકાવી ! આવી આવી આપની વીરતાનાં કેટલાંએ વૃત્તાંતો ટાઇમ્સમાં વાંચ્યાં ને ઓયસ્કાઉટના આપ સેનાપતિ થયા ત્યારનો આપનો ફોટો નિહાળી બસ તમારીજ ઝંખના કરે છું ! હું તમારા પ્રેમમાં પાગલ બની છું ! જો કે આપ મારા પિતાજીના તો મસિઆઇભાઇ એટલે મારા કાકા લાગો, છતાં પ્રેમમાં પાગલ બનેલાં પ્રાણીઓને સગાઇના સંબંધની શી જરૂર ? હું મનથી તમનેજ વરી ચૂકી છું, માટે આવીને મને કોઇ પણ પ્રકારે મારા પિતાના અંદાખાનામાંથી મુક્ત કરો ! સ્વયંવરની તૈયારીઓ થાય છે પણ મારું મન તો આપમાંજ ચોંટ્યું છે માટે સત્વર ને તત્કાળ મોટર કે વિમાનમાં આવી મારો ઉદ્ધાર કરી પૃથ્વીરાજના નામને તથા રાજપુત ગુણને સાર્થક કરો !

લી. આપની સહાની,

સંયુક્તા

તે ભુતકાળની બત્રીજ અને ભવિષ્યની મીઠી મહોરદાર.”

તા. ક:-આપ ધર પ્રવેશની ફરીઆદ થવાની ધાસ્તી રાખશો નહિ; કારણ કે આપણા ધાર્મિક ઈંડીઅન પીનલકોડના ધડનાર મિ. કૃષ્ણભગવાને ઓખાહરણ અને સુરેખાહરણનાં બે ઉદાહરણો ભવિષ્યની પ્રભને સંકટ સમયે સાંકળ રૂપ બને એટલા માટે યોગ્યતાં છે જેથી એ એ કલમોને આધારે આપણે નિર્દોષ જાહેર થઈશું.

પત્ર વંચાઈ રહેતાં, “ધન્ય છે રાજબાણા” એટલા શબ્દો ઉચ્ચારતાં મુઠપર હાથ નાખ્યો, પણ અફસોસ! સત્યાનાશ જય ઓલ્યા રાયલ હૈરકટિંગ સેઝુનવાળાનું કે તેણે મુઠને તો આજે સવારમાંજ પદબ્રટ કરી હતી ! જેથી ઝંખવાણા પડેલા દિલ્લીના સમ્રાટ કિલનશેવના ક્રિપાદકોને લુકાંગ ગ્લાસમાં (આછનામાં) નિહાળી શ્રાપ દેતા હોય એવું મોઢું કરી કંઈક બડબડયા ને ઝટપટ ચીરટના એક બે દમ મારી ટાઇપ રાઇટિંગ સ્ટેલ પર બેસી એક પત્ર ટાઇપ કરવા લાગ્યા. દસ મિનીટમાં પત્ર પૂરો થયો. પૉકેટમાં પેક કરી ટીકીટ લગાવી ચાંપ દબાવી કે ઘંટડી વાગતાં “યસ સર !” કરી બોલ હાજર થયો. તેને હાથના ઇશારાથી બોક્ષમાં કાગળ નાખવા કહ્યું. બાય સલામ કરી રવાના થયો.

બીજે દિવસે મોર્નિંગમાં કનોજના સંયુક્તા વિજ્ઞાના મધ્ય ભાગે શોભી રહેલા ભવ્ય ડ્રોઈંગ રૂમમાં મિસ સંયુક્તા કેક, ગિસ્કીટ સહિત ટીને ઇન્સાફ આપી રહ્યાં હતાં. એટલામાં સેવિકાએ આવી પોસ્ટમાંથી આવેલો તાજો પત્ર આપ્યો. પરબીડીઆ પર “ફ્રોમ ન્યુ દિલ્લી ” વાંચતાંજ રેમાંચ ખડાં થયાં, ચાહના અધુરા કપને ટિપોય પર મુકી કવર ફાડી પત્રને આંખે લગાવી, એક મધુર ચુંબન કરી ચરમા ચઢાવી પત્ર વાંચવાનો આરંભ કર્યો.

“ પ્રિય સંયુક્તે ! વિકસેલા કમળની સૌરભ્યના આમંત્રણને ન બણકારનાર કોઈ કમભાગ્ય ભ્રમર હશે ? દિપકનું આબ્હાન છતાં તે

પર પ્રાણ નીચાવર ન કરે તે કોઇ શુદ્ધ પતંગ હશે, મદારીની મોરલી પર તો મારા જેવા મણીધર નાગજ ડોલી શકે, ડેડવાનું એ કામ નહિ ! ત્યારા જેવી સુશિક્ષિત નારી મારી થાય એ મહારાં અહોભાગ્ય ! કહે છે કે શિવજી કૈલાસ પર મિરાળ્યા છે અને ઇસુ ખ્રિસ્ત યેથા આસ્માન પર મિરાળ્યા છે; પણ તારા પ્રેમમાં મસ્ત બનેલો એવો હું શુદ્ધ માનવ તે કરતાં પણ ઉચ્ચ સ્થાને પહોંચ્યો છું, એમ માફ મન સાક્ષી પુરે છે. અસલના રજપુતો તત્વારના સોગન ખાધને કહેતા હતા તેમ હું મારા સ્પેશિઅલ ઍટના સોગન ખાધને કહું છું કે જ્યાં સુધી મારા ખોળીઆમાં જન છે, મોઢામાં પાન છે, અને પાનમાં જનતાન છે; ત્યાં સુધી હું તારો ઉદ્ધાર કરવામાં પાછી પાની નહિજ કરું ! પ્રિય ગુરુ ! ત્યારી ખાતર પ્રાર્થાર્પણ કરવા આ ખુશ ખુશ ખાસ સામ્રાટકર લખતે તને પત્ર મળશે તે રાતના બાર વાગે લાગર થશે. વંદુ શું લખુ ! એક એક સેકંડ મને એક એક લીપવર્ષ (૩૬૫ દિવ) જેવી ભાસે છે ! ત્યારો ફોટો નિરખી તે ફોટો કાઢનાર તારાપોર સ્ટુડીઓવાળાની ખુશ કિસ્મતી પર મુખ્યારક્યાદતો વાયરલેસ ટેલીગ્રાફ બારેબાર બાંબે કરી દીધા છે. ખરેખર ! આવના કળા પ્રદર્શનમાં ત્યારા ફોટાના પ્રતાપે તારાપોર સ્ટુડીઓવાળાને લગ્નરોતું ઇનામ મળશે એવી મારી કળા નિપુણ આંખો સાક્ષી પુરે છે. અસલ જે તો દિલ કામુમાં નથી રહેતું ઉછળીને બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ ગળામાં કોલર ઉપર નેકટાઇની ગાંઠ સજ્જડ વાળી છે. જેથી બહાર નીકળી શકતું નથી ! અને કદાચ સચોટાઇને નીકળવાનો પ્રયત્ન કરે તો મોમાં લાકડાનાં ફુંકા જેવો મોટો રંગુની ચીશ્ટ ઘાલી રાખું છું તે એને અટકાવવા ખાસ પેહરેગીરનું કાર્ય

બળવે છે ! ફક્ત કાગળ મળ્યા પછી બાર કલાકમાં આ દાસ ત્હારા ચર્ણોમાં હાજર થશે. આવે છે ફક્ત એકજ નાઇટ સાર કનોજના રાજ મહેલમાં ખાસ કનોજની રાજ કુંવરીના આમંત્રણને માન આપી તેના મનરંજન અર્થે દિલ્લીનો સમ્રાટ પૃથુરાજ ચોહાણ !

વધુમાં રૂબરૂ.

લી૦ ત્હારો સદાનો,

પૃથુ

તે ભૂતકાળનો કાકો અને ભવિષ્યનો ભરથાર.

પત્ર વાંચી સંયુક્તા હર્ષધેલી થઇ પિયાનાપર આનંદ ગીત લલકારવા લાગી—

આજે આવશે લટકાળો પૃથુ પ્યારો;

લટકાળો પૃથુ પ્યારો, તે સર્વ નરોધી ન્યારો—આજે૦

એટલામાં ખેચાર દાસીઓ દોડી આવી અને બાહ સાહેબને પૂછવા લાગી.

“બાહ સાહેબ આ શું ? કોઈ સાંભળશે ને ફાધરને ખબર આપશે તો મોટી પંચાત થશે ! કારણ કે પૃથુ સાથે ફાધરને અંદરખાને આણખનાવ છે !”

“તેમાં મારે શું ? પપ્પા તો શરીરનાં માલિક છે કંઈ દિલના નથી. દિલ જેને ચાહે તેને કોણ રોકનાર છે ?”

“પણ પિતાજીનો ગુસ્સો ભારે છે ! તે દિવસે ગુસ્સામાં એક જાત મારી ડુટખોલને ફાડી નાખ્યો તો તમારો કે પૃથુનો શો દિસાખ ?”

“પૃથુરાજની વીરતા હું જાણુ છું ! આજે સારાએ લિંદની રાજપુત ટીમને ચેમ્પીયનશીપ અપાવનાર જે~ ધરખમ ખેલાડી છે !

જેણે ગઘ સાલ પેલા મહંમદ ઘોરીને એકજ બાલમાં આઉટ કરી દીધો ! જેથી તે બિચારો એવર કોટમાં મફ્લરની જગ્યાએ દાઢી ઘૂંપાવતો કાપુલ જીમખાના પ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયો તો પપ્પા એના આગળ શા હિસાબમાં ?”

“પણ બાપ સાહેબ કાલે તો સ્વયંવર છે અને એ તમારો પૃથુતો આવ્યો પણ નથી ! પછી કોની સાથે વરશે ? એના બાવલા સાથે ?”

“હા, હા ! ચખાબતી તું તારે જોયા કરજો કે હું કોની સાથે વરું છું. હા ! હા ! પણ ચાલો તમે બંધી એ મહારો પ્રાણ પ્યારો ને આંખોનો તારો ગજ ગમનો ગજો ચઢીને આવે ને ભલી ભલી બાનુએના બાન બુલાવે ! ત્યારે એનો સત્કાર કરવા એક આવકાર ગીત અત્યારથી પ્રેક્ટીસ કરી મારી સાથે તૈયાર કરો ! નામરજી છતાં માલિકની મરજીને આધિન થઈ બંધી દાસીઓ શીડલ લઇને તૈયાર થઈ અને સંયુક્તાએ પીયાના પર જઈ ગાયન લલકારવા માંડ્યું.

“ધન ભાગ્ય અમારા આંગણે આવ્યા દિલ્લીના શીરતાજ

વધાવે આજ કુલની છાળ ભરીને રાજ ધનં

સાખી.

રજપુતના કેપ્ટન અમારે આંગણે આવ્યાં,

ઘીરીટ દેવા દુશ્મનોને લાગ છે કાવ્યા.”

એટલામાં એક દારી દોડતી આવી અને સંયુક્તાને કહેવા લાગી કે “પિતાજી ! આપને એકાંતમાં મળવા માગે છે.”

હાય અફસોસ ! રંગમાં ભંગ થયો ! દાસીઓ તો ગુપચુપ નીકળી નાહી એટલામાં એક હાથમાં એડીપોલો સ્ટીક તથા બીજા હાથમાં હેટ સહિત મંદમંદ હાસ્ય કરતા કનોજના પ્રતાપી મહારાજ જયચંદ રોકોડ પોતાની કુંવરી સંયુક્તાના આરામ ગૃહમાં પધાર્યા.

સંયુક્તા નીચું મુખ કરી ઉભી રહી હતી તેના શીરે મમતાથી હાથ ફેરવતા મહારાજ બોલ્યા.

“પુત્રિ સંયુક્તા ! તું જાણે છે કે કાલે સવારે સ્ટા. ટા. જા વાગે તારો સ્વયંવર છે; તો તને મારે ખાનગીમાં એટલીજ સુચના આપવાની કે ત્યારે દિલ્લીના દગાખાજ પૃથ્વીરાજ સિવાય કોઈને પણ વરમાળા પહેરાવતી જો કે તેને સ્વયંવરમાં દ્વારપાળનું હલકું કાર્ય સોંપેલું હોવાથી તે આવવાનો નથી પણ તેનું સ્ટેચ્યુ ઉભું કર્યું છે. એ રખે તું એના સ્ટેચ્યુના ગળામાં વરમાળા પહેરાવતી ! મને એનાપર સંપુર્ણ ક્રોધ ચઢ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે જો મારા નાનાની ગાદી પર એ ચઢી બેઠો છે ને હું જોયા કરું ? માટે બાપુ મારી સુચના તારી ડાયરીમાં નોંધી ધ્યાનમાં રાખજો નહિતર મારો ગુસ્સો ખરાબ છે !”

આટલી સુચના આપી જ્યારે મહારાજ ચાલ્યા ગયા. હવે સંયુક્તા તો ચિંતાના ચક્રોળે ચઢી આખો દિવસ ચિંતામાંને ફિક્કરમાં પસાર થયો. ખાવા પીવાનું પણ ભાન ન રહ્યું. રાત્રિ પડી ને ઇલેક્ટ્રીકની રોશનીથી દિવાનખાનું ઝગઝગી ઉઠ્યું. અને ઇલેક્ટ્રીક ફેનની મધુરી હોરે એના શરીરને લાગી ત્યારે જગૃત થતાં ભાન આવ્યું કે “આ તો રાત્રિ થઈ !” ઝટપટ નાહી ઘોઘ નાઘટ ફેસમાં સર્જી થઈ અભિસારિકા રૂપે ત્રીજા માળની બારી ઉપર પોતાના પ્રિયતમની માર્ગ પ્રતિક્ષા કરવા લાગી. પણ વિયોગની કાળિ રાત્રિ નો દુકાળમાં અધીક માસ પ્રમાણે લંબાતીજ ચાલી. અંતે કલોકે ટાવરમાં ધન...ધન...ધનન...ધન બાર ટકોરા થયા એટલામાં મોટર સાઇકલ આવવાનો ખડખડાટ સંભળાયો સંયુક્તા ચપળ હરણી પ્રમાણે માળ ઉપરથી ઉતરી બગીચાના આગળના પ્રવેશ દ્વારને બહાર પાછળના દરવાજે જઈ સીટી મારી એટલે મોટર

સાઇકલવાળો એક જાડના ઓથામાં સાઇકલ છુપાવીને તે તરફ ગયો. બંને પ્રેમી ઉંચા દિલે મળ્યાં. તે અંદર અંદર ગુસપુસ કરવા લાગ્યા. પાંચ મીનીટમાં વાર્તાલાપ કરી છુટાં પડ્યાં ત્યારે પુરુષના મૂખમાંથી દબાતા સ્વરે એટલાજ શબ્દ સંભળાયા-

“ તું જ્યાં મારા બાવલાના ગળામાં વરમાળા પહંરાવીશ કે હું તને ઉંચકીને સાઇકલમાં બેસાડીશ પછી એકદમ પલાયન થઈશું. હું પ્રથમથીજ ત્યાં ભીખારિના વેષમાં આવીને ઉભો રહીશ. મ્હારા સિપા-ઇઓ પણ આવી ગયા છે. ગામ બહાર જાડોની ઘટામાં તેમની લોરીઓ તૈયાર છે, તેઓ “ રજાક બેન્ડવાળાના ડ્રેસમાં સ્વયંવર સમયે બેન્ડ વગાડવા હાજર રહેશે; પછી આપણે પલાયન થયાં કે તેઓ આપણો ખચાવ કરવા તૈયાર થશે. ”

આટલું કહી તે યુવક છુટો પડ્યો બીજો દિવસે મોર્નિંગમાં તો સ્વયંવર મંડપ આગળ બેન્ડના મધુર સૂરથી આકર્ષાઇને લોકોનાં ટોળેટોળાં એકઠાં થયાં, જુદા જુદા દેશના મહારાજાઓના વિવિધ પોશાક અને હાથમાઢથી પ્રેક્ષકો તો અંજનમ્મ ગયા ! બરાબર સ્ટા. ટા. ૭૩૫ વાગે તોપનો ધડાકો થતાં સીમજ્ઞાની ટેકરી ઉપરથી સરર.....સપ કરતા વોઇસરોય રીડીંગ સાહેબ આવી લાગ્યા. સર્વત્ર શાંતિ પથરાઇ. સામસામા ઉપકારનાં ભાષણો અપાયાં. પછી રાજ કન્યા સ્ટ્રેટ લાઇનમાં ગોલ્ડાએથી ખુરસીઓમાં પડેલા રાજવીઓ તરફ વળી સાથે મશહૂર ઍરિસ્ટર પેસ્ટનજી પાપડવાલા પણ સર્વ મહારાજાઓ સાથે સંયુક્તતાને ઇન્ડ્રોડયુસ કરાવવા આગળ વધ્યા. કોઇની તારીફમાં જણાવું કે “ આય મહારાજા ધન્નાજ ઉદાર છે ! એવને વિજ્ઞાયતમાં એક મીસીસને ૪૫ લાખના એકનું દાન કર્યું હતું ! અને ઓહ્યા દુર બેથા છે એવન મહારાજા

વીસમી સદીની સંયુક્તા પાનું ૧૪.

મહારાજ જયચંદ સોહડ પોતાની દ્વરે સંયુક્તાના આરામગ્રહમાં પધાયા.

તો એવા સખાવતી નર છે કે એક નાયકાને માટે આખી ગાદી છોરી દીધી ! મને તો એમ લાગેય કે એવન મહારાજ બરથરીના ખાનડાનના ફરજાંડ હોવા જોઈએ ! આ વલી ત્રીજા નંબરે ઉંચા ટોપાવાલા મહારાજ બેઠાય એવનના બાપાવાઓ તો રાજસ ચપ્પુથી વાઘને ચીરી નાંખતા પન એઓશ્રી એવા દિલેર છે કે બપ્પમે હાથથી તલ્વારબાઝી રમેય પન એક કુતરું સરખુંએ મરતું નથી ! વલી એમની બાળુમાં પેલા ઉધારા માથાવાલા ચોકરી બેરના ગોલ્લા જેવા મહારાજ છે. તેવન ઇંગલેંદમાં મેય રમવા ગીયા ત્યારે એક એવો ફૂટકો લગાધવો કે ચારસો શીત ઉંચા લંદનના કલોક તાવરના કાયને ફેરી નાંખ્યો; જેથી લંદનના તમામ બેરાંને માતીરાઓએ એવનને ટુલને પીપરમીતની તીકરીઓને ચોકલેતથી વધાવી લીધા ! વલી એમની બાળુમાં પેલા મુછના આંકરાને ફાસ્મેતીક લગારાને બકરીનાં સીંગરા જેવા અનીદાર બનાવી બેઠાય એવન પેરિસમાં જઠને ઇલિયન દેન્સની એવી અચ્છી કલા બતાવેય કે ત્યાંના પોરીયાંને બેરાંઓ તો મધપુરાપર મધમાખીઓ માફક એવનનાં બાળુબાળુ ભમ્યા કરેય ! અને વલી તેમની પેલી ગમ લંબત ગા રાજ બેઠાય એવન તો મચ્છી મારવામાં એવા હુંસીયાર છે કે સને ૧૯૨૨માં મહત્તમા ગાંધીજીની અદિંસાત્મક અસહકારની ચરવર જોસભેર ચાલતી હતી ત્યારે ખાસ મચ્છી મારવામાં એકસપર્ત તરીકે એમને મહાસભા તરફથી નોબલ પ્રાઇઝ ધનાયત થયું હતું ! હવે છેવટમાં આય દરવાગનબહાર સ્તેચ્યુ ઉભું કરેલુંય તેલિલીના મહારાજ પૃથ્વીરાજનું છે એવન વલી એવા ધરખમ બેલારી ને સારા સોજ્યા બેલર છે કે ગમ સાલ કામુલ તીમવાલા મહંમદ ઘેરીને એકજ બોલમાં આક્રિ કરી દીધો ! ” આટલું કાદી બેરિષ્ટરે છુટકારાનો દમ લીધો.

સંયુક્તાએ પૃથ્વીરાજના આવલાના ગળામાં વરમાળ પહેરાવી દીધી એટલામાં તોપનો ધડાકો થયો હોય તેમ બધા રાજાઓ ચોંક્યા અને કપાળમાં કરચલીઓ પાડતા ખુરસીઓમાં ઉઠ બેસ કરવા લાગ્યા. એટલામાં તો બહારના પ્રેક્ષક વર્ગમાંથી એક બિખારી આવ્યો અને સંયુક્તાને ‘આથમાં ધાલી નાહો. વાળવાળા ઓએ પોત પોતાનાં હથિયારો કાઢી મહારાજાઓના ટોળાને બહાર નીકળતું અટકાવ્યું ! મહારાજા જયચંદે પાછલા દરવાજેથી નીકળીને પોતાની સ્પેશિઅલ રોલ્સરોઇસકારમાં બેસી બિખારીની પુઠ પકડી. બિખારી તો સાઇકલકારમાં સંયુક્તાને બેસાડીને દોહડી તરફ પૂરપાટ આગળ વધ્યો. સાથે સાથે હેડ્લીલ પણ નાખતો આવ્યો જેમાં લખ્યું હતું કે,

“મારી પુઠ પકડવામાં સાર નથી કારણ કે હું પોતે દિલ્લીનો સમ્રાટ પૃથ્વીરાજ છું.”

હવે પૃથ્વીરાજના સિપાઇઓ પણ સ્વયંવર મંડપ આગળથી ખસીને નાહા અને ગામ બહાર લોરીઓમાં સ્વાર થઇ પોતાના રાજનું રક્ષણ કરવા દિલ્લી તરફ દોડ્યા. તેમની પાછળ જયચંદનો સેનાપતિ પણ પોતાના ચુનંદા સોદજરો સાથે લોરીઓમાં સીંચાઇ તેમની ઉપર આક્રમણ કરવાને ધસ્યો. ખુબ ઝપાઝપી થઇ હમ્મરો ગોળીબાર થયા પણ એકે મનુષ્યનો ઘાત થયો ન હતો કારણ કે એ સોદજરોએ યુનીવર્સલ ફિલ્મ કંપની પાસે વીમો ઉતરાવ્યો હતો. તમારા જેવામાં આવ્યું હશે કે યુનીવર્સલની ફિલ્મોમાં એક એક એકટરને ડઝન બંધ ગોળીઓ મારવામાં આવે છે તો પણ તે મરતો નથી ! “ અહીંયાં પણ આમ આવત છે. ” ત્યારે આગળ રસ્તામાં પૃથ્વીરાજ તથા સંયુક્તાની નિકટમાંજ ૨ યચંદની મોટર આવી લાગી. એક બે મિનીટમાંજ પૃથ્વીરાજ

સપડાશે એવી ધાસ્તી હતી. પણ એકા એક પંચર પડવાથી જયચંદની મોટર અટકી પડી અને તે પ્રેમી યુગલ દિલ્લી તરફ પુરપાટ આમળ વધ્યું. એટલામાં જયચંદનું લશ્કર આવી પડ્યું તેણે હુમલો કર્યો. પણ જયચંદે હુકમ કર્યો કે “હવે દુરમનની સરહદમાં આગળ વધવાની જરૂર નથી માટે એકદમ પાછા વળો એઆઉટ ટર્ન !” જયચંદના સોદજરો “દ્રાક્ષતો ખાટી છે” એવો અભિપ્રાય આપી પાછા વળેલા શિયાળ જેવું ડાચું કરીને ઘર ભેળા થયા.

આ બનાવને એકાદ અઠવાડીકે વીતી ગયું હતું. પૃથ્વીરાજ તો હવે સંયુક્તામય બની ગયો હતો. ઘણા દિવસના આનુર હૃદયો એક થયાં. દ્વય હૃદયોનું રસાગળી મિત્રણ એવા ઉત્તમ પ્રકારનું થયું કે તાંબાને જસતમાંથી ઉત્પન્ન થએલું પિત્તળ કે દૂધને છાસના સમાગમથી ઉત્પન્ન થતા દહીં કરતાં પણ વિશેષ ગાદ. ખસ હવે પૃથ્વીરાજને સંયુક્તા વગર સારી દુન્યા શુન્યવત બાસવા લાગી. ઘણી વખતે દિલ્લીનો એ જોલો રજપુત સમ્રાટ ઉંઘમાં પણ ગણુગણુતો કે-

“જ્યાં જ્યાં નજર મારી દરે મર્તિ ખડી ત્યાં આપની.”

દિવસો જતાં સંયુક્તાની સ્નેહ શૃંગારમાં જકડાંએલો એ વીર યોધો દરબારમાં જવાનું પણ વિસરી ગયો તો પછી રૈયતની સંભાળની કાને પડી છે ? દિલ્લીમાં જ્યારે આ હિસાબે વાત હતી, ત્યારે રાજ્ય જયચંદ તો જર્મનીથી સ્પેશિઅલ એપલીન મંગાવીને ઉડ્યો તે સીધો કાબુલના ઘેરી શાહના મોબારાપર ઉતર્યો. તેમને હિંદમાં આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. જેથી ટુંક સમયમાં કાબુલી ટીમ મજબુત ખેલાડીઓ સહિત પાળીપતના પુરાણા આકિન્ડ પર આવી પુગી. રજપુત ટીમના કેપ્ટન મી૦ ચાહણ પર ટેલીફોન કર્યો કે.

“અમે મેચ રમવા આવી લાગ્યા છીએ; માટે તમે તમારા ખેલાડીઓને ક્ષમ સત્વર હાજર થાઓ !”

પૃથ્વીરાજ મોહ નીંદ્રામાંથી જાગૃત થયો; પણ ધણુ દિવસથી ટ્રેકટીસ છોડી દીધેલી હોવાથી મનમાં ગભરાયો કે “વખતે હારી જવાય નો?” સંયુક્તા પૃથ્વીરાજને કંઈ વળગી પડી.

“ડીયર ! મહેને છોડીને આપ શું મેચ રમવા જશો ? આપનો વિયોગ મહારાથી કેમે કરીને સહન નહિજ થાય ?”

ત્યારે સમ્રાટ પૃથુરાજ આંખમાંથી વિયોગનાં આંસુ અને નાકમાંથી દીલગીરીનું સળેખમ ટપકાવતા બોલ્યા.

“પ્રિયા ! શું કરું ? મારું મન માનતું નથી પણ હું રજપુત શીરોમણી સમ્રાટ ચક્રવર્તી ભૂપતિ કહેવાડું ને એવી એક સાધારણ ટીમથી કરી જઇ મહારા કાષ્ઠવ સેન્ચુરી ખેડને લાંછન લગાડું ? તુ મહારો ફાટો નિહાળીને થોડાક કલાકનો વિયોગ સહન કરજે ! અને એક હિંદની મહારાણી તરીકે તારે એટલો ભોગ દેવોજ જોઈએ ?”

કેજરલ સુરની પેટીનાં પંચ સ્વર જેવા મધુર અવાજે મહારાણી સંયુક્તાં ટહુક્યાં

“રાજવી ! શું આપણી રજપુત ટીમમાં આપના સીવાય બીજો કોઇ રાજા કેપ્ટનશીપને યોગ્ય નથી ?”

“છે. અને તે તારા પિતાજી; પણ ને તો કામુલી ટીમમાં વિકેટકિપર તરિકે જાહેર થયા છે. મને અફસોસ એજ થાય છે કે હિંદનો એવો ધરખમ ખેલાડી કામુલી ટીમમાં મળી ગયો ? શિવ ! શિવ ! શિવ ! શિવ ! ખરેખર ? રજપુતોની હૃદય ખાડીમાં આજે કુસંપની ખરતી વેગપૂર્વક વધતી જાય છે ! થોડા દિવસમાં એનાં મોજાં સારાએ હિંદમાં ફરી વળશે !”

એટલામાં ટેલીફોનની ધંટડી વાગી ટીરીરીંગ...ટીરીરીંગ...એલાવ

“આપ કોણ છો ?”

“હું આપનો સેંકડબોલર ચંદ્રબારોટ”

“શું કાર્ય છે ?”

“હજી કાર્યની પણ ખબર નથી ? રજપુત જીમખાનામાં તરખાટ મચી ગયો છે કે હજી કેપ્ટન સાહેબ કેમ નથી આવ્યા ? માટે સત્તર પધારો નહિતર આપણું નાક કપારો !”

“આઘ એમ વેરી સારી ! તખીઅત સીક હોવાથી હાથમાં બેટ પણ પકડી શકાય એમ નથી ?”

“તે નહિ ચાલે ! અમે ફક્ત તમારા દર્શનનાજ ભૂખ્યા છીએ. એ કામુલી પ્લેઅરોને કેમ ચાટ પાડવા તે આપણા બેઝાડીઓ સારી રીતે જાણે છે; પણ આપની હાજરી વગર કંઈ બની શકશે નહિ માટે કમસુન ! જલ્દી પધારો !”

“જેવી આપની ઇચ્છા ! આવું છું !”

ભંગળું પડતું મુકી સંયુક્તા પાસે ક્રિકેટ ડ્રેસ (અખતર) મંગાવીને ધારણ કર્યો. સંયુક્તાએ પતિના કંઠમાં વિજ્યમાળા પહેરાવીને કપાળ પ્રદેશ પર શુભ ચિન્હના સ્માર્કરૂપ આર્ય જનોના આભુપણુ રૂપ કુમકુમ તિલક કર્યું તે આ યુધ્ધમાં તલ્વારને ઠેકાણે બેટ અર્પતાં એક વીર રજપુતાણીને જાણતી વિઝયગીરી આપી:—

“રણચંદ્રા મારા રાજવી સિધાવોજ રણવાટ !”

છેવટે સ્નેહાલિંગ અર્પિ દિલ્હીનો છેલ્લો રજપુત સમ્રાટ પાણીપતના આઉન્ડ તરફ સિધાવ્યો. પાણીપતના આઉન્ડપર લાખો પ્રેક્ષકોની મેદની અળી હતી. પૃથ્વીરાજની મોટર રજપુત જીમખાના નિકટ આવતાં

“હીપ હીપ દુરરે ! વંદેમાતરમ્ ! અને હરહર મહાદેવ !”ના હનિથી. આખું મેદાન ગાળી ઉઠ્યું.

ખીજી બાળુથી “અલ્લાહો અકબર”ના પોકારો થતાં કામુલી દીમના પ્રચંડ ક્રૅપ્ટન મિં ઘોરીશાહ મેદાનમાં આવ્યા. ટોસ ઉઠાવ્યા પછી મુસ્લીમ ક્રૅપ્ટન મિં ઘોરીશાહે પોતાના પ્લેઅરોને ફિર્દોગમાં ગોઠવ્યા એટલે હર્ષના પોકારો અને તાળીઓના ગડગડાટ સહિત પહેલી પેર મેદાને પડી. મિ. ઘોરીશાહે ઘોર ગર્જના કરી બોંબનો મારો શરૂ કર્યો પણ સામા પક્ષ તરફથી સારો બચાવ થવા લાગ્યો. ખીજી આવરમાં સેકન્ડ બોલર મિ. કુત્તુદીને ચામડાનો કબજો મેળવ્યો તે પહેલાજ બોલે મળતુત વિકેટમાં ગાયબું પાડ્યું ! રજપુત છાવણીમાં શોકનાં વાદળ છવાયાં એટલામાં ત્રીજે પ્લેયર મેદાને પડ્યો તેને ત્રીજી આવરમાં મિ. ઘોરીશાહે કેચ કર્યો અને ચોથો આવ્યો તેને ચપળ વિટકા પર મિ. રાંડોરે ક્રીસ આઉટ જાહેર કર્યો ! (શેષ્મ શેષ્મના પોકારો થયા) દિલ્લીગીરી ઉપર દિલ્લીગીરી છવાઈ.

એવામાં “સમ્રાટ દિલ્લી પતિ પૃથુરાજકી જય !”ના જય-ઘોષથી વાતાવરણ ગાળી ઉઠ્યું તે રજપુત દીમના ક્રૅપ્ટન મિ. ચોહાણ મકકમ પગલે મેદાને પડ્યા. પણ તેમની ભાગ્યદેવી મિ. ઘોરીશાહના હાથમાં કેદ થયેલી હતી, જેથી “યા અલી” ના ગગન ભેદી નાદ સહિત મિ. ઘોરીએ બ્યાં બોલ ફેંક્યો કે તરત વચલો સ્ટંપ ઉડી ગયો ! હાય અફસોસ ! કેપ્ટનના હાથમાંથી બેટ પડી ગયું ! ને કાટના પૂતળા જેવા બની ગયા ? લોક લજ્જના બચથી અને રાજપુત કુળને કલંક ન લાગે એ હેતુથી પૃથ્વીરાજે હિરાની અંગુડી ચુસી આત્મહત્યા કરી !

પાણીપતના આઉન્ડ ઉપર હાહાકાર વર્તાઈ રહ્યા. મિ. ચંદ્યારોટ દોડ્યા અને મિસીસ ચોહાણને ટેલીફોન કર્યો. પણ મહારાણી રાજમહાલયમાં હાજર ન હોવાથી દાસી 'તે ટેલીફોન સાંભળીને તેની ખબર કહેવા બગીચા તરફ દોડી; કારણ કે પતિના વિયોગના વિરહાગ્નિથી ઉજ્જ્વળ થયેલા શરીરને શિતળ કરવા અને ટેનિસના શ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રસ્વેદને ધોઈ શરીરને સ્વચ્છ કરવા મહારાણી સંયુક્તા સ્વીમીંગપાથમાં પડ્યાં હતાં તેમને જઈને દાસીએ શોકના સમાચાર કહ્યા જેથી "હાય પતિ !" એટલા દર્દનાક ધ્વનિ સહિત હાર્ટફેલ થઈ મરણ પામ્યાં ! એક સાથનાં એ બે મૃત્યુથી આખા દેશમાં શોકનું વાતાવરણ છવાયું. દરેક ગામડાઓમાં હડતાળો 'પાડી મરહુમ પ્રેમી દંપતિના આત્માઓને શાંતિ આપવા કાળે પ્રાર્થના કરવામાં આવી. ત્યારે ભાયખલા જુરી હાઉસવાળા મિ. બી, એન. આથવલેએ જુરરોના અભિપ્રાય સાથે સહમત થઈને જાહેર કર્યું કે અતિથય શોકનો પ્રસંગ ઉપરિચિત થવાથી મરહુમે આપઘાત કર્યો છે ને મર્હુમના શુદ્ધ પ્રેમનું સર્ટિફિકેટ જગત પાસેથી મેળવવા ખાતર પ્રેમના અનિશય વેગવહનથી રક્તવહન નષ્ટ થતાં હાર્ટફેલ થવાથી મરહુમનાં પત્નિનું મરણ નીપજ્યુ છે ! અહીં આવો ગંભીર મામલો હતો; ત્યારે બીજી તરફ કોઈ ઈંડીયન ફિલ્મ કંપની એ રાજદંપતિની દહન ક્રિયાની કરણ ફિલ્મનો ચિતાર લેવાની તૈયારીઓ કરી હતી, અને ત્રીજી તરફ દિલ્લીની મેઈન રોડપર કામુલી ટીમ વિજય વાવટા ફરકાવતી !

“ચીનો અરબ હમારા હિંદુસ્તાં હમારા.”

—વાળું ગીત લલકારી રહી હતી. ! ખરેખર !

“અજબ તેરી કુદરત અજબ તેરા ખેલ.”

કોઈ હે પાસ, તો કાઈ હે ફેલ !

(૩)

કાના કાકાનો કૂળ દિપક.

આસરે સાડાચાર હાથ ઉંચા અને બણી ગણીને પાતળ મોટા જેવા થઇ ગએલા હંમેશાં કોટ પાટલુન, ક્રાલર નેકટાઇ, ખુર મોજાં, હેટ અને ચક્ષુમામાં સજ્જ રહેનારા અને દરરોજ દાઢી મુંઝા નિકંદન કાઢનારા આપણા કાના કાકાના કચરાભાઇ કેટલાએ વર્ષો થય મોજીલી મુંબઇ નગરીમાં અગ્રેજી અભ્યાસ કરે છે. આ ડઝન જેટલ વખત તો મેટ્રીકની પરીક્ષામાં બેઠા પણ પરિણામમાં સાયકલના ટાય જેવડું મોટું મીડું આવતું. તો પણ “કરતાં જળ કરોળાઓ”ની કવિત શીખેલા કચરાભાઇ છ વખત હાર્યા છતાં સપ્તમી સ્વારી કરવા માંડે કવચ, અપ્તર સજીને શૂરવીર યોદ્ધાની જેમ મેટ્રીકરૂપિ રણસંગ્રામમાં પલાયન તૈયાર થયા. એમની સ્મરણ શક્તિ તો એવી ઉત્તમ હતી કે પોતે કંઈ બોલે અને તે શું બોલ્યા ? એવું કોઇ ફરીથી બોલવાનું કહે તો જુદાજ શબ્દોનાં ભજ્યાં એમનાં ભયંકર ભંગમાંથી તળાઇને નીકળતાં !

કચરાભાઇ સુરત જીલ્લાના કોલુની નજીકના શેરડી ગામના વતની હતા. એમના તાડીના ઘડીઆ જેવા મોટા પેટવાળા પિતાશ્રી કાનાભાઇ ગામમાં મોટા પટેલ ગણાતા કારણ કે તેમને જમીન જગીર પુષ્કળ હતી. તેઓશ્રી સ્વભાવે બોળા પણ ક્રોધી હતા. કચરા તેમનો એકનો એક લાડકવાયો પુત્ર હતો એટલે તેનાપર તેના મા આપતું હેત હંમેશાં ઢળી જતું. કચરાએ પોતાના પિતાના મનમાં તો એમજ હસાવેલું કે હું આ સાલ બેરિસ્ટરની છેલ્લી પરીક્ષામાં પાસ થઇશ.

કાનાભાઈ ગામમાં કોઈને ગણકારતાજ નહિ, કંઈ જરા વાત નીકળે કે પોતાના પ્રિન્સ કચરાભાઈ “બાલેસ્તર થયા છે ને મેંમઈમાં મોટી મોટી કચેરીઓ ધમધમાડી મુકે છે.” એમ કહી બધા ગામડીઆઓને દમ ભરાવતા. ભોળા બિચારા ગ્રામ્યજનો તેમની આ ડંફાસો ખરી માનતા, ને કચરાભાઈની હોંશીયારીના રણસીંગાં ટુંકતા.

એક દિવસે સવારમાં ટપાલી એક કવર કાનાભાઈને આપી ગયો. કાનાભાઈએ કવર ફેડયું ને અંદરનો પત્ર ઉકેલવાને ધણું ફાંફાં માર્યાં પણ કંઈ સમજાયું નહિ ! ગામમાં ચકલે જઈ કચરા પુરાણ ઉકેલ્યું.

“જોયું ભોણા પટેલ ! મારો કચરો કેવો હુંશિયાર ? કે એનો લખેલો કાગળ પણ મારાથી વોંચી હકાતો નથી.” !!

“મ્હારો બેટો બહુ જખરો બાલેસ્તર પાક્યો ! ધણુંએ વાંચ્યું પણ કોઈનાથી પુરેપુરું સમજાયું નહિં. આખરે ગામમાં વિદ્વાન ગણાતા પેલા નિશાળના ‘પંતુજી’ સાહેબ પાસે બધું મંડળ ગયું. કાનાભાઈએ મોટા સાદે કહ્યું.

“મેંતાજીસામ, હ્યો, અમારા કચરાનો કાગળ વોંચી આપો તો ખરા ! મહેતાજી એ પણ કેટલાક તુમારોની ફાઇલો ઉથલાવેલી હોવાથી આવા કાગળને ગણકારેજ શેના ? કાગળ વાંચવા માંડ્યો.

મુંબઈ તા. ૭-૭-૨૪.

પૂજ્ય પિતાશ્રી કનજીભાઈની પવિત્ર સેવામાં.

સુભસ્થળ શેરડી.

મુંબાપુરીથી લી. આપનો ખાકસાર, તાબેદાર, ખખરદાહ; હોશિઆર ચિરંજીવીના સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રભાંગિકાર સ્વિકારશોજી. વિં નિવેદન કે જાલમાં મારી પ્રકૃતી યત્કિચિંત શિથિલ રહે છે. કારણ કે અત્રેના નળના

જળને પ્રતાપે અપચો થયો છે. ચુરણ ફાકીને આંતરડાં ફુલાવી દીધાં છે, વિદ્યાબ્યાસ થઈ શકતો નથી; જેથી ‘સીકિલ’ ભોગવું છું. હવા ફેર માટે માથેરાન પ્રતિ પ્રથાણુ કરવાના વિચારો ઉપસ્થિત થાય છે. માટે ઓછામાં ઓછા રૂ. ૨૦૦) અંકે બસ્સો રૂપિયા તત્કાળ મોકલશે એજ.

લી૦ આપનો ફૂલદિપક,

કે. કે. જગીરદાર.

કાગળ વંચાતાં વંચાતાં કાનાભાઈ પોતાના ચિરંજીવીના આવૃત્તિ ભારે ભારે શબ્દો સાંભળી ખુશી થતા પણ છેવટે બિમારીનું જાણી દિલગિર થયા. વળી કે. કે. જગીરદાર એ શબ્દોએ તો મદા મુંચવણુ પેદા કરી માસ્તરે સમજાવ્યું કે કે. એટલે કચરાભઈ કાનજીભઈ. આ શબ્દો સાંભળતાં કાના કાકા ખૂબ ખીલ્યા. “વાહ! મ્હારે બેટે રંગ રાખ્યો હોં! પણ મેતાજી સાચ આ જગીરદાર એટલે હું?” મહેતાજીએ કહ્યું તમારી પાસે વધારે જમીન, જગીર છે. તેથી તમારા પુત્ર પટેલ અટક બદલીને જગીરદાર રાખી છે. કાના ભાઈ હર્ષથી ફુલાઈ ગયા, એમનું પેટ તો દાડના પીપની જેમ ફાટું ફાટું થયું. એ તો ડગલાને બાંધેલી કસો દીલી હતી તેથી ફીક થયું, નહિ તો વખતે તુડી જત! તેજ ફાણે કાનાભાઈએ મુંબઈ પત્ર પાઠવ્યો. બીજે દિવસે સવારમાં ‘પોલ્સનની’ ગરમા ગરમ કાશી પીને આપણા પૂર્વ પરિચિત કે. કે. એરિષ્ટર બેઠા હતા તેવામાં પોષ્ટમેને આવી કબ્બર આપ્યું તો તેમાં નીચે પ્રમાણે વિગત હતી.

મ્હારા વાંલા બેટા કચરા! તેં તો મ્હારી ઇકાતેર પેઢીનું નામ તારીયું છે. હવે તું બાલેસ્તર તો થઈ ગયો છું પછી નાકક ભણીભણીને શા હાઈ શરીરનું સરોડું કરી નાખે છે ત્હારો મીઝસ ખરાય થઈ ગયો છે તો ગામ ચાલેલો અવાજ. અહિં આપણી ભેંડનું તાણું દૂધ

શી ખમને વેલે: વેલે હારો ચર્ધ જશ. હારો ચયા પછી ત્હારે જંધ જવું હોય તંધ હવા ખાવા જજે પણ મારા ઢિકરા આ કાગર વોંચીને ઇસ્ટેશણે આવી પહોંચજે આપણો ગમતો બલગાડુ લઇને હોંમે લેવા આવશે ત્હારી બાના રોંમ રોંમ વાંચજે. હોમવારના દને કાગર લઇખો છે.

લીં, તારા બાપા,

કાનજીના જુવાર વાંચજે.

પત્રમાં ગ્રામ્ય ભાષા નિહાળી કે. કે. બેરિષ્ટરને હસવું આવ્યું: પણ અભણ જાણી પોતાના પિતા પર દયા ખાધી. પોતાના ગામ જવા તૈયાર થયો. રકૂલમાં રમતો રિપોર્ટ ટપાલ મારફતે રવાના કર્યો. બીજે દિવસે મધ્યાહ્ન સમયે શેરડીના કાનાભાઈના ઘરમાં મોટો “આનંદ ઉત્સવ” હોય એમ આખું ગામ ટોળે વળ્યું હતું. એક પટેલે ક્યું કાનાભાઈ! તમારો કચરો તો જોણે બીજે સાયન જ હોય તેવા લાગેય” કાનાભાઈ ખુશીથી મોં મલકાવતા હતા. એકાદ બે ઘડી જંટલા કાળમાં સર્વેને ચાહ પાણી પાઇ રવાના કર્યા.

અધાં કચરાભાઈ કાનાભાઈનાં વખાણ કરતાં પોતપોતાને ઘેર ગયાં. પટલાણી તો પોતાના કુંવરના ઘડીએ ઘડીએ આવારણું લેતાં. ફેશનને પોઝીશનમાં ફસી પડેલા ‘ઉરાંગ ઉટાંગ’ જેવા કચરાને આ બધો પ્રકાર ગમ્યો નહિ પણ બિચારો શું કરે? વડિલોના ઉમંગને અટકાવવાની તેનામાં શક્તિ ક્યાં હતી? તેની હટ જોઇને નાનાં નાનાં બાળકો તો “ઓ! સાચા આગ્યો!” કહી બીકનાં માર્યાં સંતાઇ જતાં.

કચરાભાઈ સાયકલ, પોકેટલેંપ વગેરે લાવેલા હતા; જેથી એ બધું જોઇ લોકો અજાયબ થતા અને કચરાને કોઇ પ્રભુનો અવતાર

હોય એમ માન આપતા. કાના પટેલ સાયકલની ઘંટડી વારે ધડીએ વગાડતા ને લોકોને કહેતા; કે જોવો તો ખરા, આમારી બેરી બાઇસીકલ કેવી ટીંગ, ટીંગ, વાગે છે ? એ તો મ્હારો કચરો બાલેસ્તર તેથી ધનાપર બેઠી શકે બાકી બીજા કોઇ હોય તો તરત ભોંય ગોથું ખાઇ જાય !

કચરાબઇએ રાત્રે પોકેટલેપમાં બેટરી ચઢાવીને ચાંપ દબાવી જેથી પ્રકાશ ચતાં ધરનાં સર્વે બ્હી ગયાં ! કાના પટેલ તો એ મ્હારા બાપરે ! ભૂત ! કહી મોટે સાદે બરાડા પાડવા લાગ્યા. બધું ગામ લાકડીઓ અને હથિયાર લઇ ટોળે વળ્યું. બધાં સાથે મળી ધીમે પગલે આગળ વધવા લાગ્યાં. એટલામાં બેરિષ્ટર સાહેબે ચાંપ દબાવી કે બધા ભડકીને નાહા. સર્વેને ખૂબો પાડી સમજાવ્યું કે

“ભાઇઓ નાસો નહિ; એ ભૂત નથી પણ વિજળીની બત્તી છે.” બધા શાંત થયા કચરાએ તેને ખોલીને બધાંને બરાબર સમજાવ્યા. બધા તાબુનું ચયા અને કહેવા લાગ્યા કે “શાખાશ ? અંગરેજ બચ્ચાને ? કે તે આવી ભૂતને તાબે કરવાની દાબડીઓ પણ બનાવી શકે છે ? પેલો બહુ મોટા મોટા રાજા થઇ ગયા, પણ આ અંગરેજ હરકાર જોવો હુશિયાર રાજા તો કોઇ નહિ ? હોંકે” એક ઓઘડ શંકરે કહ્યું.

આ વાર્તાલાપમાં પાછી કચરાબાઇની તારીફ ચાલી કે કાનાબઇએ મોટા સાદે ઓઘડું.

“મ્હારો કચરો લેસ્તર થયો; તે મોટા મોટા અંગરેજોને પણ હરાવી દેયતો !” બધાંએ કહ્યું, ભાઈ ! “તમારા કચરાની તો આજકાલ આ આખી દુનિયામાં કોઇ જોડ નથી ?” એક ઉંચા કુળવાન ગણાતા ગરબડભઇ ગોટાળાભઇએ કહ્યું કે

“જો કાના પટેલ ખુશી હોય; તો કચરાબઘને હું મ્હારા જમાઈ બનાવું.” કાના પટેલે ઘડીકમાં મુછો પર તો ઘડીકમાં પેટપર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં હા કહ્યું. પછી તો પુછવુંજ શું ? આખા ગામમાં લગ્નની ધામધુમ થવા લાગી ગીતો ગવાવા લાગ્યાં, પનચારીઓ પનઘટપર ગંગાને ખીજવતી કે તું તો બાલેષ્ટરની બૈરી થઈ ! ગંગા બિચારી શરમાઈ જતી. સદ્ગુણી અને સુશિલગંગા સ્વરૂપાન હતી એટલે એ “બુગતનું જોડું” છે એમ ગ્રામ્યજનો અરસપરસ કહેતાં હતાં.

આપણા સ્વમુખેજ બેરિષ્ટર બનેલા કચરાબાઈ અહરનિશ નવાં નવાં વસ્ત્રો પહેરી ગામમાં ફરવા નિકળતા ચશ્મામાં આંખો ફેરવી ચોગરદમ જોતા જોતા ચાલતા હતા, ને સાથે સાથે પોતાની ફેન્સી હેંડ સ્ટીકને વાંજતા હતા, મનમાં ને મનમાં લગ્ન થયા પછી મારી હૃદયેશ્વરીને ફલાણા નાટકનું ગાયન ગાઈ બતાવીશ અને ફલાણા સિનેમાની એક્ટીંગ કરી બતાવીશ. તે વસ્ત્રની પ્રથમ રાત્રિએ મને મળવા આવશે ત્યારે કહીશ કે—

“ નખરાળી જોબનવાળી કેઈ બુલબુલને બોલાવો ”

—પછી બ્યારે “હાવલાવરસ ભેદ બતાવું” વાળી લીટી ગાશે ત્યારે હું પ્રગટ થઈ કહીશ કે. “અજબ સલુણી મા’રી મરઘાનેણી તે વાલમ વશ કીધારે” એ અરજોદયનું ગાયન લલકારીશ, ત્યાર પછી જો એ રિસાશે તો હું—

“ દાસ પરે દયા લાવોરે દયાળુ દેવી દાસ પરે દયા લાવો ”

—ગાદશ કે તે પ્રેમથી હાજી મદને હેતથી ભેટશે; ત્યારે કહીશ કે હું મ્હારી કામદેવી ! ત્હારા પ્રેમમદિરનો આ પૂજનરી ત્હારાં અરજોપર આત્મભાગ

આપણા માટે હાજર થયો. ફક્ત તારી આજ્ઞાનીજ વાર છે ! આટલા ભાષણ સાથે એકાદ શબ્દેર લલકારીશ કે:—

“જોઈ ગુલાબી વદન ત્હાઈ મદન જોર ખતાવતું;

હસ્તું ખરે ! રમતું ખરે ! આ રસિકને મન ભાવતું.”

એટલામાં એની વીંઝાતી લાકડી રસ્તામાં એક કુતરું પડેલું હતું તેને વાગી. કુતરાએ ડાકું ભર્યું. કચરાભઘ વિચાર નિદ્રામાંથી ચોક્યા અને ‘માફ કરજો સાહેબ’ કહ્યું. પણ કુતરું થોડું સમજે છે ? તેણે તો ભસવા સાથે કચરાભઘના ઉપર ધસવા માંડ્યું. કચરાભાઘએ ક્રોધપૂર્ણ નયને કહ્યું “અરે ! નીચ કુતરા અહિંથી ત્હાઈ કાળું કર ! નહિં તો ત્હારા ખુરા હવાલ થશે !” કુતરું જરા પણ ડર્યું નહિ એટલે પાલિસ્ટર સાહેબને સ્વરક્ષણ માટે લકડીપટે રમવા અખાડામાં ઉતરવું પડ્યું. હેટ ક્યાંઈ ધુળ ચાટતી થઈ ગઈ, ચરમા એક કાન તરફ લટકી રહ્યા. એ યુદ્ધ વધારે લંબાત પણ ગામના કેટલાક લોકો આવી પડવાથી કુતરાને બહાદુરી સાથે પાકું હાવાની ફરજ પડી. ઝંખવાણા પડેલા કચરાભાઘએ તે મુંગે મોટે ગૃહ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું, આ યુદ્ધની ચર્ચા ગામમાં એકાદ અહવાડીયા સુધી ખુબ રસભર ચાલી. કાના પટેલે આખા ગામનાં કુતરાને પકડીને દેશપાર કર્યાં હોય એતો જેની જેવી સત્તા !

હવે કચરાભઘના લગ્નનો શુભ દિવસ આવી પહોંચ્યો. ગામેગામના માણસો રંગબેરંગી વસ્ત્રો પહેરી આમતેમ આનંદમાં ફરતાં હતાં. ગરીબ બિખારી અને અત્યંત વર્ગના મનુષ્યો પણ આનંદી દેખાતા હતાં; કારણ કે ત્રણ દિવસ સુધી મિષ્ટાન ઉડાવવાનું હતું. લગ્ન મંડપ સુરતના પેઇન્ટરોની કળાથી શણગાર્યો હતો, એટલે તેમાંતો કંઈ ઉણપ હોયજ નહિ. મંડપમાં

એક તરફ પુરૂષ વર્ગમાં કાનાબાઈ, ગરબાબાઈ, ગોટાળાબાઈ, ડાહ્યાબાઈ, ઘેલાબાઈ, સૂર્યશંકર, ચંદ્રશંકર, ચાંદરણાશંકર, રાહુશંકર, કેતુશંકર, ધ્રુમકેતુશંકર, કૃણશંકર, કૃલશંકર, ગુપ્તશંકર, ગુલાબદાસ, મોધરાદાસ આંકડાદાસ, ધતુરાદાસ ઇ. ઇ. મોટા ઠાઠ સાથે પાંચડાં ધાલી બેઠા હતા બીજી બાજુ સ્ત્રી વર્ગમાં ધનગવરી, હેતગવરી, ગંગાબાઈ, ગોદાવરીબાઈ જમનાબાઈ, નર્મદાબાઈ, સરસ્વતીબાઈ, સાબ્રમતી, બનાસ, હાથમતી, મહી વગેરે અનેક બહેનો હતી. એક તરફ સુરતવાળું પ્રખ્યાત રમકમેન્ડ પોતાનું જગમશાદુર ગાયન “મોટરકા પૈયા રોકલે એ મોટર વાલોરે” વગાડતું હતું બધા શાંતિથી સાંભળતા હતા. ગોર મહારાજે વરકન્યા ‘સાવધાન’ કરવા માંડ્યું; એટલામાં કચરાબાઈના મુંબઈવાળા મિત્ર ભંડારકર કોઠારકર કેમેરે જોહવી કાળું લુગડું ઓઢ્યું ને ત્રણ પાયા વ્યવસ્થાસર જોહવા પછી વન, દુ, થ્રી કહેતાં પહેલાં તો લગ્ન મંડપમાંથી કેટલાક માણસો જોળી-બાર થશે કે શું ? એ ધાકથી નાહા. આથી સિનેમાની નાસભાગ જેવો દેખાવ કેમેરામાં સમાઈ ગયો. “લગ્ન જરા પાણુ વિધન” વના પુરું થયું તેથી કાના પટેલ આનંદમાં જણાતા હતા હવે રહી—

વસ્ત્રની પ્રથમ રાત્રી

—તે દિવસે સૂર્યમહારાજ પાણુ વહેણ પધારી ગયા એટલે આપણા કચરા મહાશય એક ખુરસી પર લગ્નના જમા સજ્જિત નવવધુની રાહ જોતા બેઠા. ઝાંઝરનો ઝલુકાર થયો, ધબકતા હૃદયે બેરિન્ટર સાહેબ ઉભા થયા પેલા બધા નાટકાના ગાયનો વિસરી ગયા. માંડમાંડ ધ્રુજતા અવાજે પેલું અશ્રુમતિના ખેત્રમાં ગવાએલું ગાયન “આ.....વો કુ.....મ-કુમને પગલે” આરંભ્યું પણ “આવીજી ડગલે ડગલે” કોણ ગાય ? કારણ કે ગંગાં અક્ષર જ્ઞાતથી અજ્ઞાન હતી. એટલે આપણા બેરિન્ટરનો

શ્રૃંગાર રસનો પાઠ કરણુ રસમાં ફેરવાઈ ગયો. અભણુ ઐરી મળવાથી મનમાં પ્રશ્નાતાપ કરી “સાર આ સંસારમાં ન જોયે.” ગાતા સંન્યાસી થવા માટે ચાલ્યા ગયા. ગંગા આમાંનું કંઈ સમજી નહિ પણ તે પતિપરાયણુ ગંગાને એમ લાગ્યું હતું ચુપ રહી તેથી મારા ધણીજી રિસાઈ જાય છે. એટલે કરગરી કચરાભાઈને વિનવવા લાગી. આખરે દયા લાવીને પ્રિયાના હસ્તને પોતાની બગલમાં દબાવી રૂંદેહથી જણાવી કહ્યું બહાલી ! તું જરા પણ ભણેલી નથી તેથી હું ધણીજી દીલગીરી બહાર કરું છું ! ગંગા અશ્રુવર્ષાવતી કચરાને કંઠે વળગી પડી અને કહેવા લાગી.

“એમાં મ્હારા નસિબનોજ વાંક છે !” કચરાએ તેને રૂંદેહ્ય હૃદયસરસી ચાંપી...પછી ?

“ પછી શું રે થયું તે હું કહેતો નથી ” કારણ કે કેાઈના પ્રાધવેટ બીજનેસમાં દબાલગીરી કરવી એ લેખકનો ધર્મ નથી ! અને કેાઈના શયનમંદિરમાં વગર આજ્ઞાએ ઝાંખવું એ આપણું કર્મ નથી.

બીજે દિવસે સવારમાં કે. કે. જાગીરદાર. બેરિષ્ટર સુરતના બુકસેલર લલ્લુભાઈ નારણદાસને ત્યાંથી સ્કેટ પેન તથા બાળપોથી ખરીદી ગયા. કેાના માટે તેતો તમારે જાતે સમજી લેવું આવી રીતે આપણું કહેવાતા બાલેસ્તરને હાલમાં તો વગર પગારના માસ્તર થવું પડ્યું.

વીસમી સદીની સંયુક્તા ખાતું ૧૮.

વિખ્યાતીત માધ્યમમાં સંયુક્તાને એસાડીને દિશ્વા તરફ વળવા
આગળ વેળો.

(૪)

અકકલના ઇતરદાર

અકકલનો ઇતરો કંઈ એકલા અમેરિકનો કે યુરોપીઅનોએ નથી રાખ્યો. પૃથ્વિના ખુણે ખુણામાં, જો કે પૃથ્વિ ગોળ હોવાથી તેને ખુણો તો હોય જ નહિ, એમ સાધારણ બુદ્ધિથી પણ સમજી શકાય, છતાં દલીલ ખાતર માની લો કે પૃથ્વિના દરેક ખુણામાં એટલે કે દરેક જાહેર ને છુપા સ્થળોમાં અકકલમંદો અમુક સંખ્યામાં ટુટી નીકળે છે જ ! ઇન્ડિયામાં પણ દગલામંદ અકકલમંદો છે. પણ એટલું ખરું કે તેઓ પોતાની અકકલનો ઉપયોગ કરતા નથી, જેથી જાહેરમાં આવતા નથી. ત્યારે અમેરિકા ને યુરોપના અકકલના ઇતરદારો અકકલનો ગમે તેવો ઉપયોગ કરીને જાહેર થયા છે એટલો જ માત્ર ફેર બાકી જે દેશમાં કોહિતૂર જેવા હીરા પાકે, તે દેશમાં અકકલના હીરા (!) કેમ ન પાકે ? પાક્યા છે, પાકે છે અને પાકશે, પણ તેમને ઓળખનાર ઝવેરીઓ નથી !

જેમ તંદુરસ્તીનો આધાર આમોહવા પર છે, તેમ અકકલમંદોનો આધાર પણ આમોહવા પર છે. પંજાબીઓ લશ્કરી નોકરીમાં આગળ પડતા છે. ગુજરાતીઓ, કાઠીયાવાડીઓ અને તેમાંએ ખાસ કચ્છીઓ વેપારમાં આગળ પડતા છે. ભૈયાઓ ચપાતી ખાઈ ડાંડાખાણું કરવામાં આગળ પડતા છે. બગાળીઓ ભાત ખાવામાં આગળ પડતા છે. મારવાડીઓ એકના દશ કરવામાં આગળ પડતા છે. હિંદુસ્તાનીઓ પાનની પીચકારીઓ મારી લોકોના ઘરની ભીતો ચિતરવામાં આગળ પડતા છે. દી-રાજે પ્રેમ પ્રગટ કરવામાં આગળ પડતા છે. ગાંધીજી રેડીયો

તાણુવામાં આગળ પડતા છે. મીસ મેચે ઇન્ડીયનોનાં છીદ્ર જોવામાં આગળ પડતાં છે. લગ્ને લગ્ને બાળકુવારાં મીસ મુમતાઝ ઘણીઓ ટ્રાન્સફર કરવામાં આગળ પડતાં છે. આ પ્રમાણે ભિન્નભિન્ન સ્થળનાં હવાપાણી પણ ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી ત્યાંના પ્રાણીઓની યુદ્ધિ, પ્રકૃતિ અને રહેણી કરણીમાં પણ ફેર હોય છે. જુઓને ! અમદાવાદીઓ ઉઘાડા પગે ફરવામાં માન સમજે છે, ત્યારે અંગાળીઓ ઉઘાડે માથે ફરવામાં માન સમજે છે ! હિંદુસ્તાનમાં ગધેડા પર સ્વારી કરનાર બેઠજત ગણાય છે. (ગોલરાણા કે પ્રજ્ઞપતના અપવાદ સિવાય) ત્યારે અરબસ્તાન અને મીસરમાં ગધેડે ચઢનાર ઇજ્જતદાર ગણાય છે ! હિંદમાં એક પુરૂષને અનેક સ્ત્રીઓ હોય છે; ત્યારે ટિબેટમાં એક સ્ત્રીને અનેક પુરૂષ હોય છે ! (દ્રૌપદીનું અનુકરણ કદાચ ટિબેટમાં થયું હોય !) એ બધો ફેરફાર આમોઢવાને આધારે છે.

x

x

x

x

જુનાગઢના ક્રમતીયા કુવાનું પાણી પીનારની મતિ બગડી જાય છે એમ સાંભળ્યું છે. રા. મંડળીકની યુદ્ધિ પણ તે કુવાનું પાણી પીવાથી જ બગડી હતી. તેમ ઉત્તર ગુજરાતમાં તરસાણા પણ એક એવું ગામ છે કે જેના કુવાનું પાણી પીનાર દરેક અકકલનો ઇજરદાર બને છે. જેમ ગામેગામ ગાંજ, ભાંગ કે અરીણુના ઇજરદારો હોય છે; તેમ એકાદ બે અકકલના ઇજરદારો પણ હોય છે. કારણ કે “ ગામ હોય ત્યાં ટેડવાડો હોય ” એ ન્યાયશાસ્ત્રનું વાક્ય છે. જેમ યત્ર યત્ર ધુન્ન; તત્ર તત્ર વન્હિ હોય તેમ ! અર્થાત્ જ્યાં ગધેડો હોય ત્યાં ડીફલું હોય તેમ ! પણ એ બધાં કરતાં તરસાણામાં વિશેષતા એ છે કે ત્યાં બધાજ અકકલના ઇજરદારો પાકે છે ! ત્યાંના કુવાનું

પાણી પીનાર પશુપક્ષીઓમાં પણ અકકલના વિચિત્ર ફાંટા ટુટી નીકળે છે. સર્વ જગતનાં ઘેટાં કિવક માર્ય કરતી વખતે યાને કે ચાલતી વખતે વન બાધ વન એક બીજાની પાછળજ ચાલે છે; ત્યારે તરસાણાનાં ઘેટાં ભુજંગ યાને સાપ પ્રમાણે વાંકાંચૂકાં ચાલે છે ! બીજાં ગામોમાં ઉંટને જોધને ભેંસ મડકે છે; ત્યારે તરસાણામાં ભેંસને જોધને ઉંટ મડકે છે ! બીજી જગ્યાના ઉંદરો બિલાડીને નિરખતાંજ પલાયન થઈ જાય છે; ત્યારે તરસાણાના ઉંદરો બિલાડીની સામે મોરચો માંડવા તૈયાર થાય છે ! બીજી નિશાળોમાં મહેતાજીઓ નિશાળીઆને દમ ભરાવે છે; ત્યારે તરસાણાના નિશાળીઆ મહેતાજીને દમ ભરાવે છે અને તેની આજ્ઞાને સવિનય નહિ; પણ અવિનય ભંગ કરે છે !

આ રીતે દરેક પ્રકારે અહીંના પ્રાણીઓ વિચિત્ર છે. વય પ્રમાણે એમની વિચિત્રતાના વિવિધ પ્રકારોનું ઉડતી નજરથી નહિ, પણ બુખ્યા ડાંસ પ્રમાણે ચોકકસ અને અસરકાર અવલોકન કરીએ ! પ્રથમ વિચિત્ર વિદ્યાર્થીઓને નિરખીએ, પછી આદર્શવીર યુવાનો અને છેવટે બુદ્ધિશાળી બુદ્ધાઓને ભાળીએ. તરસાણાના કુવાના પાણીની અજબ તાસીર મહારી અકકલના સીમાડાની બહાર ન હોવાથી, હું જ્યારે ત્યાં પરાણા તરીકે પધારું છું, ત્યારે રેતીના રણમાં મુસાફરી કરનાર મુસાફરો પ્રમાણે ખભે પાણીની મશક ભેરવીને જાઉં છું ! મારા જેવા અપ-ટુ-ડેટ યુવકને ખભે મશક જોધને તે લોકોના ડોળા આશ્ચર્યથી વિકસી જાય છે. પણ હું તેમને છાતીને બદલે પેટ ઠોકાને કહું છું કે “તમારા ગામનું પાણી પીવાથી બુદ્ધિ બહુર મારી જાય છે !” ત્યારે તેમને “ન બોલ્યામાં દસમાં એક ઓછો (નવ) ગુણ” સમજાય છે. આમારું પરમ મિત્ર ગુરજી ગોકલદાસ પણ બદલી થવાથી

ચોડક માસ થયાં તરસાણા ગામની નિશાળમાં આવ્યા છે. તેમની બુદ્ધિમાં પણ ક્રાંતિ થઇ છે કે નહિ તે નિહાળવા ચાલો આજે તેમની નિશાળની વિઝીટ કરીએ.

x

x

x

x

વિચિત્ર વિદ્યાર્થીઓ !

સ્થળ—તરસાણા ગામની નિશાળ. **સમય**—બપોરનો.

શિક્ષક—છોકરાઓ ગઇ કાલે તમને ભૂગોળ શીખવેલી તે યાદ છે કે ?

છગન—હા સાહેબ, તમારા શબ્દે શબ્દ અમારા કાનમાં ખુંચી રહ્યા છે.

શિક્ષક—શાખાશ ! ચાલો બોલો ત્યારે પૃથ્વી કેવી છે ?

ચમતીયો—બહુ સારી છે સાહેબ ! કારણ કે શેરડી, કેળાં, દાડમ અંજીર, સંત્રાં, ફળુસ, ગાજર, મુળા વગેરે જે જોઇએ તે બધું, એમાંથી થાય છે.

શિક્ષક—હુઆ પૃથ્વી કેવી છે તે હું પુછું છું ! તેમાં શું થાય છે તે કોણ પુછે છે ? ચાલ મગનીઆ તું બોલ પૃથ્વી કેવી છે ?

મગનીઓ—ગોળ.

શિક્ષક—ગોળ પણ કેવી ?

મગનીઓ—રોટલા જેવી.

હુસેન—નહિ સાહેબ તરખુચ જેવી.

શિક્ષક—શાખાશ બચ્ચા ! તે શી રીતે બન્યું કે પૃથ્વી ગોળ છે ?

હુસેન—પૃથ્વીમાંથી નીકળતી ઘણી ખરી ચાંદો નારંગી, સફરચંદ, લીંમુ, બટાકા, કાંદા, તરખુચ, ખડખુચ ઇત્યાદિ ગોળ છે માટે પૃથ્વી પણ ગોળ હોવીજ જોઇએ !

શિક્ષક—એ ઉદાહરણો ખોટાં છે. દરીયામાં દુરથી વહાણની ટોચ દેખાય છે. અને નજીકમાં આવતાં આખું વહાણ દેખાય છે, એથી સાબીત થાય છે કે પૃથ્વી ગોળ છે.

મુર્ગીઓ—નજીકથી દેખાય એટલું દુરથી દેખાતું નથી. મારા દાદાજી આપો દહાડો ભાંગેલી રૂપેરી દાંડીના ચક્ષુમાં પહેરી રાખે છે છતાં દુરથી અને ઘણી વંખતે કુતરું જાણીને હડે હડે કરે છે; પણ હું નજીક જઈ હું ત્યારે મને ઓળખી કાઢે છે. તેમ દુરથી આખું વહાણ ન દેખાય એ દેખીતી વાત છે. માટે એનાથી પૃથ્વી ગોળ છે એમ કેમ મનાય ?

શિક્ષક—મનાય કે ન મનાય તો પણ પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે જે હું કહું તેજ માનવું પડશે ! વાર કાસમ, તું બોલ પૃથ્વી કેવી રીતે ફરે છે ?

કાસમ—સાહેબ પૃથ્વી ફરતીજ નથી જો ફરતી હોય તો આપણે અધા એકદમ ગંબડી પડીએ !

શિક્ષક—નહિ, પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ચક્રડોળની જેમ ફરે છે.

છગન—પણ હમને તો સૂર્ય ફરતો દેખાય છે. વળી પૃથ્વી ફરતી હોય તો તે આધાર વગર શી રીતે ફરી શકે ? વળી બળદ ઘાણીને ફેરવે છે તો પૃથ્વીને કોણ ફેરવતું હશે ?

શિક્ષક—ભમરડો ફરે તેમ એ આપો આપ ફરે છે.

મજબૂદ—ભમરડો તો આપણે ફેરવીએ છીએ.

શિક્ષક—તો પૃથ્વી પ્રભુના ફેરવ્યાથી ફરે છે.

મુર્ગીઓ—ત્યારે પૃથ્વી ગોળ નહિ પણ ભમરડા જેવી નીચેથી અણ્ણિદાર હોવીજ જોઈએ અને તેને ફરી શકવા માટે નીચે ખીજ જમીન

પણ હોવીજ જોઈએ કારણ કે જમીન વગર અધ્ધર ભરણે તો ફરતોજ નથી.

શિક્ષક-એ તમારું બધું ડહાપણ એકી વખતે કાલની નાખવાની જરૂર નથી. હું જે કહું તેજ તમારે યાદ રાખવાનું છે. ચાલો પહેલો નંબર બોલે પંચવટી શું છે ?

છગન-મદ્રાસ ઇલાકામાં નદી છે, તેમાં મોટી રેલ આવવાથી દિનારા પરનાં ઘણાં ગામડાં તણાઈ જાય છે,

શિક્ષક-પંચવટી તો નસિક જિલ્લાનું ગામ છે, અને જત્રાનું ધામ છે. ચાલ બીજો નંબર બોલો સીધમાં વરસાદ કેમ વરસતો નથી ?

ચમનીયો-ત્યાંના લોકો પાપી થઈ જવાથી હવે પહેલાં જેવો વરસાદ થતો નથી. (પણ ચાલુ વરસમાં ઘણું પુન્ય કરવાથી તેમની હંસ નીકળી જાય એટલો વરસાદ વરસ્યો છે.)

ડાહ્યા ભાઈ-સાહેબ એની વાત ખોટી છે. કારણ કે પાપ ન કરવાથી વર્ષાદ વરસતો હોય તો વડોડરા, આમોદ, જંમુસર, ધંધુકા, ઘોળકા અમદાવાદ, ખેડા વગેરે જગ્યાએ ત્રીજી સાલ ખુબ વર્ષાદથી જળ પ્રલય થયો હતો; એથી સાબીત થાય છે કે એ લોકોએ ગઈ સાલ ઘણું પુણ્ય કર્યું હશે, વળી ચેરાપુંજી ને કોકણપટ્ટીમાં દર વર્ષે ઘણો વર્ષાદ થાય છે એથી ખુલ્લુંદીસી આવે છે કે ને લોકો આખી દુન્યાના લોકો કરતાં વધારે પૂન્યશાળી હોવા જોઈએ.

શિક્ષક-એ બધા ખોટા વહેમ છે. જ્યાં પહાડો ને જંગલો હોય ત્યાં બહુ વર્ષાદ પડે છે. ચાલ મજાદ, તું બોલ. હિન્દુસ્તાનની આબુખાબુ ક્યા મુલકો છે ?

મજદ-અફગાનીસ્તાન, બલુચીસ્તાન, અરબસ્તાન, કબરસ્તાન વગેરે વગેરે.

શિક્ષક-ઓ અકકલના ઇંચરદાર! તે કબરસ્તાન મુલક કંઈ જુગાળમાં વાંચ્યો છે?

મજદ-સાહેબ આ મુલકના ઘણાં લોકો મરી જાય છે તો એ મુલકમાં જાય છે. પછી એની ગણતરી કેમ ન કરવી?

શિક્ષક-હીક, હીક, બધું તમારું ડહાપણ જાણ્યું! મગનીઆ જા પાન બતાવ.

મગનીઆ (બહારથી પાન લાવીને બતાવે છે) હ્યો સાહેબ આ પાન.

શિક્ષક-ઓ મુદ! મેં તો જાપાન દેશ બતાવવાનું કહ્યું ત્યારે પાન કેમ બતાવે છે?

મગનીઆ-સાહેબ, તમે તો “જા, પાન બતાવ” એમ કહેજું જેથી મેં પાન બતાવ્યું.

શિક્ષક-જા જા મુર્ખ! તારા જેવા આ દેશમાં કેટલાક હશે?

મગનીઆ-સાહેબ તમે કાલેજ શીખવ્યું હતું કે આ દેશમાં અમારા જેવા તેત્રીસ કરોડ માણસની સંખ્યા છે.

શિક્ષક-બસ રહેવાદે તારું ડહાપણ. ચાલ ચમનીયા તું બોલ કોહીનુર શું છે?

ચમનીઆ-મુંબઈમાં શીલમ કંપની છે.

શિક્ષક-ઓ અકકલના સમુદ્ર! કોહીનુર તો એક પ્રખ્યાત હીરો છે અને તે હાલ આપણા શહેનશાહની પાસે છે.

હુસેન-સાહેબ હમારી પાડોશમાં એક હજમના છોકરાને પણ લોકો હીરો કહીને બોલાવે છે

શિક્ષક-એ-વકુફો ! તમને જાણવીને તો મગજ જમી મયું. છતાં પથ્થરને પથ્થર રહ્યા.

કાસમ-સાહેબ અમે કંઈ જાતના પથ્થર ? કારણ કે અહીંકા આરસ વગેરે પથ્થર ઘણા કીંમતી હોય છે.

શિક્ષક-એસીજી એસીજી ! ચાલો પહેલો નંબર બોલો ખંડીઆ રાગ કોને કહેવા ?

છગન-જે રાગ કંડીઆમાં એસાને સવારી કહાડતા હોય તે ખંડીઆ રાગ કહેવાય. એ તો ક ને બદલે બ લખ્યું ગયો હશે.

શિક્ષક-સાવ ડોખો ! તાખાના રાગને ખંડીઆ રાગ કહે છે. ચાલ અમનીઆ તું બોલ ખારાધોડામાં શું પાકે છે ?

અમનીયો-કાળા ધોડા અને તે ઉપરથીજ બગડીને એનું નામ ખારાધોડા પડ્યું હશે. જેમ કાલા કુત્તા ઉપરથી કસકત્તા, ઇધર ઉપરથી ઇડર, પેટમાં લાત વાગવાથી “ પેટલાત ” અને તે ઉપરથી ‘ પેટલાદ ’ ડુંડુકા ઉપરથી ધંધુકા અને ગોદડા ઉપરથી ગોધરા બન્યું તેમ !

શિક્ષક-ઓ બળદીઆ ! ખારાધોડામાં તો મીઠું પાકે છે. ચાલ કાસમ તું બોલ. દિલ્હીમાં શું વધારે જોવામાં આવે છે ?

કાસમ-કચરો.

શિક્ષક-કચરો એટલે.

કાસમ-બૂતકાળનો ઇતિહાસ.

હુસેન-વર્તમાન કાળના મુગ્ધવરોની સ્થાવર મીલકત.

શિક્ષક-ચાલો કોણુ બોલો છે. નાના ડુંગરને શું કહે છે ?

મજીદ-પીયાજ.

શિક્ષક-ખોટું ! નાના ડુંગર ડુંબરી કહે છે.

મજા-જેને હિન્દુ લોકો ડુંગરી કહે છે તેને અમે પીમાજ કહીએ છીએ. બાકી “૨” “૭” નો ભેદ તો ભગમત્તા સાક્ષરોને પણ માલમ પડતો નથી.

શિક્ષક-અધેડા કઈ સમજતાજ નથી !

છગન-તેથી તો તેને લોકો મૂર્ખ ગણીને હસી કાઢે છે.

શિક્ષક-આલ ચુપ મર ! મુળીઆ તું ગોદાવરી વિષે શું જાણે છે મુળીઓ-ગોદાવરી મારી કાકી થાય. એ મારા મોરાર કાકાની બીજી વારની બેરી છે તે ઘણા વઢકણા સ્વભાવની છે. જરા વાંક પડતાંજ મને તો ડીકણા વડેજ ટીપે છે. તદુપરાંત એના વિષે હું બીજું ધણું જાણું છું.

શિક્ષક-જાણું તારા બાપનું કપાળ !

મુળીઓ-હા તે પણ જાણું છું. નાકની ઉત્તર દિશાએ અને પાંચડીની દક્ષિણ દિશાએ એવ્યમીનીયમની તપેલી જેવા ઉપસેડા પ્રદેશ પર લાંબું ગાજર ચીતરેલું હોય તે મારા બાપનુંજ કપાળ સમજવું.

શિક્ષક-જેમ કહે તેમ બકે છે ! ચાલ તું બોલ ઉમરકોટ શું છે ? ને ક્યાં છે ?

છગન-ઓવરકોટથી જરા લાંબા કોટને ઉમરકોટ કહે છે. પણ તે ચોક્કસ કહી શકાય નહી. છતાં ધારી શકાય કે તે પહેરનારના ડીઝ પર કાંતો તેના ધરની ખીટીએ ટાંગ્યો હશે.

શિક્ષક ઓ ઉટ ! ઉમરકોટ તો સીંધ પ્રાંતનાં શહેર છે. મગનીયા તું ભસ પ્રજાસત્તાક રાજ કોને કહેવું ? અને તેથી શું કાયદો ?

મગનીયો-સાહેબ કુતરા ભસે મોણસ ભસી શક્તા નથી. તે આપની જાણ અહાર નહીંજ હોય ! હવે પ્રજાસત્તાક વિષે જણાવવાનું

કે લોકો માંહેમાંહે લડીને મરી જાય છતાં કોઈ દાદ કે ફરીયાદ સાંભળે નહીં તે પ્રજાસત્તાક રાજ બાલુવું એથી જાણીને કાઢદો થાય છે નબળાને નહીં !

શિક્ષક-ખોટું ચાલ કાસમ તું ખોલ પેન્સીલ ક્યાંથી આવે છે ?

કાસમ-મેડીનમાંથી.

શિક્ષક-મેડીન એ કોઈ દેશનું નામ નથી પણ એનો અર્થ “માં બનેલો” થાય છે. હવે પહેલો નંબર ખોલે વિમાન શા કામમાં આવે છે ?

છગન-દુશ્મનો પર બંબગોળા છોડવાના કામમાં, ખીનું ઉપરથી છુળ નાખી નીચેના માણસોની આંખો પુરી દેવા, ઉપરથી પાનની પીચકારીઓ મારી નીચે ચાલતાં માણસોના કપડાં ખરાબ કરી દેવા, વાઘ, વર, સીંહ, હડખાયાં કુતરાં વગેરેને દેશાળા મારી વશ કરવાના કામમાં વિમાન વપરાય છે.

શિક્ષક-તદન મુર્ખ ! વિમાન તો જરૂરી ટપાલ લઈ જવા લાવવા અને દેશના રક્ષણને માટે વપરાય છે.

ચમનીયો-ત્યારે છેલ્લી લડાઈમાં આખા યુરોપની ખરાબી તો વિમાનથીજ આવી એ તે દેશનું રક્ષણ કે ભક્ષણ ?

શિક્ષક-આવાને આવા જવાબ આપશો તો શું ઉકાળશો ?

મગનીયો-આપ કહેશો તો સાહેબ, માટે ચાહ, કોરી કે દુધ ઉકાળીશું.

શિક્ષક-જાઓ, મુર્ખાઓ ! તમે કંઈ ધોળવાના નથી ! (છુટીને) વખત થાય છે. ટનંટન...ટન ઘંટ વાગતાં પાઘડીનું ખોખું માથા પર ગોઠવી મહેતાજી ઘેર ખીચડું બાફવા જાય છે.)

(૫)

‘ભગલા’નું સ્વપ્ન.

ભગલાભાઈ સૂર્યપુરના એક અદ્ભુત અસ્તરાખાન કહેતા હજમ હતા. જ્યારે “રોયલ હૅર કટીંગ સેલુન” “ઇમ્પીરીયલ હૅર કટીંગ સેલુન” ઇં ૦ ૦ સેલુનોવાલા અપટુડેટ હજમો એક મસ્તક રૂપિ ખીડતું ત્રાસ કાપી નાખવાનો કંદ્રાકટ ફક્ત છ આનામાં લેતા, ત્યારે ભગલાભાઈ સૂર્યમહારાજનાં દર્શન થતાં પહેલાંજ બગલમાં થેલી ઘાલી ઘરોઘર ભમતા. “થોડા નંદ બહોળો વેપાર” એ અર્થશાત્રના સૂત્રને ધ્યાનમાં રાખીને “બે બે દોઢીઆ”નો ઉચ્ચાર રસ્તામાં કરતા જેથી કેટલાએ વૃદ્ધ જનો ભગલાભાઈ આગળ પોતાનું શીર ઝુકાવતા.

આમ આખા દિવસમાં સેંકડો માથાં છોલી નાખીને સંધ્યાકાળે વિગૃહમાં અતિ પરિશ્રમ પામી થાકી પાકી લોથ થએલા સૈનિકની જેમ ઘરના ઉંઘરામાં બેઠા બેઠા આપણા ભગલાભાઈ નિશ્વાસ નાખતા હતા કે,

“હે પ્રભો ! હે ગરીબના બેલી ! હું આખો દહાડો કામ કરી કરીને થાકી જઈ છું છતાં ડઝન છોકરાંના પેટનું ભરતીઉં પણ થઈ શકતું નથી. અને એલ્યા ! મોટા દુંદુભી દોલ જેવા પેટવાળા શેડીઆઓ મોટરો ને માડીધોડાઓમાં મોજ કરે છે ! આ ત્હારો ન્યાય કેવો ? લોકો તને ન્યાયી કહે છે પણ હું તો અન્યાયીજ કહીશ ! કારણ મ્હારા જેવો એક ખાનદાની ખમીરનો બનેલો મનુષ્ય આમ મજુરી કરી કરીને મરી જાય અને એલ્યા રતનચંદ, સરફચંદ બેઠા બેઠા બે ઘડી નહિ પણ આર ઘડી મોજ કરે ! તો હે હિન્દુઓના ‘ઈશ્વર !’ હું તને નમ્રભાવે

પ્રાર્થના કરું છું કે ત્હારા ખગ્ગનામાં નાણાંની તાણુમતાણુ ક્યાં છે ! બધા માણસોને એકદમ પૈસાદાર બનાવી દેતો શું ખોટું ?” હૃદય ટેલીફોન દ્વારા આ પ્રાર્થના પ્રભુના કાનમાં પેસી ધ્યાનમાં ઉતરી ગઇ.

વિચાર વમળમાં ગોથાં ખાતા ભગાભાઇ વાળુ કરીને નિદ્રાધિન થયા એક કલાકનો સમય ઊંઘમાં ગાળ્યો હશે, એટલામાંતો પથારીમાં પડ્યા પડ્યાજ પૈસાદાર થઇ ગયા, એ એકલા નહિ પણ એમની સાથે આખી દુનિયાના બધા લોક પૈસાદાર થઇ ગયા. ભગાભાઇ ઊંઘમાંને ઊંઘમાંજ ઉઠ્યા ને સીધા ત્રીભૂવન ટેલરની દુકાને પહોંચી ગયા. બુરસા દાર બાપામાં દરજીને ઓર્ડર કર્યો.

“તિલાભઇ મારા માટે ખાસ ઇસ્પેશીઅલ સાય લોક જેવા બસો ચારસો ડગલા ને બસો ચારસો લેંગા સીવી કાઢો !”

તિલાભઇ ટેલરનો મિઝાજ કાણુમાં ન રહ્યો, તેણે ખૂબ પાડીને કંથું કે,

“મ્હારી બેટી હલકી જાન હજમની ! જાણે તું એકલોજ પૈસાદાર હશે ! જા ! જા ! તું તો શું પણ કોઇ મોટો ગવડર લાઠ આવે તોએ હું કપડાં ન સીવી આપું ! જાઓ ભગલાભઇ સીધા સીધા તમારે ઘેર જાઓ ! હું પણ મોટો કરોડોપતિ થયો છું”

ભગાભઇ ત્યાંથી નિરાશ થઇ નીકળ્યા, એટલામાં એક ભાડુની ગાડીનાળા મીયાંજીને રોકીને ભગાભઇએ કંથું :—

“મીયાંસાબ, અમ કુ સારે શહેરમે શીરના હે તો તમ પાંચ, પંદર, પચાસ જેટલા જેઠાએ એટલા રૂપિયા લેકર બધે શહેરમે અમકો સેલ કરાવી લાવ.”

મિયાં સાહેબ કોઠામાં ચાલુક ઉગામીને કહેવા લાગ્યા.

‘જાએ ભગમકે! કયા હમ તેરે જેસે મુઝલીસહેં કે કિસયેકી માડી ફીરાએગે! અબ તેરે જેસે કોઈ નોકરકે પાસ ગાડી હકવાઈગે ઐર હમતો મુહમે ચિરટલીએ હુવે અકકડકે ખેડેગે!’”

આટલા ભાષણ સાથે ભગલાભઈના વાંસામાં એક ચાલુકનું ઇનામ પણ આપી દીધું. ભગાભઈતો ‘ઓ બાપરે મરી! ગયોરે!’ વગેરે ખૂબ પાડતા પોલીસ આણા તરફ દૂર કરી ગયા.

કાળી ડગલીવાળા સિપાઈદાદ સિગારેટ ટુંકતા ટુંકતા આરામ ચેરમાં પડ્યા હતા, ભગાભઈએ તેમને કહ્યું,

“જમાદાર સાહેબ! ઓલ્યા ગાડીવાળા મીયાંભાઈ હે ઉરને અમકો ચાલુક મારા હે ઇસ વાસ્તે ઇસ્કો કેદખાનેમે નાખી દ્યો!”

“લ્યો એ કામકે બદલેમે હું તમકું પાંચસો રૂપીઆફ નોટ દેતા હું.” સિપાઈ ભાઈને ઉચ્ચ સ્વભાવ તો વારસામાં મળેલો હોય છેજ તેમાં વળી આવી લાંચ રસવતની વાત એટલે ભઈરવનાથનું ઉચ્ચ રૂપ ધારણ કરીને બોલ્યા

“કયાએ હમારે જેસે ઇમાનદાર અમલદારકો ખેદમાન બનાતા હે?

ભગા ભઈએ નરમાશયી કહ્યું “જમાદાર સાય, ઇતના ગુસ્સા કાયકો કરતે હો? ઓલ્યા તમારા બાપ શેરખાન જમાદાર થા ઓ તો એક રૂપીઆ માટે અમેરે ઇસ્કા ઉંબરા ઉંબરા ધીસ નાખતા હતા.”

સિપાઈભાઈ તાળીને બોલ્યા, “હમારે જેસે પેસાદાર ઐર ઇજગતદારકો તુ કયા સમજકે રિસ્કત દેને આયા!?”

ભગાભઈને ગરદનમાંથી પકડ્યા. અતી કાલાવાલા કર્યા ત્યારે માહા મુસીબતે સિપાઈના સપાટામાંથી છૂટા થયા, પણ એક બે ધપ્યા તો

ત્યાંથી પણ ધનામમાં મળ્યાં. અટકારાનો હમ ભરતા આગળ વધ્યા. મનમાં ગણુગણુવા લાગ્યા કે “અરે! ઇશ્વર! આપું. આતો મહારી. આર્થનાથી બધા પૈસાદાર થઈ ગયા અને મને પણ મળુકારતા નથી!”

આમ વિચાર કરતાં કરતાં “લક્ષ્મી વિલાસ હોટલમાં” ખેડા ને ગુજરાતી ભાષામાં ઉપરા ઉપરી ઓર્ડરે ફેંકવા લાગ્યા. “બાસીમારી” ગાંડીઆ બાંડીઆ, અને સોડાબોડા બધું લાવ! ” પણ હુકમ કોણ સાંભળે? કારણ કે શેઠ અને નોકર પૈસાદાર થઈ ગયા હતા, એક ચીંચાવવા નોકરે કહ્યું કે:--

“અહીં તો ધારી નહિ પણ બારી મળશે. ગાંડીઆ નહિ પણ બાંડીઆ મળશે.”

ભગલાભાઈ તેને વચ્ચેથી અટકાવીને કહ્યું,

“અસકર! અસકર! ત્હારું હાથપણ? તને ખજર નથી કે હું કોઈ કંગાલ નથી પણ મોટો તવંગર છું!”

નોકરે કહ્યું ‘તું તવંગર છે તો હું તવંરનો બાપ લવંડર છું. તું પૈસાદાર છે તો બીજા શું ઢગ્યુદાર છે? જા, જા, મોટું પૈસાદારનું પૂછડું ટુટી નીકળ્યું છે તે!” આ પ્રમાણે વાદવિવાદમાંથી વિચ્છેદન થયો તેમાં પણ ભગલાભાઈને બહારી સાથે પાછા. હટવું પડ્યું.

ભગલાભાઈ ત્યાંથી લથડીઆં ખાતા આગળ વધ્યા ને મનમાં પોતાની ભૂલ ભરેલી પ્રાર્થના માટે પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા. એટલામાં એક મોટરની અડફટમાં આવતાં ગમડી ગયા.

“ઓ બાપરે! ઓ, બાપરે!” કરના ધરણી પર ઢળી પડ્યા; પણ મદદ કોણ કરે? બધા પૈસાદાર એટલે એકબીજાની કોને પડી

હોય ? રડતા ભગવાનને દિલસો કોણે આપે ! રડતાં રડતાં ગુજરાતી તથા હીંદી ભાષામાં ફરીઆદના આકારમાં પ્રભુને યાચના કરવા લાગ્યા—

(રાગ—આશાવરી.)

વિધીનો રંગ વિચિત્ર જણાય.....રંગ
પૈસાદારો સહુ ફુનીઆના, લોક થયા દેખાય;
મોટરમાં પટકાયો તોખણ કરે નહિ કો સહાય—વિધીનો
હોટલમાં થએલું ટોટલતો મુનથી નવ અંકાય;
મેથીપાક જમાડયો એવો; કે પળમાં ગયો ધરાય—વિધીનો
ફરીયાદી કરતાં પોલીસ દાદા ગુસ્સે થાય;
પાંચસો રૂપીઆકા નોટ દીયાતો ઉલટા અમકો ડરાય—વિધીનો
આડીવાલે મિયાંબાઈકા ગુસ્સા ભારી જણાય;
વાત વાતમે ગુસ્સે હોકર અમકુ ચામુક લગાય—વિધીનો
આ પ્રમાણે પચાલાપ કરતા ટ્રુસકે ટ્રુસકે રડવા લાગ્યા જેથી
એમની પત્નીએ પથારી આગળ આવીને ઢંઢેળ્યા.

“બાળ્યું આમ નાનાં ક્રૈયાં જેવું રડો છો ? તમને કોણે માર્યા છે ?”

ભગવાન આંકળા ફાંફળા ઉડ્યા, તો આશ્ચર્ય પામ્યા કે “આ શું સ્વપ્નું હતું ?” પ્રાતઃકાળે મગજમાંથી પૈસાદાર થવાના ઇશિદાને અંદમાન ટાપુમાં મલ્લરાસી પોને અસ્તરે અજમાવવાને મેદાને પડ્યા.

(૬)

રાણીનાં રાજ !

શ્રીઓ સ્વરાજ્ય લેવા નાલાયક છે એમ કહેનારાઓ નથી
જાણતા કે રાણી ના રાજ અત્યારે પણ ચાલે છે !

નહાતો કાકો, કાકાની બા અને હું એમ કુલ્લે મનુષ્ય નંગ ૩

એક ઘરમાં વસી રહ્યાં હતાં. ઘરમાં બે ખંડ હતા. એક ખંડમાં રસોડું,
પાણીઆઈ વગેરે હતું અને બીજા ખંડમાં અમે બધાં સુષ્ઠ જતા હતાં.
એટલે કે અમારું દિવાનખાનું, ડોઈંગ રૂમ કે ડાઈનીંગ રૂમ જે ગણો તે
એ એકજ ઓરડો હતો. જુલામાં જુલો કાકો હતો તો નાનો સરખો
પણ એનો કરણ મિશ્રીત રૌદ્રસ પ્રવર્તાવનાર રાગડો લલીત છંદના
માત્રા મેળની પણ હદ ઓળંગી જતો, તે દેહ મહોલ્લામાં વસતાં ઘણાં
મનુષ્યોના કર્ણદ્વારને દયમયાવી મુકતોઃ જેથી મ્હારે તો ઘણી વખત
અનિદ્રાએ ઉગ્મગરો કરવો પડતો. એટલે કે ધાર્મિક દ્રષ્ટિથી જોતાં
એકાદશીના ઉગ્મગરણનું પુન્ય મને ઘણી રાત્રીઓએ અનાયાસે પ્રાપ્ત
થતું. રાત્રિ તો આ પ્રમાણે કંધવા જગવામાં પ્રસાર થતી અને દિવસ
તો નોકરીમાં વ્યતિત થતો, જેથી પુરસદ્યાધનાં તો દર્શનજ દુર્લભ
થતાં. આટલો મ્હારો અદરનીશનો પ્રોત્સાહન રળુ કર્યા પછી આગળ ચાલીએ.

હવે દિવાળીનો તહેવાર આવ્યો જેથી ઓફિસમાં ચાર દિવસની
રજા પડી. અહા ! દિવાળીની રજા ! એ દિવસોમાં તો કરવી જોઈએ
પુરેપુરી મજા ! આજે ધનતેરસ છે. પણ આપણી પાસે તો ક્યાં
વધારાનું ધન હતું તે પ્રાઈએ ? આજેજ પગારમાં દસદસ રૂપીઆની
પાંચ નોટ મળી હતી, તે ખીરસામાં પડી હતી. પણ નોટ કંઈ ધોવાય ? ના.

આજે જરા દુસ્સા પડ્યું હતી ને ખીસ્સામાં પૈસાની ગરમી, એટલે રહેજ ફરવાનું મન થઈ આવ્યું. જેથી ઘરે જવાનું મોકું થયું. રાણની ખુશી, દિવાળીનો તહેવાર અને વળી ખીસ્સામાં પૈસા, જેથી આનંદાવેશમાં આવી જઈ એ પૈસાની ચાહ ખાઈ ગયો અને ચાર પૈસાનો ચેવડો પી ગયો. નહિ ! નહિ ! અવળું ખોલાઈ ગયું. અરે ! નહિ, લખાઈ ગયું.

રાણીના નવનો અમલ થતાં ટહેલતો ટહેલતો ઘર ભેજો થયો. ઉઘરમાં પગ મેલતાંજ મિસીસ બડબડ્યાં.

“તમને તે કંઈ જરાએ ભાન છે કે નહિ ? રાહ જોઈ જોઈને આંખો પણ દુઃખી ગઈ અને રસોઈ પણ ટાઢી થઈ ? પોતે અર્ધા રાત સુધી બટક્યાજ કરે ને ખીસ્સાં ભલેને ચુલામાં પડે !”

“પણ આટલા બધા ખૂમખરાડા પાડવાનું કંઈ કારણ ? તારે તો ખસ ખાઈ, પીને મોજ મારવાની છે. કમાવા તો મારે જવું પડે છે પછી તારે ચુલામાં પડવાની શી જરૂર ?” મારા શબ્દો સાંભળતાંજ મિસીસે વાગ્યુંધમાં આગળ ધસારો કરવા માંડ્યો.

“કમાવા જાઓ છો તેમાં મેં શું મારો છો ? મરદ ન કમાય તો કોણ બેરાં કમાય ?” મેં પણ જરા આગળ લંબાવ્યું કે.

“વિલાયતમાં તો બેરાં પણ કમાય છે. અરે ! મુંબઈમાં પણ મોટી મોટી શરૂઆત પેઢીઓમાં અને સરકારી ઓફીસોમાં મડમો કામ કરે છે તો તે શું બેરાં નથી ?”

“મુઠ રાંડ મડમો ! ધણીનો હાથ ઝાડીને ફરવા જાય ને બહાર કોઈની જરાએ શરમ નહિ ! ગમે તેની સાથે હા, હા, હી, હી, કરે ને હરયા ઢોર પ્રમાણે ફાવે તેમ ફરે !” મિસીસે આર્ય રમણીને છાજતા

ઉંડા વિચારો રજુ કર્યાં. જોકે અમારાં મિસીસ અબલુ હતાં પણ મેં સરસ્વતીચંદ્ર જેવાં રસીક પુસ્તકો વાંચી સંભળાવીને કંઈક શું શાં સમજતાં કર્યાં હતાં.

“વારૂ એ બધું તો ઠીક. પણ હવે પેટ પૂગ્ગતું કર.” મેં ભુખનાં દુઃખનું નિવારણ કરવાનો મંત્ર ઉચ્ચાર્યો. એટલામાં તો પાછાં મિસીસ કૂદી ઉઠ્યાં કે,

“થાય છે થાય છે કંઈ નાસીઆસી જાય છે ? કીકાના ઘોડીઆની જરા દોરી ખેંચો. એટલે હું પીરસું છું.” હોય ગૃહરાણીનો હુકમ થયો એટલે માન્યા વગર છુટકોળ કર્યાં થવાનો હતો ? જો હું કંઈ બોલવા જઈ અને વાદવિવાદના મેદાને જંગમ મિસીસ મચી પડે તો ખારસા એક બે કલાક ખેંચી કાઢે, ને પેટની વેદ તો અધુરીજ રહી જાય ! જેથી ગુપચુપ મિસીસના હુકમનો તત્કાળ અમલ કર્યો.

પણ કીકો એ મ્હારો ખેટો એવો અખંડ અત્યાગૃહી હતો કે સ્ટેન્ડમાંતોં સુએજ શાનો ? મને કીકાના કકળાટથી પુરેપુરો કંટાળો આવ્યો જેથી ધીમે રહીને મિસીસ ન જુએ એમ એક બે ચુટીઓ ખાણીને સાથે સાથે ધમકી પણ આપી કે,

“અલ્યા અકકરમી ! સુતો હોય તો સુઈ જાને !” પોતાના પાટવી કુંવરને અકકરમીની ઉપમાં મળી, જેથી મિસીસના મગજનું ઉબળુનામાન વધી ગયું, ને એક હાથમાં કડછી સહિત, ધસી આવ્યાં. કડછીમાં દાળ હતી તેનું પણ ગુસ્સાના આવેશમાં ભાન રહ્યું નહિ. લાંબા ટુંકા હાથ કરી ચંડિકા રૂપે ગર્જવા લાગ્યાં કે,

“મ્હારા એક ના એક લાડકવાયાને અકકરમી કહેતાં શરમ ન આવી ? ભણ્યા પણ જરાએ ગણ્યાજ નહિ ?” વિવેચન દરમિયાન

હાથ લાંબા ટુંકા કરવાની અભિનય કલાને પ્રતાપે કડકીમાંની દાળથી મારાં કપડાં પણ ખરડાયાં અને એક બે છાંટા ઘોડીઆમાં રડી રહેલા કીકાના મોઢામાં પણ પડ્યા. પછી તો પૂછવું જ શું ? કીકા પણ ડબલ પાવરથી કર્ણુરસ પ્રગટાવવા લાગ્યો. મેં પણ ઉંચે સ્વરે પાસેથી કરી મિસીસને દમ ભરાવા માંડ્યો.

“ રાંડ ! અહીં શું ધાડ મારવાની હતી તે કડકી લઇને આવી ? ”

“ જડ વસ્તુ પણ વિશ્વમાં દે ઉત્તર અનુરૂપ,

બોલે તેવું સાંભળે હોય રંક કે ભૂપ. ”

મારે પણ તેમજ ગરમા ગરમ મસાલેદાર સોલાપુરી ચેવડા જેવું સાંભળવું પડ્યું. પછી તો સામસામે મોઢામોઢ ખુબ જપાજપી થઈ. એટલામાં કાઠએ ઠેલેલું ખારણું ઉઘાડ્યું.

“ અરે ! ઝવેરભાઈ ! તમે પણ કેવા માણસ છો ? બસ ધરમાં પેલા ત્યારથીજ લડાઈ આરંભી દીધી છે ! ” આટલા ભાષણ સાથે અમારા પાડોશી નરભેરામ ભાઈ અમારી સમીપ આવી પહોંચ્યા. મિસિસતો શરમને લીધે સહેજ દૂર ઉભાં રહ્યાં. પણ ભૂખને લીધે હવે હું તપી ગએલો તે શાનો ઠંડો પડું ?

“ અરે ! નરભેરામભાઈ, જવા દ્યોને અમારા ધરની વાત ! ‘ઘેરાંની બુધ્ધિ પગની પાનીયે’ એમ આપણા વડેરા કહી ગયા છે; તે કંઈ ખોટું નથી. ચાંદમું રત્ન અંગે અંગ આપાવ્યા વગર એ જાત ઠેકાણે ન આવે ! એ તો શું કરું ? કે મહાત્મા ગાંધીનો અહીંસાનો મંત્ર આડો આવે છે બાકી...”

“ બાકી તમે શું કરવાના હતા ? તે દિવસે અધી રાત્રે બિલાડીએ ઉંદરને પકડ્યો; ત્યારે તમે તો ચોર ધારીને આમથી તેમ નાસી રહ્યા

હતા !” મિસીસે તો હવે પર પુરૂષની લગ્નજનો પણ ત્યાગ કરીને આ પ્રમાણે પોતાની અક્ષતનું લીલામ કરવા માંડ્યું. કીકાનો કોલાહલ પણ હજી શાંત થયો ન હતો પણ ગુસ્સાના આવેશમાં એના તરફ અમે અને દુર્લક્ષ થયાં હતાં. વચ્ચે વચ્ચે નરભેગમ ભાઈ કીકાના રૂદ્ધની યાદ દેવડાવતા, પણ અમારા કલેશ કંકાશના ઉઠાપોહના અસ્ખલિત પ્રવાહમાં એમની વાત ખેચાઈ જતી.

હવે તો મારી સહનશીલતાના સિમાડાની હદ પણ પુરી થઈ હતી. જેથી અહીંસાનો મંત્ર ભૂલી જઈને “ બુધે નાર પાધરી. ” એ જીના પુરાણ સુત્રનું પુનરાવર્તન કરવા ધરમાં લાકડી શોધવા આંટા મારવા લાગ્યો. પણ હાય ! અફસોસ ! મહારા જેવા ભણેલા, ગણેલા, સુધરેલા, ઉધરેલા મનુષ્યના ધરમાં લાકડી હોયજ શાની ? સરકારે બંદુક, તસ્વારનું લાઠસન્સ લીધું ત્યારે સુધારાએ ડાંગનું લાઠસન્સ લીધું. ભણેલાના ધરમાં તો પેન્સીલ, હોલડર જેવાં હથિઆરોજ હોય. પણ અપ્પર જોગણી સમાન એ નારીને વશ કરવા કંઈ એવાં હથિઆરોનો ઉપયોગ થઈ શકે ? ના.

મગજમાં હવે વિચારોની ઉચલ પાથલ થવા લાગી. પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસ કરતાં દંડ, એકકતો પુષ્કળ કરેલી જેથી મગજમાં હુ પણ થોડે ધણે અંશે પહેલવાન છું એવો ભાસનો હતોજ ને વળી આગલે શનિવારે એડીપોક્ષોની શીઘ્ર જોષ આવેલો તથા સોહરાબ રસ્તમનો કિરસો પણ વાંચેલો. આ બધા શૂરવીરતાનાં સ્મરણો તાજાં થતાં, પાંચ દસ દંડપીલીને મિસીસને મ્હાત કરવા તેનાપર આક્રમણ કર્યું. નરભેરામ તો મારી આવી પ્રવ્રતિ જોઈ ઉભા ઉભા હસવા કરતા હતા, તે મારા તરફ દોડી આવ્યા અને મારી અપૂર્વ ગતીનો અવરોધ કરી કહેવા લાગ્યા;

“ જવેરભાઈ ! આ શું ? તમારા જેવા સુધરેલા માણસ બેરાં ઉપર હાથ ચલાવે તો પછી બાકીજ શું રહ્યું ? આવા સ્ત્રી સ્વતંત્રતાના યુગમાં તમે પ્રાચિન સમયનાં વિચારોનું પાલન કરો એ કેવળ મુર્ખતાજ કહેવાય ! તમારા ધીરજ, શાંતિ અને અહીંસાના સિધ્ધાંતો ક્યાં નાસી ગયા ? ” અત્રે મારા મગજની સ્ટીમ ૯૯ ડિગ્રીપર હતી, જેથી પ્રત્યુત્તર વાળવાને બદલે મેં તો ધસારો ચાલુજ રાખ્યો. પણ નરભેરામ જેવા લઠ્ઠ માણસે મને એવી બાથ ભીડી કે મારાથી જરા પણ ચસ્કી શકાયું નહિ. છતાં મોઢું તો ચાલુજ રાખ્યું.

“ નરભેરામ ભાઈ ! બસ મને છોડો ! આજ એ રાંડનો કાળજ ભમી રહ્યો છે ! આજે હું એનો પતિ નથી પણ યમદૂત છું ! બસ અબ ઘડી એનો જન લઇશ ! શસ્ત્રોનું આજે એણે ઉલ્લંઘન કર્યું છે ! પતિએ પોતાના પતિને પ્રભુ સમાન ગણવો જોઈએ, તેની સેવા કરવી જોઈએ; તેને બદલે એ રાંડ શંખાણી તો મારી સામે જંગ માંડીને બેઠી છે ! બસ આજ એ નહિ કે હું નહિ ! ” મારા આટલા લાંબા અને ગુસ્સાવાળા બાપણની અસર નરભેરામના મસ્તકમાં થવાથી મને છૂટો કર્યો, એટલામાં સામા પક્ષના સેનાપતીએ...

“ હ્યો મારો ! મારો ! હું મરવા માટેજ અહીં આવી છું ! મારા બાપનેએ મુવાને કુવો હવાડો એ ન જડયો કે આવા કઠણ હૈયાના મનીષ સાથે મારો પાલો પાડયો ! એ મારા બાપ...રે ! એ ! મારી માડીરે ! તેં મને અંધારા કુવામાં ઉતારીરે ! ” એમ કરી બેં.....કરતો કે બેંકડો શરૂ કર્યો. થઈ રહ્યું સામા પક્ષે હથિઆર છોડી દીધાં હવે શરણે આવશે એવીજ મને તો ખાતરી થઈ.

પણુ આ શું ! બૈસંઓને આંસુ તો ખણે આંખની પાંપણે આંધલાંજ હોય છે. ભેંકડાના પ્રતાપે અથવા તો મહિલા સૈન્ય કહેતાં ઘાઘરા પટલુના ચોધાના રણસીંગડાના પ્રતાપે, અમારા મહેલ્લાનું આખું મહિલા મંડળ પળવારમાં મારા ઘરમાં એકદું ચઢી ગયું. પછી તો પૂછવું જ શું ? મહિલા મંડળ તરફથી ઇપકાની અનેક દરખાસ્તો પ્રસાર થવા લાગી. લલિતાબાબીનો પટપટારો તો ચાલ્યો તે ચાલ્યો.

“ જવેરભાઈ ! તમે તે એક બાળકના બાપ થયા છતાં નાદાનજ રહ્યા ? બૈરાં માણસને આવું તે મરાય ? બિચારી કેવાં બોર બોર જેવાં આંસુથી રડે છે ? જરાતો દયા ખાવી હતી ? તમે પુરૂષ થયા તે શું પ્રભુના ખોળામાં બેસી ગયા ? અને એ બિચારી બૈરી સરખાઈ તે પણ પ્રમાણે તમારો માર ખાયા કરે ! એમજને ? ”

“ પણ મેં એને ક્યાં મારી છે ? એને પૂછ્યા વગર એમ ને એમજ મારા પર આળ ચઢાવો છો. ” આટલો ખુલાસો કરી છુ એટલામાં તો અમારાં જીવકાર માસી તકુકી ઉઠ્યાં.

“ ત્યારે એને શું કુતરે કરડી છે તે આમ બરાડા પાડીને રડે ? મારા રોયા તું તે ગામમાં રહે છે કે જંગલમાં ? ” આ પ્રમાણે એકત્ર થએલા મહિલાં મંડળના આઠ દસે સભ્યો તરફથી મારાપર વાકયના પ્રહારો થવા લાગ્યા, હું એકલો પુરૂષ મમે તેટલો ધીર વીર કે ગંભીર હોઈ પણ મારું શું ચાલે ? કારણ કે હાથ લગાવ્યા વગરજ માર મારવાનું ખોટું આળ મારા પર ચઢાવી દીધું હતું. નરભેરામ તો મહિલા મંડળની પ્રવ્રામણી ચતાંજ હસ્તા હસ્તા બહાર નીકળી ગએલા હતા એટલે હવે માર કાણ બેલી ? હા ! ગરીબોનો બેલી પ્રભુ જરૂર

મહારી મદદ કરશે એમ વિચારીને મનમાં જ ત્રીજી ચોપડીવાળી પ્રાર્થના બણવા લાગ્યા.

“અહો! દેવતા દેવ હે વિશ્વસ્વામી,
કરે હું સ્તુતિ આપની શીશ નામી;
દયાળુ પ્રભુ આ બલાથી ઉગારો!
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો.”

“હે! હરિ! તેં દ્રોપદી, દમયંતિ, સીતા, તારામતી, સાવિત્રી વગેરે અનેક સ્ત્રીઓને અણીને સમયે મદદ કરી છે; તો હું તો પુરુષ છું માટે મને જરૂર મદદ કરવા દોડી આવજો !

“શામળીઆજી કરજોને મારી સહાયરે
જહાલા વિમાનમાં ખેંસીને જહેલા આવજો રે,

સ્વામળીઓ તે સુધ્ધિ ગયો કે શું? ડબલ પ્રાર્થના કરી પણ કંઈ વળ્યું નહિ. સમગ્ર ધ ગયું! આજ કાલના સુધારકો જેમ બૈરાંની તરફદારી કરે છે; તેમ પ્રભુ પણ બૈરાંઓનો જ હીમાયતી છે. મરદોની તેને બિસ્ફુલ પરવા નથી!” શું કરે?” અનાથના નાથે તો મને સાથ ન દીધો જેથી ધાધરા પડેલો મારા જેવા એક સુધરેલા નરને વાદવિવાદમાં મહાત કર્યો! મારો એક બોલ પણ કોઈ સાંભળતું ન હતું પછી હું કાયર ન થાઉં તો શું કરે? હવે હું છોકરૂં હારી ગયો હતો એટલે કે મુંગો રહ્યો. એટલામાં રડતા કીકાને હાથમાં લઈને લલિતા બાબીએ મને ગળાપાણી છોડવા માંડ્યાં. પાછી ચારે તરફ પુણ્પની દૃષ્ટિ થવા લાગી.

“આ નાના બાળકે તમારું શું બગાડ્યું છે તે નાહક એને રડાવી માર્યો!”

“પણ એને મેં ક્યાં કહ્યું છે તું રડ ? એતો એની મેળેજ રાગડો ખેંચતો હતો !” મારા બોલને તો કોઇએ ગણ્યું જ નહિ. મને ગુસ્સો તો એવો ચઢ્યો હતો કે “જે હું દુર્વાસામુની હોત તો ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં શ્રાપ દઇ બધાને બાળીને ભખ્મ કરી દેત ! પણ શું કરું કે હું તો એક સાધારણ માણસ છું ? જે મહામદ છેલ જેવું કંઇક જાદુ આવડતું હોત તો બધી બૈરીઓને ચકલીઓ બનાવીને ઉડાવી દેત !” પણ અફસોસ ! હું કંઇ પણ કરી શકું એમ ન હોવાથી છેવટે ગૃહનો ત્યાગ કર્યો એટલે કે દેશવટો લીધો. જે હું સુલેહ શાંતિથીજ ધરની ખંડાર નીકળ્યો હોત તો મારા મુખમાંથી આવ્યા શબ્દો નીકળત કે :

‘દરેક દિવારપે હસરતસે નજર કરતે હેં,

રૂખસત અય એહલે વતનહમતો સફર કરતે હેં.’

તેને બદલે મારા મોઢામાંથી નિમ્ન લિખીત શબ્દો નીકળી પડ્યા :

“દરેક દિવારપે ગુરસેસે નજર કરતે હેં,

જંગલી આરતોં કે સખબ હમતો સફર કરતે હેં”

મને શાંત પાડવા નરભેરામભાઈ પણ આંગણમાંથી મ્હારી સાથે થયા. તેમણે કહ્યું

“ભાઈ ! દિલ્લીગીર થવાનું કંઇ પણ કારણ નથી. જ્યાં જુઓ ત્યાં રાણીનાંજ રાજ છે ! મોટા મોટા બડેખાંઓ પણ ખાનગીમાં તો બૈરીની ખુશામદ કરે છે. માટે એવી નજીવી બાબતનો પરતાવો મુકી દ્યો અને સ્ટેશનની પાસે સરદાર ભુવનમાં જઇ જરા આઇસક્રીમ ખાઇને શાંત થાઓ !”

અમે હવે ગુપ ગુપ પંથ કાપતા અમારા સુરત શહેરની પ્રખ્યાત સરદાર ભુવન લોજમાં ગયા. બપોળે પ્લેટ આઇસક્રીમ ખાઇને રૂ. ૧નું બીજી

ચુકવી બહાર નીકળી સ્ટેશન તરફ ગયા. નરભેરામભાઈ અને ઘેર લઈ જવા સમગ્નવવા લાગ્યા પણ મેં મારી પુરૂષ તરિક્કેની મક્કમતા છોડી નહિ “ શું જે ઘરમાંથી મેં બહાર પગ મુક્યો તે ઘરમાં હું જાઉં ! કહી નહિ ! ”

“ વીરનર કેરું વચન

સમજે જગતમાં એક છે.

ખાદ્યું વચન નિભાવવું

એ વીરનરનો ટેક છે. ”

મારી આવી અડગતા જોઈ નિરાશ થઈ નરભેરામ ઘરે ગયા. અને હું ગુસ્સામાંને ગુસ્સામાં વીશીમાં સુઈ રહ્યો, ત્રણ ચાર દિવસ વીશીમાં કાઢ્યા. ખાસ્સા પંદર રૂપીઆનો ધાણુ વળી ગયો. જેથી શીકર થવા લાગી કે જે આમને આમ એ અડગડીઆં આ વીશીમાંજ વીતી જાય તો ખીસાં ખાલી થઈ જાય. ને ઉલ્ટો કરજનો ખોજો શીરે આવી પડે ! ભવિષ્યનો વિચાર થયો અને તરતજ ભુતકાળનું સ્મરણ થયું. વસ્ત્રની રાત્રિનું પ્રેમ રાજ્ય સાંભરી આવ્યું. મિસીસ પ્રત્યે મમતા વધી. કીકાનાં દર્શન કરવાની અધીરતા અંતરમાં જમી. પત્નિ પ્રેમ અને પુત્ર પ્રેમનો ઉભરો અંતરમાંથી ઉછળી હોટ સુધી આવી ગયો. ઘેર જવાનું મન થયું.

“ પણ હવે જાઉં તો વાણીઆ મુછ નીચી કરવી પડે ! ” વિચારમાંને વિચારમાં આખો દિવસ વ્યતિત થયો. નવા વર્ષનો પ્રથમ દિવસ મેં શોકમાં ગુમાવ્યો, તો આખું વરસ શોકમાંજ પ્રસાર થશે આવો વિચાર મનમાં આવતાંજ કારતક શુદ્ધ ખીજની રાતના ખાર વાગ્યે, જનસમુહ ઉંધમાં પડ્યો હતો પણ રાતના રાજ ધ્રુવડ અને

વનવાસીનાં કર્ણુ કઠોર ધ્વની કરતાં ફરી રહ્યાં હતાં, તેને વખતે નરભેરામભાઈનાં બારણું ઠોક્યાં. બારણું ઉઘાડ્યાં મનનો ઉભરો કાઢ્યો. નરભેરામભાઈનાં પ્રતિનિધિ યાને અમારાં લલિતા ભાભી, મિસીસ પાસે એટલી મોટી રાતે પહોંચી ગયાં અને અષ્ટમ, પષ્ટમ સમગ્રની સુલેહના કોલકરાર કર્યાં. અતે દીંગણી લલિતા ભાભીનાં ઓથામાં હું લાંબો છતાં વાંકો ચાલીને લપાતો છૂપાતો મારા ગૃહના પ્રવેશ દ્વારમાં ગયો. ગૃહરાણીએ કટાક્ષમય સ્મીત કર્યું. ગમે તેવી તો પણ એ મારા હૃદય સામ્રાજ્યની રાણી તો ખરીજને ? એટલે મેં એની સર્વ ભુલો મનમાં ને મનમાં માફ કરી દીધી. અને નવિન પ્રેમના જોડાણની શુભ નિશાની તરિકે કીકાનાં કપાળમાં એક ચુંબન કર્યું. લલિતાભાભી તો સમય વિચારી ક્યારનાંએ સિધાવી ગયાં હતાં. જેથી મિસીસે છણકો કરીને મારી પાસેથી કીકાને લઈ લીધા ને તે નાદાન બાળકને ઇપકો દેવા લાગ્યાં.

“પિટ્યા ! તને એવા નમેરા બાપ પાસે જતાં શરમ પણ ન આવી ?”

“પણ બાળક બિચારું શું સમજે ?” ગમે તેવી પણ એ મ્હારી અર્ધાંગના એટલે કે અર્ધું અંગજ છે ને ! એમ વિચારી ભૂલની માફી માંગવાનો મનમાં ઠરાવ કર્યો એટલામાં તો મોઢામાંથી તે ઠરાવના શબ્દો નીકળી પડ્યા.

“મને તું સાફ કર શાણી,
વચન પર ફેરવ્યું પાણી.”

મ્હાલા વાંચક ! તું આશ્ચર્ય પામીશ નહિ. કારણ કે આજ કાલ મોઢેલા મોલ પાછા ખેંચી લેનાર તો સદ્ગૃહસ્થ કહેવાય છે. અને બીજાનું સન્માન કરનારજ જોટલમેન ગણાય છે. મેનકાને લીધે

વિશ્વામિત્ર જેવા મહાન ઋષિના તપનો ભંગ થયો હતો; તો મારા જેવા એક થડકલાસ મનુષ્યના વચનનો ભંગ થાય એ કંઈ મોટી વાત ન કહેવાય ! આગળ પાછળના અનેક વિચારોને અંતે મેં મારી હૃદયગણીની ક્ષમા માગી હોય તો તે “સમય વર્તે સાવધાન”ની કળાજ કહેવાય ! સ્ત્રી સ્વતંત્રતાના યુગમાં સ્ત્રીઓને સમાન ગણવી એમાંજ ફાયદો છે. નહિંતર ખ્હાર સડક પર તો સરકારતું રાજ્ય છે પણ ઘરમાં તો રાણીનાંજ રાજ છે. સમજ્યાને ! થોડું લખ્યું ઘણું કરી વાંચજો ! નહિ તો નરસિંહ મહેતા થવું પડશે !

ખડખડાટ હસાવતું

‘બેકાર’નું

હાસ્ય કુંજ (સચિત્ર)

જરૂર વાંચો

તા. ૧-૩-૩૯ના રોજ પ્રગટ થશે.

(૫)

અકકલના ઈન્તરદાર

વિભાગ ૨ જો.

આદર્શવીર યુવાનો !

એક દિવસે ઝાકળ પુષ્કળ પડ્યું હતું; જેથી ગામને પાદરે વડ હતો તેના ઉપરથી પાણીનાં ખુંદ ટપકી રહ્યાં હતાં. અરીણીએ અભેસંગ દિશાએ જઈ આવતો હતો તેના મસ્તક પર થોડાંક ખુંદ પડ્યાં. તેણે સમડી જેવી ઝીણી નજરથી અવલોકન કર્યું તો તેના કળદ્રુપ ભેળાંમાંથી ફણગો કુટયો કે

“જર, જર, આ વડને કોઈએ માર્યો છે; નહિતર આમ એકાએક રહે નહિ !” એણે જઈને ગામમાં વાત ફેલાવી કે “આપણા ગામના વડને કોઈએ માર્યો છે, જેથી તે રૂદન કરે છે.” પંચ ભેગું થયું અને નિર્ણય થયો કે

“વડને મારનારને આપણે પણ મારવો !” ઠરાવ પ્રમાણે ચાલીસ, પચાસ યુવાનો હથિઆર ધારણ કરી, ઘોડેસ્વાર થઈ વડને મારનારની શોધમાં નીકળ્યા. પ્રથમ ખરસાણા ગામને ગોંદરે ગયા, તો ત્યાંના વડને પણ રડતો દીઠો. એથી એમને આશ્ચર્ય લાગ્યું

“અરે ! આ વડને પણ કોઈએ માર્યો છે ?” ત્યાંથી નરસાણા ગામની ભાગોળે પહોંચ્યા, તો ત્યાંના વડ રડતો ન હતો તેથી એમણે ધારી લીધું કે “આ વડે જ આપણા વડને માર્યો છે.” ખરી રીતે જોતાં તે ગામે આવતાં અપોર થઈ ગયા હતા, જેથી

જાકળ ઉડી ગયું હતું. તે વડ પર હથિઆરના પ્રહારો કરવા માંડ્યા.

“હે અભિમાની વડ ! તેં અમારા વડને એકલો જાણીને માર્યો છે, તો હવે લેતો જા !” ગામના મુખીને આ વાતની ખબર પડી. તે આવ્યો અને આ લોકોને વડ પર આક્રમણ કરતાં અટકાવ્યા; ત્યારે એ યુધ્ધના જાંડારોએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો કે

“એ દુષ્ટ વડે અમારા વડને માર્યો છે, જેથી તે ખીચારો સવારથી રડ્યા કરે છે.” મુખી વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયો. તેણે કહ્યું,

“વડને કોઈએ માર્યો પણ નથી અને રડતો પણ નથી. એ તો જાકળ પડ્યું હશે ! માટે જો ખાતરી કરવી હોય તો એક માણસ ઘોડો દોડાવી જોઈ આવો. જાકળ હશે તો સુકાઈ ગયું હશે, અને વડ રડતો હશે તો હજુ આંસુ ટપકી રહ્યાં હશે !” એક માણસ મારતે ઘોડે ગયો અને ખબર લાવ્યો કે “વડ રડતો નથી.” જેથી તરસાણાનું ત્રીસમારખાં લશ્કર સુલેહના કોલકરાર કર્યા વગરજ ખાટું દહીં ખાધા જેવું ડાચું કરી “આવ્યું તો ધસીને, પણ પાછું વળ્યું હાથ ધસીને !”

x x x x

તરસાણામાં મોટાભા ગણાતા વજ્રેસંગની ડેલીએ દરરોજ ડાયરો જામતો. કસુંબાપાણી અને હુકકાની હોરમાં ટોળટપ્પા ઉડતા. આમ કેટલાક દિવસ સુધી હાલ્યું, જેથી વજ્રેસંગના ઘરેથી લક્ષ્મી રીસાણી. રીસાએકી લક્ષ્મીને મનાવવા વજ્રેસંગ ખાદીની પછેડીથી કમર કસીને મેદાને પડ્યા. એટલે કે નોકરીની શોધમાં બહારગામ ગયા. રસ્તામાં એક જાડ તળે એ માણસો બેઠા હતા તેમની પાસે “રામરામ” કરીને જરા વિસામો લેવા વજ્રેસંગ પણ ઉભા તે એ પૈકીના એક માણસે પુછ્યું:—

“ઠાકોર ! ત્યોંથી આવોસ ને ત્યોં જાવોસ ?”

“તરસાણેથી આવું સું ને નોકરી ગોતવા જઈ સું.”

“નોકરી બોકરી કરવા કરતાં અમારા ધંધામાં જોડાઈ જશો તો ઘણો તડાકો પડશે.”

“તમે કાંયો ધંધો કરોસો ?”

“સોરીનો. આજકાલ બધા જે ધંધામાં જોડા હોવાથી અમે એ ધંધો શરૂ કર્યો સે.”

“આપણે તો રૂપીઆ કમાવા સે. માટે ઇ રોજગારે ઠીક સે ! પણ મને તો સોરી કરતાં આવડતું નથ ?”

“અમે કરીએ ઇ તમારે કરવું !”

“ત્યારે હાલો તૈયાર સીએ !” ત્રણ સભ્યોનું મંડળ તરફ આઈ અજમાવવા કોઇ ગામ તરફ વળ્યું. મધ્યરાત્રે એક ભરવાડના વાડામાં એક ચોર પેટો ને એક બહાર થોડે દૂર ચોકી કરવા ઉભો. વજ્રેસંગને અંદરથી ઘેટાં ફેંકે તે જીલીને ચોકી કરવા ઉભેલાને સોંપવાનું કાર્ય સોંપા-એલું હતું. અંદરવાળાએ એક સાઈં ઘેટું બહાર ફેંક્યું. વજ્રેસંગે તેને જીલી લીધું ને પાછું અંદર ફેંક્યું, કારણ કે તેને તો ચોરાએ શીખવ્યું હતું કે “અમે કરીએ ઇ તમારે કરવું” તેથી ચોરે અંદરથી બહાર ઘેટું ફેંક્યું. ત્યારે એણે બહારથી અંદર ફેંક્યું. અંદરવાળો સમજ્યો કે

“વજ્રેસંગને આ ઘેટું હાલકું પડ્યું હશે,” તેથી ફરીથી બરાબર તપાસી બીજું ભારે ઘેટું બહાર ફેંક્યું. ત્યારે વજ્રેસંગે તેને પણ અંદર ફેંક્યું ! અંદરવાળાએ જાણ્યું કે

“આ ઘેટું પણ વજ્રેસંગને પસંદ ન પડ્યું.” એટલે ફરીથી તેના કરતાં પણ ભારે ફેંક્યું. વજ્રેસંગે તેને પણ અંદર ફેંક્યું ! આમ ફેંકા ફેંકીના ધબકારા તથા ઘેટાંની ખુમરાણથી ભરવાડ અને તેમના કુતરા

નગી ઉડ્યા. અંદરવાળો ચોર કુદીને બહાર પડ્યો; ત્યારે વજેસંગ કુદીને અંદર પડ્યો. ભરવાડોએ ફક્ત એમનાં હાડકાં ખોખરાં કર્યાં ! જોયું આખાદ અનુકરણ !

x

x

x

x

બુધ્ધિશાળી બુદ્ધાઓ !

એક વખતે બહાર ગામથી તરસાણામાં જન આવી જનનૈયાઓને સારી રીતે જમાડી વિદાય કર્યાં. જમણુ સારું થયું હતું. પણ દાળમાં ગરમ મસાલો નાખવાનું રસોઈઓ ભુલી ગયો હતો. જનનૈયાઓએ એ વાત જતી વખતે કોઈના નાકમાં નહિ, પણ કાનમાંજ કહી ! જન એકાદ કોસને અંતરે ગમ્મ હશે; ત્યારે પેલા માણસે કન્યાના આપને વાત દરી કે “દાળમાં ગરમ મસાલો ન હતો એમ જનનૈયા કહેતા હતા.”

“હું શું ! દાળમાં મસાલો ન હતો ? આ તો મારી આખર પર પાણી ફરી વળ્યા જેવું થયું ? જાઓ માનસંગ, અભેસંગ, ગધેસંગ ઇત્યાદિને કહો કે જલ્દી ઘોડા પર પલાણુ માંડે !” જોતજોતાંમાં ઘોડા પર પલાણુ માંડાઈ. કન્યાના પિતા સાથે પાંચ અનુભવી ને હરેલ વૃદ્ધો તૈયાર થયા અને એક મણુ ગરમ મસાલાનું પોટલું બાંધીને જનનૈયાઓને આપવા તેમની પુઠે પડ્યા. જનનૈયાઓએ દરથી ધુળ ઉડતી નિહાળીને ધારી લીધું કે “બહારવટીઆઓ હુટવા આવતા હશે.” એટલે તેમણે બમણાં વેગથી બળદો દોડાવવા માંડ્યા. તરસાણાવાસીઓએ ત્રણ ગણા વેગથી ઘોડા દોડાવ્યા અને જનનૈયાઓને તેમના ગામની ભાગોળે પહોંચતાં સુધીમાં તો પકડી પાડ્યા. તેઓ પણ હથિઆર કાઢી બચાવ કરવા તૈયાર થયા. છેક લગોલગ આવી જતાં તરસાણાવાસીઓએ બુકાનીઓ છોડી ત્યારે વસ્તુસ્થિતિ સમજાણી. (કન્યાના પિતા કે જેમણે

સાઠ ચોમાસાં વગર છત્રીએજ પસાર કર્યાં હતાં, તેથી એ પણ ઘોડા પર નાહા ત્યારે એણુના ખુદ્દા મસ્તકમાં રહેલી પેલી જરી પુરાણી ખુદ્દિ પણ નાદી હોવી જોઈએ.) કન્યાના પિતાએ વેવાઈને ગરમ મસાલાનું પોટલું સોંપતાં ઠપકો આપ્યો.

“ભલા મનીષ, આમ તે કરતા હધશું ? માણસ માતર ભુલને પાતર છે. અમે ભૂલી ગયા તો તમારે પહેલાંથી કહેવું હતું ને કે દાળમાં મસાલો નથી ?”

વેવાઈ બોલ્યા “ચાલો તેમાં થઈ શું ગયું ? આવી નજીવી આખતમાં આટલી દોડધામ અને પરસેવો ટપકાવવાની શી જરૂર હતી ?”

“કેમ નહિ ! રસોઈની ખામી એ અમારી પરોણાગતની ખામી ગણાય ! માટે હવે તો ગઈ ભુલ સુધારવાનો એકજ ઉપાય છે કે ચપટી ચપટી મસાલો દરેક જનૈયાને આપો કે તે ફાફી જવાથી પેટમાં દાળ સાથે મળી જશે !” વેવાઈએ વાત હસી કાઢી. પણ તરસણાના મુરખી-ઓના આગ્રહને વશ થયા વગર અંતે ચાલ્યુંજ નહિ. છેવટે દરેકને મને કે કમને મસાલો ફાકવો પડ્યો ! જોયું “છે ખુદ્ધિ કોઈના આપની ?”

x x x x

તરસાણાવાસીઓ દરેક આખતમાં આગળ પડતા; પણ ધાર્મિક આખતોમાં પાછળ પડતા હતા તેવીસ કોટિ દેવદેવીઓમાંથી એકેએક દેવદેવીએ અત્યાર સુધી તરસાણા પર કૃપાદ્રષ્ટિ કરી નોતી એમના સદ્ભાગ્યે કોઈ સત પુરૂષનું ગામમાં એકાએક આગમન થયું. તેમણે ધર્મનો બોધ કર્યો અને ખુબ ભારપૂર્વક ભૂમિ પર પગ પછાડીને કહ્યું કે “આ મોઘો માનવદેહ એળે શા માટે ગુમાવો છો ?”

“મહારાજ, અમારો ફેરો સફળ થાય એવો કોઈ રસ્તો ખતાવો.” તરસાણાના પટેલોએ વિનંતિ કરી. જેથી મહારાજે કહ્યું “પ્રભુની ખુલ્લા

અક્ષતના દિગ્ગરદાર પાનું ૩૩
ભંયાઓ ચપાની ખાદ્ય ડાંગાણ કરવામાં આગળ પડતા છે.

દીલે પ્રાર્થના કરો ! (કેટલાક તો કેડીયાંની કસો છોડવા લાગ્યા) ચાલો, આજે મારી સાથેજ સુર્યપુજન કરવા. હું કરું તેમ કરશો તો તમારૂં કલ્યાણ થશે.”

ગામના વૃદ્ધો નદી કિનારે મહારાજ સાથે ગયા. મહારાજે અસ્તાચળે પહોંચેલા સુર્યને નમસ્કાર કર્યા, તેમ બધાએ કર્યું. મહારાજને વાયુની બામારી હતી; જેથી પ્રભુધ્યાન ધરતાં ચકરી આવી ગઇ ધરણી પર પડ્યા, ડોળા ચડી ગયા, મોઢામાંથી શીણ નીકળવા લાગ્યું. બધા વૃદ્ધો પણ “એ પ્રભુ ભક્તિનો કોઇ પ્રકાર હશે” એમ સમજીને ભૂમિ પર આજોટી પડ્યા અને મોઢામાંથી શીણ તો ન નીકળ્યું, પણ ડોળા ઉંચા ચઢાવીને થુંક કાઢવા લાગ્યા ! આ પ્રભુ ભક્તિનો નવિન પ્રયોગ લગભગ અર્ધ-કલાક સુધી ભજવાયો. અંતે મહારાજને બાન આવતાં બેઠા થયા, ત્યારે બધા ડાલ કરતા હોય તેમ એકી સાથે બેઠા થઇ ગયા ! મહારાજ તો આવી અકકલમંદીથી પરિપુર્ણ અનુકરણ કરવાની રીત પર દિવસગીરીનો દરાવ સાર કર્યા વગર બીજે ગામ ચાલ્યા ગયા. અને અકકલના એકલા ઇગ્ગરદારો, મહારાજ નાસી જવાના શોકમાં ડાઘુ જેવું ડાઘું કરીને ઘરભેળા થયા ! એ આત્માઓ ઇશ્વરને ત્યાંથી ભીંડી બજારમાંથી નહિ, પણ અકકલની બજારમાંથી આવ્યા હોવા જોઇએ. નહિતર એકેએક ભેળમાં આટલો બધો સામટો અકકલનો સરવાળો શી રીતે થાય !

(૭)

જીવણ કાકા

પ્રથમ મેળાપ.

જગતમાં નેપોલીયન જેવા મહાન પુરુષોનાં જીવન ચરિત્ર અનેક લખાયાં છે પણ અમારા જેવા થર્ડ ક્લાસ પુરુષ એટલે કે સાધારણ કોટિના મનુષ્યનાં જીવન ચરિત્ર ભાગ્યેજ લખાય છે. વળી ધણું કરીને મહાન પુરુષોનાં ચરિત્ર તેમનાં મરણ પછી લખાય છે; ત્યારે અમારા જીવણકાકાનું ચરિત્ર તેમની હયાતીમાંજ લખવાની મને ફરજ પડી છે. આજથી દસ વર્ષ પર રાજનગરની કોલેજના કંચાઉડમાં એમનો પ્રથમ મેળાપ થયો. પ્રથમ દૃષ્ટિએજ લોહચુંબક લોહાને જેએ તેમ હું જીવણ કાકા તરફ ખેંચાવા લાગ્યો. પ્રકૃતિનો નીયમજ છે કે જે કોઈ વસ્તુ ઉત્તમ હોય તો તેને જોવાની ઇચ્છા સૈને થાય કાંતો વિચિત્રતા હોય તો પણ જોવાની ઉત્કંઠા થાય. ગમે તે કારણે પણ એટલું તો ખરૂંજ કે પહેલાજ દર્શને હું જીવણકાકાનો ચાહક બન્યો. ગોકુળમાં ગીરધરને નિરખતાં ગોપિકાઓની જે ગત થઈ હતી તેવી ગત જીવણકાકાને જોતાં મારી થઈ ! અરે ! નાટકવાળાની ભાષામાં કહું તો:—

ધંલો થયોરે હું તો ધંલો થયા,
મહારા જીવણકાકાની વારે ધંલો થયા !

એક નજરમાં હું તો રંગાઈ ગયો ! જીવણકાકા વગર હવે મને એક પણ પણ ન ગોઠતું. આજે નવ વર્ષ થયાં તેમના વિયોગના સંતાપથી હું પિડાઈ છું. હું દુઃખી થાઉં છું ! બહાલા વાંચક ! એમની મુખાકૃતિના થોડાક વણ ન ઉપરથી તું અમારા જીવણકાકાને ઓળખી

મકીસ. તને એ ક્યાંએ મળે તો તું મને તત્કાળ અખર દેજે કે જેથી કાકાનાં દર્શન કરી કૃતાચ્ચ થાઉં !

મુખદર્શન.

કાકાનાં દર્શન થતાં પ્રકૃષ્ઠ થાતું મુખડું.

સહવાસમાં કાકાના વિસારે પડતું હૃદયડું.

ગુર્જરગિરામાં સર્વશ્રેષ્ઠ અને ગુર્જર રાષ્ટ્રમાં સર્વવ્યાપિ એવા વીસમીસદી માસિકના એક અંકમાં “જીભલડીરે તને મોદકખાતાં આવડો આનંદ ક્યાંથીરે?” વાળા કાવ્ય સાથે જે હુંદુભી ઢોલ જેવા પોલા પેટવાળા જીદેવનું રેખાચિત્ર દોરવામાં આવ્યું છે તેજ અમારા જીવણકાકાનો આખેહૂળ નમુનો છે ! પણ વીસમીસદી જેણે વાંચી ન હોય એવા વર્તમાન વાંચકોને માટે આ ઓળખાણ નકામી છે. તો ચાલો બીજી રીતે કાકાનું અવલોકન કરીએ. સાડાત્રણ હાથ ઉંચા અને સાડા ત્રણ હાથનું ધોતીયું ધારણ કરનારા, રંગે રતાશ પડતા, મદારીની હુગહુગીથી ડેન્સ કરતા નાથીઆ ડોસાના મુખાવિંદને કંઠક અંશે મળતા ચહેરાવાળા કે જેમના કપાળના ઉચ્ચ પ્રદેશ પર આરેમાસ કંકુનો ઉભો ચીપીયો શોભી રહેતો કે જે વૈરીઓને પ્રથમ નગરેજ વશ કરવામાં ત્રિશુળનું કામ કરતો. બોડકા માથાપર અમદાવાદી બેહા ઘાટની પાઘડી શોભી રહેતી, પાઘડીની નીચે એ ઝૂટ લાંબી ચોટલી નહિ પણ ચોટલો હતો. આ ઉપરાંત એમનો કાળા પરમાટાનો એક કોટ કે જેની પંદરમી જ્યંતિ થોડાક દિવસપર ઉજવાઈ હતી. જ્યોર્જ મહારાજની રાજ્યરોહણ ક્રિયાની ખુશાલીમાં એ કોટનો એમણે અંગીકાર કર્યો હતો. ત્યાર પહેલાંતો એઓ શ્રી ચોખ્ખલાંજ પહેરતા. આ કોષ્ટ મારા ખિરસાની કાઢેલી વાત નથી પણ એમના શ્રીમુખનીજ પ્રસાદી છે ! પાઘડી તો અર્વાચિન

કાળનીજ છે કારણ કે સત્તાવીસ વર્ષનો કાળ કંઈ વધારે ન કહેવાય ! કદાચ કોઈ કહેશે કે પાંચડી આટલી પુરાણી છે તો તમારા જીવણકાકા કેટલી વયના છે ? મારા સાહેબ ! એ વાત લખવાનું તો હું ભૂલીજ ગયો ! એવણુ સાહેબ જ્યારે અમારી સાથે વિદ્યાભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે એમની ઉંમર-ફક્ત એતાળીસ વર્ષની હતી, ત્યાર સુધીમાં એઓશ્રી પાંચ બાળકના બાપા થઈ ચુક્યા હતા.

કાકાની સખાવત.

જ્યારે પહેલા વેકેશનમાં કાકા સ્વધામ જવાને તૈયાર થયા; ત્યારે મેં બળાત્કારે એમનું પોટકું ખૂંચી લીધું. તેને છોડી જોયું. તો અર્ધું કોમીજ શાક માટે બાંધી લીધું હતું કે જેની કીંમત ફક્ત એક પૈસો હતી ! હોય હવે તમેજ વિચાર કરો કે છ મહીને ઘેર જાય અને કાકીજીને બેટ આપવા ફક્ત અર્ધું કોમીજ ! જે આ ઉદારતાની વાર્તા કોઈ હાનમતાઈની કબર પર જમને કહી આવે તો જરૂર તેના આત્માને આનંદ થયા વગર રહે નહિ ! દશેરાનું પર્વ હતું જેથી કોલેજમાં રમ્મ હતી. બધા વિદ્યાર્થીઓ મોજ કરવા બહાર નીકળી પડ્યા હતા, કોઈ અગ્નિરમાં તો કોઈ સિનેમામાં, કોઈ ગાર્ડનમાં તો કોઈ રમણીય સ્થળો નિહાળવા, કોઈ સરિતા તટે જળવિહાર કરવા ઉપડી ગયા હતા. રાત્રે વાળુ કરીને પરવાર્યા પછી આજનો દિવસ કેવી રીતે આનંદથી ગુજીયો તે વિષે રેતીના પટપર એની અમારું મંડળ વાર્તાલાપ કરતું હતું, એવામાં જીવણકાકા આગી લાગ્યા. તેમણે પોતાના આખા દિવસની પ્રવૃત્તિમાં જણાવ્યું કે “આજે તો મેં લક્ષ્મિવિલાસ બુવનમાં જમને બે દોડીયાંનો ચાહ પીધો !” બધા કેનેરીની ગુફા જેવું પહોળું મોટું કરીને (ખડખડાટ હસીને) બીસ દાંત દેખાડવા લાગ્યા. કારણ કે ચાહ

જેવી સર્વવ્યાપિ દેવી જવણકાકાના સહવાસમાં આજેજ આવી !
ખરેખર ! ધન ધન્ય દહાડો તે દેવીને કે અમારા જવણકાકા જેવા
દહવીરને પોતાનો પરાણો બનાવ્યો !

બદામની ચોરી !

જીવંતકાળમાં ભલે ગમે તેટલાં ઉદાર પ્રાણીઓ થઈ ગયાં હોય પણ
વર્તમાન સમયમાંતો અમારા જવણકાકા જેવા ઉદાર આત્મા કોઈક
ભાગ્યેજ હશે તે ઉપરના ઉદાહરણથી આપ સર્વે સાહેબોની “આયા
સમજકે બીચમે” હવે પરીક્ષા નિકટ આવેલી હોવાથી બીજા વિદ્યાર્થીઓ
મગજને પ્રવૃત્ત રાખવા પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવા લાગ્યા, જેથી જવણકાકા
પણ અધીશેર બદામ લાવ્યા ને દરરોજ સવારમાં ઉઠીને નિયમાનુસાર
પાંચ સાત બદામો ચાવવા લાગ્યા, જેથી એક અઠવાડીયામાં તો એમનું
મગજ કૃણકૃપ થયું હોય એમ ભાસ થવા લાગ્યો. એમના પ્રેમ
મગજમાં થએલું પરિવર્તન તથા તે પરિવર્તનના કારણજીવંત પેલી
બદામોની ચર્ચા કોલેજમાં થવા લાગી. મહાર મગજ ઉસ્કેરાયું, બદામો
હસ્તગત કરવાની પ્રેરણા થઈ. મધ્ય રાત્રે તસ્કરનું કાર્ય કર્યું. પાશેર
બદામો હાથ લાગી તે તેજ વખત પેટ પૂજવર્કસ કમિટીને સ્વાધીન
કરી. સવારમાં મોડો ઉઠ્યો કારણ કે,

રાતે મોઢા જે સુઈ મોઢા ઉઠે વીર;

બજબુદ્ધિ ધન બહુ વધે સુખમાં રહે શરીર ?

ઉઠીને જવણકાકાની રૂમમાં ગયો તો ત્યાં શોકનાં વાદળો ચઢી
આવ્યાં હતાં. મોઢાનો તોખરો ચઢેલો હતો; જેથી મેં પૂછ્યું.

“કેમ કાકા સાહેબ ! આજે પ્રભાતમાં તોખરો ચઢ્યો છે ?” મહા
મુસીબતે પ્રત્યુત્તર મળ્યો.

“તું તારે જતો હોય તો જાને ! તારે બીજાની શી પંચાત ?”

“કોઈ દિવસ નહિ ને આજે મારા પ્રત્યે આવાં વેણુ ?”

“અરે, ભાઈ ! તારી સાથે હું શું મગજમારી કરે ?”

“કેમ !”

“કેમ શું મારી પેટીમાંથી કોઈ પાશેર ઉપર બદામ ચોરી ગયું !”

“હે ! શું કોઈ બદામ ચોરી ગયું ? મહા અનર્થ ! વિદ્યાલયમાં ચોરી !”

“ત્યારે હું શું ગપ માફ છું !”

“ત્યારે તો ચાલો આપણે એ બાબતની ખબર કાઢીએ.” હું બદામની ચોરી પકડવા ડિટેક્ટીવ તરિકે મેદાને પડ્યો. બપોર સુધી તપાસ કરી પણ ચોરનો પતો લાગ્યો નહિ. પતો શાનો લાગે ? કારણ કે હું ડિટેક્ટીવજ ચોરછું ! જીવણકાકાની ચિંતાની બાદબાકી થવાને બદલે સરવાળો થવા લાગ્યો. ચોરને ભયંકર આપ દેવા વરૂની બોડ જેવું મોઢું પહેાળું કર્યું એટલામાં મેં તેમની પાસે જઈ દબતાથી કહ્યું.

“કાલ સવાર સુધીમાં હું ચોરનો પતો લગાડીશ બદલે મુદ્દામાલ પણ રજુ કરીશ.” કાકાને મારામાં વિશ્વાસ હતોજ કારણ કે અત્યાર પહેલાં કેટલાએ પ્રસંગોમાં મેં એમને માફ પરાક્રમ બતાવી દીધું હતું. મારા અંતઃકરણમાં પણ દયા ઉભરાઈ કે—

“એ બિચારાને પાશેર બદામ માટે આખો દિવસ ચિંતા કરવી પડી !” બનરમાં દોડ્યો અને દોઢપાશેર બદામ લઈ આવ્યો ને સવારમાં કાકા ઉઠે તે પહેલાં તેમની પેટીમાં મુકી આવ્યો. પેટીને તાળુ દીધેલું હતું પણ તે તાળું મેંજ કાકાને આપેલું હોવાથી તેને વગર ચાવીએ ઉઘાડવાની કળા હું જાણતો હતો. સવારમાં કાકા ઉઠ્યા,

મોઢાના દેખાવમાં કંઈ ફેરફાર ન થયો હતો. એવામાં પેટી ઉઘાડતાં એમની દૃષ્ટિ અચાનક બદામો પર પડી. સીધા મારી રૂમમાં દોડી આવ્યા. મારો હાથ પકડી કહેવા લાગ્યા.

“ચાલ ચાલ, જોતો ખરો ! બદામો તો કોઈ મુકી મયું !”

“હેં ! શું બદામો કોઈ મુકી મયું ?” કાકાના હપનો પાર રહ્યો નહિ. બીજો દિવસે બધી અથઈતિ મેં કહી સંભળાવી જેથી કાકા ગુસ્સે થતા બોલ્યા “હતતારીની મને કેટલી બધી ચિંતા કરાવી ? ગાંડા આવું કામ તો કરતા હઈશું !”

કેળાંનો લુમ.

આ બનાવ પછી થોડા દિવસે કોલેજના કમ્પાઉન્ડમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. દરેક રૂમની ઝડતી લેવાવા માંડી કેટલીક પૂછપરછને અંતે સમજાયું કે કોઈ એકાદ કેળ ઉપરથી કેળાંનો લુમ કાપી ગયું છે કે જે લૂમમાં લગભગ દોઢસો કેળાં હતાં. હોયો ! એક સામટાં દોઢસો કેળાંની ચોરી શી રીતે થાય ? બધી લાઇનોની ઝડતી લેવાઈ. હવે અમારી લાઇનની શરૂઆત થઈ, અમારી લાઇમાં પહેલી રૂમ જીવણકાકાની ને છેલ્લી મારી હતી. જીવણકાકાના સદ્ભાગ્યે અમે તેજ વખતે બેચાર કેળાં લાવીને ખાધાં હતાં જેની છાલ ખુણાંમાં પડી હતી. પુરાવો મળ્યો જીણી ખૂંચ તપાસ કરી પણ મુદ્દા માલમાં ચાર કેળાંની છાલ સિવાય કંઈ ન જડ્યું.

શોધ બોળ કરનાર અમલદારોને નિરાશ થવું પડ્યું. વિદ્યાર્થી બંધુઓ ઉપર સખ્તાઈ થવા લાગી. બીજો દિવસે સવારમાં જીવણકાકાએ પેટી ઉઘાડી તો કેળાંનો લુમ તેમાં દેખાયો. એ તો બેમાકળા મારી પાસે દોડી આવ્યા કારણ કે લગભગ એમના ઓનરરી વડા પ્રધાનનું કામ મારેજ કરવું પડતું. એમનાથી તો ગબરાટમાં કંઈ બોલી પણ શકાયું નહિ. મેં પૂછ્યું—

“કાકા છે શું? આવા ગભરાઈ કેમ ગયા છે?”

“અરે! તું ચા...લ! મારા પાપ પકડાઈ ગયા તો બાર વાર્ગ જશે!” પોલિસ પાછળ લાગી હોય ને ચોર ગભરાઈમાં દોડે એવી સ્થિતિ અમારા જીવંતકાકાની હતી. માફ બળાતકારે હરણ કરીને એમનું રૂમમાં લઈ ગયા ને પેટી ઉઘાડી તો કેળાંનો લુભ દેખાયો.

“લે જો! કોઈએ બારોબાર માફ કાઢવું કાઢવાનો પ્રયત્ન રચ્યો છે!” આપણે તો જોઈતું હતું તેવું જ મળ્યું, એ ચાર કેળાં લઈ ખાત્રાની શરૂઆત કરી. કાકા તો ચિડાયા.

“અધ્યા! મારો તો જીવ જાય છે ને તું તો મજાથી કેળ ખાય છે?” મેં કાકાના કાનમાં કંઈક કહ્યું જોથી કાકા બોલ્યા.—

“પણ એ તો પાપ કર્મ કહેવાય ને ચોરી પકડાય તો ટીસમીસ થવાય!” એમ બોલતાં બોલતાં કાકા સાહેબ પણ એક કેળાનો એ એક કોળીઓ કરતા ગયા. સાથેના બીજા અમારા આઠ દસ મિત્રોને હું બોલાવી લાવ્યો ને કેળાંની ઉગ્મણી કરી પણ છાલને એવી સીકતથ ઉડાવી દીધી કે કોઈને ખબર પડી નહિ. અમારા મિત્ર મંડળમ આશ્ચર્યતા જવાઈ કે.

“કેળાંનો આગલો દિવસે ચોરાયાં હતાં ત્યારે ઝડપી લેવાઈ તે વખતે મુદ્દામાત્ર ક્યાં હતો?” દોસ્તો! મહારા ગુરૂજી જીવણ કાકાના પૂન્ય પ્રતાપે મને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાથી બાગની એક કુંજમાંજ દ્રાક્ષન માંડવા નીચે એ લૂમને આખી રાત ટાંગી મુક્યો હતો. એક કામ ને એ કાજ થયાં. કેળાંમાં જરા કચાસ હતી તે પણ આજે પાકી ગયાં બાગમાંથી પરોઢના અંધારામાં હુંજ કાકાની પેઢીમાં મુકી ગયો હતો કોઈને આશ્ચર્ય ન લાગ્યું. કારણ કે આવાં કર્તવ્ય અમારી મંડળીઝ ઘણાં થતાં.

બોલશેવીઝમ.

બોલશેવીઝમ શબ્દ વાંચી કોઈ ગભરાશે નહિ ! કારણ કે યુરો-
પના મહાન યુદ્ધ પછી રૂશીઆમાંથી એની ઉત્પત્તિ થઈ છે પણ
ખરી રીતે જોતાં બોલશેવીઝમના સિદ્ધાંતો અમારા મગજમાં તો
નાનપણથીજ ધુમી રહ્યા છે. પ્રાથમિક શાળામાં બણતા હતા ત્યારે
કોઈ છોકરું કંઈ આવતું લાવે ને તે આપવાની આનાકાની કરે તો
તેની પાસેથી લુટીને ખાઈ જવું. દાળ ચેવડાવાળાની નજર ચુકવી
એક બે સુઠી લઈ પલાયન થઈ જવું. મહેતાજીને ઘેર લેસન કરવા
ગયા હોઈએ ત્યારે લાગ ફાવે તો બરણીમાંથી એક બે ચમચી ઘી ખાઈ
જવું. આનાં કેરલાંએ મહત્વનાં કાર્યો બાળપણમાં કરતા હવે કોલેજમાં
પણ તેમજ થવું. કોલેજમાં દિવેલનાં કોડીઆં બાળવાનો રિવાજ છે
જેથી પાંચ સાત દિવસે દરેક સ્કોલરને “ લખમી ધાંગણની ” દુકાને
દિવેલ લેવા જવું પડતું. હું દિવેલ લેવા ન જતો પણ મધરાત્રે કોઠના
દિવેલ ભરેલા શીશાને તફડાવી લાવી ખાલી કરી તેમાં પાણી ભરી
તેના સ્થાનકે ગોઠવી આવતો. કોઠની પણ પેટીમાં ફળ ફળાદી કે મેવો
હોય તેને ઉચાપત કરી મિત્ર મંડળ સહિત અને બની શકે તો માલ
ધણીને પણ ખાવામાં સામેલ કરતો. કોઠની ચીજ ઉઠાવ્યા પછી બે
ત્રણ દિવસમાં ખબર આપી દેતો જેથી ચોરીનું આજી શીરે ન રહેતું.
ત્રણ વર્ષના કાળમાં પારકા કાગળ પારકી કલમ ને પારકી શાહી
વાપરી છે. એટલે હું અને મારી મંડળી કોલેજમાં લગભગ સુધરેલા
પીંઢરાજ ગણાતા, છતાં અમારી મંડળી ઉદાર હતી ત્યારે અમારા પરમ
સ્નેહી કાકાશ્રી અમારાથી બિલકુલ વિરુદ્ધ પ્રકૃતિના હતા.

થિએટરમાં.

એક તહેવારની રાત્રે કોલેજમાંથી રજા મેળવી બધા સ્કોલ નાટક જોવા ઉપડ્યા. કોલેજમાંથી નાટક જોવાની રજા બેચાર મહિનાંમાં આપવામાં આવે છે. એટલે કે નાટકની રજા મળે ત્યાં કોલેજના કંપાઉન્ડમાં આનંદનું સામાન્ય વ્યાપે છે. વળી આવજો દે દમચંતિનો ખેલ હતો અને તેમાં પ્રાણસુખ (ગુજરાતનો એડીપોલો કુળીયુગનો પાર્ટ) ભજવવાનો હતો. પછી પૂછવું જ શું ? આખી કોલેજ સ્કોલરો થિએટરને રસ્તે દોડાદોડ કરી રહ્યા હતા ત્યારે અમારા જીવ કાકા તો ગંભીર મુખે બેસીજ રહ્યા હતા. અમે તેમને પણ ના જોવાને ધણા ઉશ્કેર્યા પણ “મેર ચળે તો જીવણકાકા ચળે !” તો પ અમને સમજાયું કે નાટક તરફ એમને મોહ નથી એમ કંઈ નાં પણ ઓછામાં ઓછા ચાર આના (તે વખતે પીટ કલાસના ચ આના હતા.) નાટક જેની તુચ્છ બાબતમાં નાંખવા એ કાકા જે ઉદાર હૃદયથી કેમ કરીને સહન થાય ! આખરે અમારી મંડળીના દં મેમ્બરે બપ્પે દોઢીઆનો ફાળો ઉઘરાવીને કાકાને પણ સાથે લી ચડકલાસમાં માંડ માંડ જગ્યા લીધી. હાઉસ ચિકાર હતું. થિએટર નામ શાંતિભુવન હતું. છતાં ખેલનો આરંભ થતાં સુધી તો અશાંતિ ભુવન બની ગયું હતું. કોલાહલમાં બે ઘંટડીઓ થઈ પણ કોઈ ખબર પડી નહિ. ત્રીજી ઘંટડી વાગતાં ઘડાકો થયો ત્યારે કોલાહલ કંઈક શાંત થયો પણ ઘડાકા સાથે પડદો ઉઘડતાં—

“ઓ ! મ્હારા બાપરે ! મારી નાખ્યા બાપલ્યા !” વજેરે બૂં પાડતા કાકા સાહેબ પોતાની જગ્યાએથી ઉઠીને આંકળા ફાંકળા નાસ લાગ્યા. એમને પકડી રાખીને કારણ પૂછ્યું તો જણાયું કે :

સાહેબના વિશાળ ભેગમાં એવું ભૂત બરાબર હતું કે “આ પુષ્કળ કોલાહલને ગરબડ ગોટાળાને લીધે અંદરથી કોઇ સિપાઇએ જાળીખાર કર્યો છે બાકી થિએટરમાં બંદુક ફોડવાની શી જરૂર ?” અમે તેમને શાંત પાડતાં સમજાવ્યું કે,

“કોઇ રાજા રજવાડાની રાજ્યભિષેકની ક્રિયા પ્રસંગે તોપોતું માન અપાય છે તેમ નાટયારંભે પણ એક તોપનું માન અપાય છે.” સમગ્રવટ પછી કાકા શાંત થયા ને સુત્રધારની ગરબડ પણ પૂર્ણ થઇ. બીજા સીનમાં નળ રામના દરબારનો ઠાઠ જોતાં કાકા સાહેબ ઉભા થઇને પોકારી ઉઠ્યા “અહો ! આ શું ?” એટલામાં તો ડોરકીપર સાહેબ કે જે બાકી ટોપીવાળા એક આંખના ધણી હતા તે પોકારી ઉઠ્યા,

“તેરે આપકા કપાલ ! અય પપ્પા બેઠ જા !” અમારાં દેખતાં જીવલુકાકાનું આવું અપમાન અમારાથી કેમ સહન થાય ? બેચાર રોકાલરો ડોરકીપરને ચોંટી પડ્યા. સ્ટેજપર સીન બદલાતાં કળિયુગની ધમાલ શરૂ થઇ અને આઠ આના વાળી સીટમાં જીવલુકાકાની ધમાલ શરૂ થઇ. કોલેજના ધણા માણસો જોઇને ડોરકીપર સાહેબ આઇસક્રિમ જેવા ઉજ્જી બની ગયા.

કાકા આખી જીંદગીમાં આજે પ્રથમવારજ નાટક જેવા પધારેલા હોવાથી સીન ટ્રાન્સફર થતાં કે ટેબ્લો ચતાં આશ્ચર્ય સાથે કંઇ નહિને કંઇ એમના શ્રી. મુખમાંથી નીકળેજ. જેથી બધું ઓડીશ્વંસ એમની મુર્ખતા પર હસે. સ્ટેજપર કોમિક એક્ટર વલ્લભરામ ચક્રવર્તીના સાળા રૂપે બધાંને હસાવી રહ્યો હતો ત્યારે ચડકલાસની સીટપર જીવલુકાકા અનજલુપણાની આશ્ચર્યતામાં સૌને અનાયાસે હસાવી રહ્યા હતા.

એવામાં દમયંતી ને અજગર ગળી જતો હોય એવો સીન નજરે પડ્યો. કાકા બરાડી ઉઠ્યા.

“નાસ, બાપલ્યા ! અજગર આવ્યો !” હવે તો મેનેજર જાતે ઠપકો દેવા આવ્યો. તેને અદ્દમ પદ્મ સમજાવીને રવાના કર્યો પણ અજગરની બીકે ગભરાએલા કાકાનું પેટ ગભરાટથી ઉંચું નીચું થતું હતું ને કળિયુગનું નામ લેતાં તો અત્યારે પણ એમને ધ્રુમરી ચઢી આવતી.

ખાટલામાં અજગર.

બીજી રાત્રે અમે દમયંતીના ખેલ વિષેની વાર્તાલાપ કરીને વિખરાયા હતા. જેથી મારા મનમાં ખાતરીજ હતી કે કાકાજીને તો સ્વપ્નામાં પણ અજગર ને કળિયુગની ખીંક રહેશે જેથી તાજેતરમાં કાપેલું કેળનું એક ખડું થડ કોલેજના બાગમાંથી ઉઠાવી લાવ્યો અને બરાબર રાતના સાડાઅગીયાર વાગે ધીમેથી કાકાના ખાટલા પર તેમની બાજુમાં મુકી દીધું, અને દુર ઉભા રહી અમે બે ત્રણ સ્કોલરો કુતુહળથી જોવા લાગ્યા. થોડીવારે કાકાએ પાસું બદલ્યું ને કેળના થડપર હાથ પડતાંજ બૂમ પાડી ઉઠ્યા

“અરે ! કેાઠ ધાજેરે ધાજે અજગર આવ્યો !” કાકાતો પોતીયાની પણ પરવા રાખ્યા વગર રૂમની બહાર આંકળા ફાંકળા દોડી આવ્યા. કેળના થડને અજગર માની લીધો હોય એમાં પણ કંઈ નવાઈ જેવું નહોતું કારણ કે કેળનું થડ પણ અજગર જેવુંજ સુંવાળું હોય છે. ને વળી રાત્રે અંધારૂં જેથી કાકા ભડક્યા એ સંભવીત વાત છે. એમના બૂમ બરાડાથી બધી લાઇનના સ્કોલરો એકઠા થઇ ગયા એટલે આપણે પણ પ્રેક્ષક વર્ગમાં દાખલ થઇ ગયા. બત્તી સળગાવી ને ડરતકે

ડરતાં પાંચ સાત લાકડી સહિત સ્કોલરોએ બતી ઉગ્રી કરીને અજગરનું
નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. આપણે બહાદુરી બતાવવા બધાથી આગળ
આગળ નીકળી ગયા તે બતીથી જોયું બધા મારી પાછળ ધીમે કદમે
ધપતા હતા એટલામાં થડ દેખાયું.

“ અરે ! આતો કેળનું થડ છે ! ” બધા ખડખડાટ હસી પડ્યા.
પછી તો કાકાની કોઇએ મશ્કરી કરી છે એની ચર્ચા ચાલી જેથી એ
અંધી વરમાળા મારા ગળામાંજ આરોપાઇ. કેળનું હુંડું કાકાની સોડમાં
સુવાડનાર તરિકે હુંજ જાહેર થઇ ચુક્યો હતો. જેથી કોધે ભરાએલા
કાકાજી મારાપર ફરીઆદ કરવાને માટે હાઉસ માસ્તરના બંગલા તરફ
જવા લાગ્યા. બધાએ એમને રોક્યા અને પુષ્કળ કાલાવાલા કર્યા.
બરાબર ચાર વાગ્યાને સુમારે મામલો શાંત થયો. લગભગ એક
અઠવાડિયા સુધી આ ચર્ચા કોલેજમાં રસભેર ચાલી. હળુએ કાકા મારા
તરફ કરડી નજરથી નિહાળી રહ્યા હતા. એમને મનાતી લેવાના અનેક
આડકતરા પ્રયત્નો કર્યા પણ દરેકમાં નિષ્ફળ થયો ! શું કરીએ ? કિસ્મત !
કારણકે હિંદુસ્તાનીઓ નિરાશ થાય છે ત્યારે કિસ્મતનેજ આગળ
કરે છે.

“ અરર હાય ઓ વિશ્વનાથજી,

જીવણુ કાકાની બગડી ગઇ મતિ ”

પાણીના નળપર.

હું જીવણુ કાકા સાથે સુત્રેક કસ્ત્રાતે બિન શરને તૈયાર હતોજ,
એવામાં એક વિચિત્ર પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો કે જેથી અમે પ્રથમ
પ્રમાણે હળીમળી ગયા. તે બનાવ એમ બન્યો કે નિત્યના નિયમ પ્રમાણે
શનિવારે કાકા સાહેબ લગોટ મારીને નિજવસ્ત્રોને નિર્મળ કરવાના

કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયા હતા એટલે કે પોતાનાં લુગડાં ધોતા હતા. ધોખીનાં એટલાપર આખાએ જન્મારામાં એ ચઢ્યા નથી ખરેખર ! ધન્ય છે એમની સ્વાશ્રમવૃત્તિને ! કપડાં ધોઈને એમણે બગીચામાં મેંહદીની વાડપર સુકળ્યાં પણ થોડાક દિવસ થયાં કોલેજમાં નવો રૂલ નીકળ્યો હતો કે,

“ જે કોઈ સ્કોલર બગીચામાં કપડાં સુકવશે તેને દંડ થશે, ” પણ જીવણકાકાની સ્મરણશક્તિના કિલ્લાની બહાર કાયદો બટકતો હોવાથી થોડીજ વારમાં બગીચાના માળીએ એમનાં વસ્ત્રોનું હરણ કર્યું. જોત જોતાંમાં આઠ આના દંડ પણ થઈ ગયો. ખરેખર ! જીવણ કાકાને માટે આ જીવનમાં એ મોટામાં મોટો દિલગીરીનો પ્રસંગ હતો ! આવી પાકટ વગે કોલેજના દફતરમાં ડામીજ તરિકે નામ નોંધાય એ ઓછી બદનામી ! કાકાની રડતી સુરતે મારા હૃદયમાં દયાનું ઝરણુ ઉત્પન્ન કર્યું. કાકાએ અખોલા લીધા હતા છતાં મેં સહાનુભૂતિ દર્શાવતાં કહ્યું કે :

“ ચિંતાથી ચતુરાઈ થટ,

ધટે રૂપ ગુણ જ્ઞાન

ચિંતા બડી અભાગળી;

ઓ ! જીવણ કાકા જાણ ! ”

ફાળો કરીને દંડ ભરી દીધો તેથી કાકા પૂર્વવત્ પ્રસન્ન થયા. મેં એ દંડના પૈસા માળા પાસેથી વસુલ કરવાની યુક્તિ કાકાના કાનમાં કહી તેથી મેં મલકાવી બોલી ઉઠ્યા—

“ બરાબર છે એ લુચ્યાઓ તો એમ કર્યા વગર પાધરા ન થાય ! ” દંડના પૈસા હાઉસ માસ્તરને ગણી આપ્યા અને કપડાં લેતી વખતે કાકાસાહેબે તે ગણી જોયાં તો પાંચ હતાં કાકા આશ્ચર્ય પામી બોલી ઉઠ્યા,

“ આ કેવું ! બીજું નવું ધોતીયું ક્યાં છે ? મેં તો જ લુગડાં સૂકવ્યાં હતાં ? ” માળી કહે,

“ ના, સાહેબ ! પાંચ હતાં. ” કાકા સાહેબ માળી તરફ ગુસ્સે થયા.

“ જાજા, હરામખોર એક ધોતીયું ચોરીને ઉઢેલો મને બનાવે છે ! તારી દાનત બગડી હતી તો સીધી રીતે માગી લેત ! ” માળી બિચારો આ જુદા આરોપથી ગભરાઈ ગયો. હાઉસ માસ્તર પણ વિચારમાં પડ્યા. જીવણ કાકા તરફથી એક બે હિંદુ રોકાણરો સાક્ષી તરીકે પણ રજુ થયા. જેથી માળી ચોર ન હતો : છતાં પણ ચોર સાબિત થયો, જેયું શાહુકારને ચોર બનાવતાં આ ઝમાનામાં શી વાર લાગે છે ? બે સાચા જુદા પુરાવા મળ્યા કે કામ ફતેહ ! હાઉસ માસ્તર ગુસ્સાની નજરથી માળી તરફ ફર્યા.

“ જા લુચ્ચા ! એમનું ધોતીયું આપી દે ! ” બહાર નીકળીને માળીએ જીવણ કાકાને પુષ્કળ કાલાવાલા કર્યા છેવટે આઠ આનાને બદલે બાર આના લઈ એમની તકરારનો ફેસલો કર્યો અને ચાર આનાનો દાળ એવડો લઈ વિક્ટોરીઆ ગાર્ડનમાં ઉગમણી કરી. આ યુક્તિથી કાકા તો ખુશી ખુશી થઈ ગયા હતા. માળીએ એક વખતે એક ગુલામનું ટુલ તોડવા બદલ મારું અપમાન કર્યું હતું તેનું વેર પણ વસુલ થયું.

પ્રયોગ શાળામાં.

એક દિવસે પ્રયોગશાળામાં અમારા સાયન્સ ટીચર પાણીમાંથી હૈડ્રોજન અને ઓક્સિજન છૂટા પાડવાનો પ્રયોગ કરી રહ્યા હતા. એ બંને વાયુઓને છૂટા પાડીને એક શીશામાં ભર્યા. તે શીશાના મોઢાપર બે દિવાસળી ધરવામાં આવે તો મોટો ભડાકો થાય એ બાબત સમ-

જવવાની હતી. જીવણકાકા આગલી મેજ પર હતા તેમની પાસે શીશો પકડાવ્યો. શીશો તૂટી જાય અને કાચ કોઇને ન વાગે એ સલામતી ખાતર જડા દુવાસમાં શીશાને બાંધ્યો હતો ફક્ત શીશાનું મોઢું જ બહાર હતું. સાયન્સ ટીચરે તો જીવણકાકાને જડા એટલે મજબુત માણસ ધારીનેજ સદરહુ કાર્ય સોંપેલું હતું પણ અમે તો થોડી વારમાંજ કંઈ ટેન્શો થશે એ વિચારથી હસી રહ્યા હતા. એવામાં સાયન્સ ટીચરે શીશાનો ખુચ કાઢીને સળગતી દિવાસળી ચાંપી કે તોપ જેવો ધડાકો થયો કાકાએ “ઓ બાપરે!” કહી ગભરાઇને શીશો પણ છોડી દીધો શીશાના ટુકડે ટુકડા થઇ ગયા તે ઉરાંગઉરાંગ પ્રમાણે એક છઠ્ઠાંગ મારીને કાકા તો દૂર જઇને ઉભા. બધા અસિનેમા શીલ્મ જેવું દૃશ્ય જોઇને ખડખડાટ હસી પડ્યા. કાકાનું હૃદય ખીકથી ધબકતું હતું. સાયન્સ ટીચર બોલી ઉઠ્યા—

“આવા ખીકણ માણસો આપણા દેશમાં વસે છે તો પછી ઉદ્ધારને ક્યાંથી થય ? જે નજીવા ધડાકાથી ડરી જાય તે રણસંગ્રામમાં તો ઉભોજ કેમ રહી શકે !” ઘણાએ તિસ્કાર ને દિવગીરીન વાક્યો જીવણકાકાની વિરૂધ્ધ ઉચ્ચારાયાં. પણ એતો શાંત ચિત્ત ઉમાજ રહ્યા. ત્યાર પછી કોઈ પણ દિવસ કોઈ પ્રયોગમાં એમણે ભાગ લીધો નથી. પછી તો નિહાળીનેજ સંતોષ માનતા.

લેકચર હોલમાં

પરીક્ષા થઇ ગઇ હતી ને રિઝલ્ટ પડવાને એ ત્રણ દિવસની વાર હતી નેવામાં એક દિવસે લેકચર હોલમાં બધા સ્ટોલરોએ સભા ભરી. અંદર અંદર સ્ટોલરોની સભા એટલે જેવું બોલે તેવું ચાલી શકે. રજના દિવસોમાં ઘણી વખત સંગીતના જલ્સા થતા કાંતો એકાંકી

પ્રહર્સનો ભજવાતાં કે આવી સભાઓ મળતી. જેથી દિવસો આનંદમાં પીતી જતા. અમારા કોલેજજીવનની આ છેલ્લી સભા હતી. પ્રમુખ સ્થાન કેને આપવું એ વિચારમાં અમે ગુંથાયા હતા એટલામાં પ્રવેશદ્વારમાં જીવણકાકાનાં દર્શન થયાં જેથી તેમનેજ પ્રમુખ તરિકે ગોઠવવાની મેં દરખાસ્ત સુકી. મારી દરખાસ્ત એકેમતે પાસ થઈ. કારણ કે જીવણકાકા જેવા માણસ પ્રમુખ થાય એટલે આનંદની તો મણાજ શી ? વળી જીવણકાકા અમારામાં વયોવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ હોવાથી કામ પણ શાંતિપૂર્વક થાય. કાકાએ મારા કાનમાં કહ્યું,

“મને ભાપણ કરતાં બરાબર આવડતું નથી.” મેં પણ તેમના કાનમાં કહ્યું,

“અહીંયાં ક્યાં કોઇ બહારનો માણસ આવવાનો છે કે તમારી ઇજ્જત ચાલી જાય ! એક બે વાક્યો જેવાં આવડે તેવાં બોલીને બેસી જાજો.” ઘણા કાલાવાલા અને અત્યંત આગ્રહથી જીવણકાકા પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યા. તેમને તાળીઓના ગડગડાટ અને “ગરમ મગફળી, પોચા વટાણા”ના ધ્વનિથી વધાવી લીધા. ક્યા વિષયની ચર્ચા કરવી એ પણ પ્રથમથી નક્કી કરેલું ન હતું તેથી “આપણને હાલ શેની જરૂર છે ?” એ વિષયપર બોલવાનું બહુમતીથી ઠર્યું. લગભગ બે ઝડન વક્તાઓ એ વિષયપર જુદી જુદી દિશામાં પોતાના વિચારો રજુ કરી ગયા. કાકાએ કહ્યું કે,

“આપણા દેશને હાલ ટુન્નર ઉઘોગની જરૂર છે. અફસોસની વાત છે કે આપણા આટલા મોટા દેશમાં સોઠ કે ટાંકણી જેવી નાની સરખી વસ્તુઓ પણ બનતી નથી !” ત્યારે વળી બીજાએ કહ્યું કે,

“સહુથી વધારે અગત્ય વહેપારની છે. પરદેશ સાથે મોટા પાયાપર વહેપાર ખેડવો જોઈએ (વચ્ચે પ્રમુખ સાહેબે વાંધો ઉઠાવ્યો કે “વહેપાર ખેડાય નહિ પણ કરાય એન ખોલવું જોઈએ કારણ ખેડવાની તો ખેતી હોય !” વદતાએ પ્રમુખનું માન રાખી પોતાની ભૂલ સુધારી—અધા હસી પડ્યા.) અંગ્રેજ લોકો વહેપારથીજ આટલા, મોટા સામ્રાજ્યના માલિક થયા.” ત્યારે વળી ત્રીજા એ કહ્યું કે,

“પ્રથમ સંપત્તિ જરૂર છે આપણા દેશમાં વસ્તી હિંદુ અને મુસલમાન, એ બે મુખ્ય કોમોમાં સપ થશે નહિ, ત્યાં સુધી આપણો ઉધ્ધાર થવો મુશ્કેલ છે જેથી આપણને હાલ સંપત્તિ જરૂર છે.” આ પ્રમાણે દરેકે વિવિધ દિશામાં પોતાના જ્ઞાનનું પ્રદર્શન કરાવ્યું. છેવટે પ્રમુખ સાહેબનો વારો આવ્યો. એમણે ખોલવાનો આરંભ કર્યો પણ સભા ક્ષોભને લઈ ગભરાટમાં ઉભા થવાનું બુલી ગયા અને ખેડા ખેડા લેકચર લાંબાવ્યું એક બે શ્રાતાઓએ હાથના ધશારાથી કબા થવાનું સુચવ્યું ત્યારે ઉભા થયા. (જેથી દસાદસ ચાલી.)

“ભાઈઓ ! આપણને હાલ શેની જરૂર છે એ બાબત વિગં ખોલતાં મારે કહેવું જોઈએ કે આપણને એટલે કે મારે અને તમારે શેની જરૂર છે તે દર્શાવવું જોઈએ. આ સભાની બહાર આ શહેરમાં, આપણા આખા દેશમાં કે દુનિયામાં તો કરોડો મનુષ્યો છે તે બધાંને શાની જરૂર છે તે આપણે શી રીતે જાણી શકીએ ? જુઓ ! કે પ્રથમ મને શેની જરૂર છે તે કહું. મારી પાસે હાલ સિલ્લકમાં બે ઘોતીયાં છે પણ સાત વપ થયાં તે અનેક થીંગડાં સહિત ટકી રહેલાં છે તેથી હવે એકાદ નવું ઘોતીયું વસાવવાની મને ખાસ જરૂર છે. હાલ કેટલાક દિવસ થયાં ઉઘાડે પગે ફરવું પડ્યું છે માટે હવે પગરખાં

વસાવવાની પણ ખાસ જરૂર છે. (ધન્ય છે, શાહબાશના પોકારો થયા.) ઉતાવળા ન થાઓ જરા ધીરજ રાખીને સાંભળો ! હવે આપણને અધાને શેની જરૂર છે તે કહું. આપણે અધાને પ્રથમ પાસ થવાની જરૂર છે, ને પાસ થયા પછી સારા ગામમાં નોકરી મળે એની ખાસ જરૂર છે ને નોકરી મળ્યા પછી નિયમસર પગાર મળે એની ખાસ જરૂર છે, વળી બીજા શિક્ષક અધુઓ પગાર ઘણો ઓછો છે એવી ખુમો પાડે તો પગાર વધારાવવાની ખાસ જરૂર છે, વળી મુદ્દાની વાત તો એ છે કે હવે બેચાર દિવસમાં રીઝલ્ટ પડશે જેથી પોતપોતાના વતનમાં જવા માટે દરેકને ગાડીભાડાની ખાસ જરૂર પડશે. મારે તો અમારા ધરરાણી માટે ચણીયો ચાળી ને એકાદ સાડી પણ લઈ જવી પડશે.” અધા ખડખડ હસી પડ્યા ને સભામાં બગાણુ પડ્યું. કાકા ચિડાયા—

“બુઝો ! હું ના કહેતો હતો કે અધા ધીરજથી સાંભવાના નથી !” ખરી વાત તો એમ હતી કે જમવાનો ઘંટ વાગવાથી અધા રસોડામાં જવા ઉઠી ગયા હતા.

જુટા પડ્યા.

ટનંટનંટન ઘંટ વાગ્યો. રિઝલ્ટ પડ્યું જેથી અધા સ્કૉલરે ટોપી કે બુટની પણ પરવા કર્યા વગર હેડ ક્લાર્કની ઓફિસ આગળ એકઠા થયા. કેટલાકના મોઢામાં પ્રશ્ન વિરામ દ્રષ્ટિગોચર થતું હતું તો કેટલાકના મુખ પર આશ્ચર્યવિરામના હાવભાવ પ્રદર્શિત થતા હતા. એક કક્ષાક થયો છતાં રિઝલ્ટ પડ્યું નહિ. પટાવાળાએ ખબર આપી કે “કાલે પડશે.” અધા “આવ્યા તો ધરીને પણ વળ્યા હાથ ધરીને” એવી સ્થિતિમાં પોતપોતાની રૂમમાં ગયા. સાંજે પણ કોમરે ઘંટ

વગાડીને બધાને શીકા પાડ્યા. હવે તો ઘંટ વગાડનારને આઠ આના દંડનું ફરમાન નીકળ્યું. ત્રણ દિવસમાં પાંચ સાત સ્કૉલરો દંડાઈ ગયા ને એક ઘંટ પણ ચોરાઈ ગયો ત્યારે રિઝલ્ટ પડ્યું. જીવણકાકા માંડ માંડ છેલ્લે નંબરે પણ પાસ થયા. આનંદનો પાર ન રહ્યો. બીજેજ દિવસે સર્વે મિત્ર મંડળ હર્ષનાં આંસુ સહિત વિયોગના આંસુ સેરવતું છૂટું પડ્યું. કાકા સાહેબની છેલ્લી વિદાયગીરીના માનમાં નિમ્ન લિખિત પંક્તિઓ મારા મુખમાંથી નીકળી પડી.

“જાઓ સિધારો ચચા જન,
તુમણે પ્રભુકી હો અમાન,
બિછંડે હવે મિલેંગ શીર,
કિસ્મતને ગર મિલા દિયા”

આજે નવ દસ વર્ષ થયાં છતાં કાકાશ્રીનાં દર્શન થયાં નથી. કેટલાએ પ્રેમ પત્રો પાઠવ્યા પણ એકેનો પ્રત્યુત્તર નથી ! પોસ્ટ ખાતેને અનાયાસે $\frac{૧}{૨}$ આનાનો લાભ કરવો એ સિધ્ધાંતથી વિરુદ્ધ પ્રકૃતિના જીવણકાકા મિત્ર કરતાં ઢાંધુની ક્રીમ વધારે સમજતા હોય તો તે નકાદ જોવું નહીં ! ગમે તેમ હો પણ એમની યાદ ભુલાતી નથી !

હર્યા સંગે, ક્યારે સંગે,
સમયનું જ્ઞાન તે થાયે.

ગયા તે તો ગયા કાકા,
સ્મરણ તેનું ન બુલાયે !

જાણા વાંચક ! તને કામપણુ સ્થળે અમારા કાકાનાં દર્શન થાય તો સાંજવર્તમાનમાં જાહેર કરજે ! તેને ધનામમાં ‘થેંકયુ’ આપીશ. કારણ કે આજકાલ મહાભારત કય કે મદદ ઉપકારના અડલામાં ‘થેંકયુ’ શબ્દજ ભેટ તરિકે અપાય છે ! અને ખરા સુધારકો થેંકયુ સિવાય બીજું આપી પણ શું શકે ?

“ ખિસ્સાં ખાલી ને ભપકા ભારી ” એ પ્રમાણે મોઢાની જમા હધાર સિવાય હવે બાકી પણ શું રહ્યું છે ?

—:દસ વરસ પછી:—

કોણ ?

ઘટો વાગ્યો; કે ક્ષણવારમાં ફપ...ફપ...ફપ...ફ...પ કરતી મુંબઈ, વડોદરા અને મધ્ય હિંદુસ્તાન વાળાઓની બી. બી. શ્વાસભેર દોડતી અને હાંફતી ભૃગુપુર મુકામે આવી લાગતાં,

“ મનુર ! મનુર ! બે...મણીઆ પાણી, ચાય મુસલમાની ! સોલાપુરી ચેવડો ! ગરમ ભજ્યાં ! ” (ત્રણ દિવસનાં વાસી હોય તોપણ) મત્યાદિ પોકારો થવા લાગ્યા, સાથે ધડાધડ ખિસ્તરાને પોટલાં પછડાવાનો અવાજ તથા કિતરનાર અને ચઢનાર પેસેંજરોના ઘેંઘાટથી શાંતિ ધમ્મઝનાર મનુષ્યને રહેજે ગભરાટ થાય એમાં નવાઈ નહિં. વળી લગ્નસરા ચાલતી હોવાથી એક એ જન પણ ગાડીમાં હતી. એટલે ગીર્દાનું પૂછવુંજ શું ? સુરત જવા સાફ હું પણ ઉમે ઉમે ડોકીયાં કરીને સારી જગ્યા મેળવવા આગળ ને આગળ ફૂચ કરી રહ્યા હતાં, એવામાં એક તરફ મહાઈ ધ્યાન ખેંચાયું. એક દેશી ક્રિશ્ચિયન કંપાર્ટ મેન્ટના પ્રવેશદ્વારમાં જવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતાં અને એક હિંદુ બહાર નીકળવાને ફાંફાં ભારી રહ્યા હતાં. બંને વ્યક્તિઓના વિરૂદ્ધ દિશાઓના બળને લાઇને બારણામાં તે બંને ફસાઈ પડ્યા. અંદર ઘુસનાર અને બહાર નીકળનાર બીજા પેસેંજરોએ બંનેને ધક્કા ધક્કી કરી બહાર કાઢ્યા, ત્યાં તો મોઢાની ફેંકા ફેંકી ચાલી:

“ જાત તરત પરખાઈ જાય ! ” એટલું જ્યાં હિંદુ બોલ્યો એટલામાં તો ક્રિશ્ચિયને સામે પ્રત્યુત્તર વાળતા કહ્યું “ ખાંચ રે ! પોતીયાં ડાંસ

મગજ ઠેકાણે નાચ કા!" હિંદુ પણ ખ્દાંચ ચઢાવીને સામે થયો.

"સાખ! તમેરેસે ડરને વાલેં અમ નહિ હેં! સમજ્યા? વધારે ત્રણ પાંચ કરેગા તો અમેરા ગુસ્સા ભારી હે!"

"ખાંચરે? અસા ખાંચ! મારમાર ખાંચાચી કાય?" આ ગરમા ગરમ વાદવિવાદમાંથી મારામારીનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાત પણ એટલામાં વચ્ચે ટપકી પડવાની મને ફરજ પડી. કારણ કે, ક્રિશ્ચિયન સામે લડનાર હિંદુ તે બીજો કોઈ નહિ પણ આપણા પૂર્વ પરિચિત જીવણકાકાજ હતા કે જેમનું વર્ણન હું આગળ લખી ગયો છું. જેમના વિયોગમાં આજે દસ વર્ષથી ઝુરી ઝુરીને લાથી જેવો હતો તે સુકાઈને ઉંટ જેવો થઈ ગયો છું. જેમને શોધી કાઢવા માટે એ ઘડી મોજના વાંચકોને અગાઉ અપીલ પણ કરી ગયો છું; તે અમારા જીવણકાકાનાં કાળબૈરવ સમ રૌદ્ર સ્વરૂપમાં એકાએક દર્શન થયાં એતે—

“રિઝાયા રોકડીઆ હરમાન

પૂણું કર્યું છે મુજ વરદાન.”

એટલે કે મેં જીવણકાકાનાં દર્શન થાય તો રોકડીઆ હરમાન પર સવામણ બેળસેળવાળું શુદ્ધ તેજ ચઢાવવાની બાધા લીધી હતી તે ફળી. અત્યારે એમના મૂખ પ્રદેશ પર અજબ પરિવર્તન થએલું જણાતું હતું. પાકટ વચન પ્રતાપે એમના મૂખકમળ પર અનેક કરચલીઓ પડવાથી, દરથી નિરખનારને સકરટેટી કિંવા ખડમુચ જેવો ભાસ થતો; પણ ભૂગોળની દ્રષ્ટિથી બારીક અવલોકન કરનાર ઉંડા અભ્યાસીઓને હિમગીરીના કોઈ ઉચ્ચ પ્રદેશ જેવો ભાસ થતો. કારણ કે ધ્યનદન રૂપિ રાવણહઠ અને માન સરોવરમાંથી અક્ષપુત્રા અને સીંધુ સરિતા સમાન અનેક શાખાવાળી નદીઓ (કરચલીઓ) ઠેઠ કણ્ણ પ્રદેશ સુધી

વહન કરતી અને તેના ફાંટાઓ જડાયાના ટેકાઢળીઆવાળા પ્રાં
પર ફેલાએલા દ્રષ્ટે પડતા.

પ્રથમ તો જીવણુકાકાએ મને ઓળખ્યો નહિ. કારણ કે અત્ય
હું ધણો ઉંચો થઈ ગયો હતો. સાથે દાઢી પણ વધારી દીધી હા
જેથી મહારા પ્રત્યે દુર્લક્ષ થઈને જીવણુકાકા પુત્રના પગથીઆંપર ફાર
થવા લાગ્યા. મેં તેમના સ્કંધ પ્રદેશપર હસ્તાસ્પર્શ કરીને પ્રથમોચ્ચાર ક

“ કેમ જીવણુકાકા આનંદમાં છોને ? ” ઉર્વશીનું પુનઃ મિલન થ
જેમ રાજા પુરુરવા ચોંકી ઉઠ્યા હતા; તેમ જીવણુકાકા ચોંક્યા, જે
ખભા ઉપરનું પોટલુંપડી ગયું ને ઘેતીયું ઢીલું થયું ! એક
ઘેતીયું સમું કરતાં વક્રદ્રષ્ટિથી પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

“ તમે કાણ છો ? ”

“ મનુષ્ય ! ” મહારા એપરવાઈ ભર્યા જવાથી જીવણુકાકા મ્હ
નિકટ આવ્યા અને કપાળપર હાથ ધરી ધ્યાન પૂર્વક મહારા મુખ
અવલોકન કરવા લાગ્યા. અત્યારે એમને એંતાળાં અવી ગયાં હતાં. જે
રૂપેરી ફેમનો એશ્મો કે જેની એક તરફની દાંડી તૂટી જવાથી સુતન
દોરો વીંટાળ્યો હતો; તેની મદદથી નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા, પણ
ઓળખાણ પડી નહિ; જેથી પાછા મુંઝાતાં મુંઝાતાં બોલ્યા. “ ક્યાં રહે છો

“ પૃથ્વીપર ! ” મહારા આવા વર્તનથી કાકા વધુ વિમાસણમાં પ
અને હું મસ્કરી કરતો હોઈશ એમ સમજી મનમાં બેસીડતા પો
લઈને આગળ પંથ કાપવા લાગ્યા, ત્યાં તો મેં હાથ પકડ્યો, જેથી ઉ
જોઈને ભેંસ ભડકે તેમ ભડક્યા. પણ મેં હાથ મજબુત પકડી રા
અને ધીમેથી કહ્યું,

“ કેમ જીવણુકાકા! બપ્પે વરસ કોલેજમાં સાથે રહ્યા તો પણ ભૂલી ગયા!” કાકા સમડી જેવી તિક્ષ્ણ દ્રષ્ટિથી અવલોકન કરવા લાગ્યા. પણ કંઈ સમજ પડી નહિ, તેથી મેં એમના કાનમાં મારું નામ કહ્યું એટલે એમના આનંદનો પાર રહ્યા નહિ.

“ અલ્યા તું અહીં ક્યાંથી ? ”

“ આ સામે સડક દેખાય છે તે પરથી ! ” બંને પુરાણા પ્રેમીઓ બળપૂર્વક ભેટી પડ્યા. મહારા કોઠનાં ખીસ્સામાં બે હાફુસ કેરીઓ સારી જોઈને ગાડીમાં ખાવા લીધી હતી તે અમારા અત્યંત હેનપૂર્વકના દયાણુથી ખિસ્સામાંજ ફાટી ગઈ. મજૂરો તથા જીવણુકાકાનો કોઠ પીળા રંગથી રંગાઈ ગયો, છતાં અમને નોંતું બાન કે ધ્યાન! અંતે રસના રેલા પગપર પડ્યા ત્યારે હું ચોક્યો. પણ હવે શું કરીએ? બીજા પેસેન્જરો અમારા કોઠ તરફ જોઈને અદહાસ્ય કરતા હતા.

જીવણુકાકાનું પુનઃ મિલન થતાં ગાડીમાં જવાનું પણ વિસરી ગયો! જ્યારે વિસલ થઈ અને ગાડી ઉપડી ત્યારે બાન આવ્યું, પણ ઘણા વર્ષે કાકાના શ્રીમુખથી વચનામૃત શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ સાંપડ્યો તેથી હું પણ કાકા સાથે ભર્યમાં પાછો ફર્યો. સામસામા પુષ્કળ હપકા દેવાયા.

“એ દોઢીઆનો કાગળ પણ તમને ન મળ્યો?”

“તેં કેમ ન લખ્યો?” ખેર! ગઈ ગુજરી ભૂલી જઈને આગળ વધ્યા. તેમ પ્રસંગને અનુસરતું સાહિત્યકારોમાં પ્રચલિત થએલું પેલું પ્રખ્યાત કાવ્ય સ્ફુરી આવ્યું—

“ તમે તો આજ અમારા,
એ દિનના મહેમાન,
વીશીમાંહે ભોજન લઈને,
જઈ પોઢો રમશાન ! ”

એટલામાં દરવાજાપર જતાં ટીકીટની માંગણી થઈ; ત્યારે કાકાએ ટીકીટની શોધખોળ કરવા માંડી, અંધાં ખિસ્સામાં દસ દસ વખત હાથ ઘાલ્યો, પણ ટીકીટ ન નીકળી, જેથી ટીકીટ કલેક્ટર કે જે એક પારસીનો નવયુવાન પોર્થો હતો તેણે જીવણકાકાને ખખડાવવા માંડ્યા, “મામા, કાંઈ ખુદાજખસ ચરી બેથો તો કે સું?” કાકાએ તેનાપર રોફ જમાવવા સારૂ હિન્દી ભાષામાં પડકાર કર્યો.

“તુમ નાહલા સરખા પોયરા હોકર હમેરા અપમાન કરતા હે?” ટીકીટ કલેક્ટરે કાકાનું કાંડું પકડ્યું.

“મોતો સાવકાર થઇને આયોચ તે તીકીટ બતાવ ? ખીચ તન પાંચ સું કર્યા કરેચ ?”

“હમણા શોધકે દેડગા ! એટલી ઉતાવળ કાયકુ કરતા હે ! ધરમશાસ્તરમેંખી લિખ્યા હે કે “ઉતાવલા સો આવલા ધીરાસો ગંભીર !” એક ઉપદેશકની દબથી કાકા ઉચ્ચાર્યા એટલે ૪૦ રૂપીઆના અમલદાર ફરીથી તપ્યા.

“સીધી રીતે તીકીટ લાવ. નહિ તો પોલિસને સવાધીન કરવો પરસે !” હવે મને પણ વચ્ચે પડવું મુકવાની ફરજ પડી—

“મિસ્ટર ! આ એક રેલ્વે સર્વેન્ટને છાજતી વર્તણુક ન કહેવાય !” ટીકીટ કલેક્ટર સાહેબ જરા ટટાર થઇને સીટ પરથી પ્રત્યુત્તર આપવા હિમા થતા હતા એટલામાં કોઇ ઉતાવળીઆ પેસેંજરના પોટલાનો ધકકો વાગવાથી માઇકાંગલા જેવા દુબળીઆ અમલદાર ગોથું ખાઇ ગયા. થોડે દુર પોલિસ ઉભો હતો તેણે આવી અમલદાર સાહેબને

ઉઠાડ્યા, અને ટોપીની ધુળ ખંખેરી માથે મુકી. પેલા પેસેંજરને એક ધપો લગાવ્યો, એટલે તે પેસેંજરની છત્રીનો ગોદો જીવણુકાકાની પાઘડીને લાગતાં પાઘડી સ્થાનબ્રજ થઇ અને પ્લેટફોર્મ પર ગમડા લાગી. મેં તેને પકડી લીધી પણ એટલું સારૂ થયું કે “વેરભાવે પરમેશ્વર મળ્યા,” કારણ કે પાઘડીમાં ખાસેલી ટીકીટનું કાકાને ભાન ન હતું, તે પાઘડી ગમડી જતાં ટીકીટ આપોઆપ દેખાઇ. અમે ટીકીટ આપી શહેરમાં ગયા.

ડાંડીઆ બજારમાં.

ડાંડીઆ બજારના મહાદેવના મંદીરના પૂજારી પાસે કાકાનાં કેટલાંક નાણાં નીકળતાં હતાં, તે વસુલ કરવા એમને જાતે તકલીફ લેતી પડી હતી. નહિંતર ત્રણ સાડાત્રણ રૂપિયા ટીકીટનો ખર્ચ કરીને પ્રાંતીજથી આટલે દુર જીવણુકાકા આવે એ અસંભવિત વાત કહેવાય! એમની જાંઘીમાં એમની આ લાંબામાં લાંબી રેલ્વે સફર હતી. મતલબ કે અમદાવાદની દક્ષિણ દિશાએ આજે એ પ્રથમ વારજ પધાર્યા હતા ! આહ આહ આના પોસ્ટ ખાતામાં પધરાવ્યા છતાં પૂજારી તરફથી કાંઇ પ્રત્યુત્તર ન મળવાથી એઓશ્રી જાતે પધાર્યા તો મારૂં પણ સદ્ભાગ્ય કે એમનાં નવ દસ વર્ષ પુનઃ દર્શન થયાં.

એમને મંદીરમાં પહોંચાડી હું સુવાની ગોઠવણ કરવા મરજી દે ગયો. જમી પરવારીને એ કલાકે મંદીરના પ્રવેશદ્વારથી દસ ડલગાં છેડે ઉભા રહીને પૂજારીને યુમ મારી જીવણુકાકાને બહાર આવવા સુચવ્યું. જીવણુકાકા પણ જમીને પરવાર્યા હતા. એટલે બહાર આવ્યા. મેં ભરૂચ શહેરનો ઇતિહાસ એમને અથઘટિ કહી સંભળાવવાનો આરંભ કર્યો. અને સાથે સાથે આખા શહેરમાં અને શહેર બહાર સરિતા તટે આનંદ

પર્યંત કરવાનો એમના ત્રણ દિવસ પર્યંત નિવાસ કરવાના ધરાદા ઉપરથી ૭૨ કલાકનો પ્રોગ્રામ નક્કી કર્યો.

દોડાદોડી !

કાકાને નાણાં આપવાનો વાયદો પુખ્તરીએ ત્રણ દિવસનો કરેલો હતો, એટલે બીજા એ દિવસ કાકાને ભરતમાં રહ્યા વગર છુટકોજ ન હતો, અને મ્હારે પણ રજા હતી, એટલે એ એ દિવસ જીવણકાકાના સહવાસમાં ગાળીને મ્હારા પોતાના ખર્ચે કાકાને સહેલ કરાવવાનો મ્હારો ધરાદો હતો. પહેલા દિવસે નોંધવા જેવું કંઈ ન બન્યું. અને રાત્રે જમીને પરવાર્યા, પછી હું કાકાને મુકામે ગયો ત્યારે તેઓ મને શોધવા મ્હારે મુકામે ગયા હતા. હું પાછો તેમને શોધવા મારે મુકામે ગયે ત્યારે તેઓ મને શોધતા તેમને મુકામે ગયા. એમ જુદે જુદે રસ્તે ત્રણ ચાર ચકરડી ભમરડી થઇ છતાં એક બીજાનો પતો ન લાગ્યો. ઓછામાં ઓછી ચારપાંચ ગાઉની મજલ આમ શોધખોળ કરવામાં કાપી હશે જેથી પગ પણ થાકી ગયા હતા. જેથી નિરાશ થઇને હું મ્હારા મુકામે સુવા સાડ જતો હતો એવામાં લાલબગ્ગર આગળ કોલાહલ સંભળાયો. પહેરાવાળા પોલિસ સિપાહીએ કોઇ રસ્તે જનારને પુછ્યું.

“કોનહે !” તે મનુષ્યે ગભરાટમાં કહ્યું,

“મૈયત.” આથી પોલિસ તેની પાછળ દોડ્યો, તે મનુષ્ય પણ જીવ બચાવવા જોસભેર દોડ્યો. પોલિસે સીટી મારી જેથી બીજા એક એ પોલિસે ઘેરો દઇને તે દોડનાર માણસને પકડ્યો, એટલે વધુ ગડબડ થતાં હું પણ તે તરફ ગયો. ચોર કાનસના અજવાળામાં ભારે આશ્ચર્યની વચ્ચે જીવણકાકાના મુખાર્વિંદનાં દર્શન થયાં. અધી વસ્તુસ્થિતિ મેં પોલિસોને સમજાવી અને એમની બીકણ પ્રકૃતિને લીધે “રેવતને

બદલે મૈયત બોલાઈ ગયું હશે ” એમ કહી એક એ રૂપીઆ પાન સોપારીના આપી જીવણકાકાને મુક્ત કરાવ્યા.

ખરેખર ! એ જીવણકાકાને માટે મેં જૂતકાળમાં અનેક સંકટો સહન કર્યાં હતાં, વર્તમાનમાં પણ સહન કરું છું અને ભવિષ્યમાં પણ સહન કરીશ ! એ જીવણમાં અજબ જાદુ છે. લોકો કહે છે કે આજથી છ માસ ઉપર તારું મગજ ખસી ગયું હતું ને તું ગલીએ ગલીએ ને શેરીએ શેરીએ

“ લાગી લગન મને ત્હારી આ જીવણ

લાગી લગન મને ત્હારી.....”

નું ગાયન લલકારતો હતો. અને કોઈ પ્રિયતમા પોતાના પ્રિયત-મને શોધવા જતી હોય તેમ આકુળ વ્યાકુળ ફરતો હતો; પણ હાલમાં તો મગજ ખસ્યું હોય એમ જરાએ ભાસ થતો નથી. કારણ કે કાલે રાત્રે બાર વાગે પોટરલેવલ અને ટ્રુટપટ્ટીની મદદથી મેં મારા મગજને બરાબર માપી જોયું તો રોશન થયું કે તે પોતાની અસલ જગ્યાએથી જરા પણ ખસ્યું નથી !

જંગલમાં મંગલ !

ત્રીજો દિવસે નર્મદાના સુરમ્ય તટે જંગલમાં ફરવા જવાનો પ્રોત્સાહ ગોઠવ્યો હતો. ઠરાવ પ્રમાણે હું તથા જીવણકાકા મેદાને પડ્યા, રસ્તામાં મેં જીવણકાકાની ખૂબ ઝાટકણી કરી.

“ ઝમાનો દિવસે દિવસે બદલાતો જાય છે. હિંદવાસીઓને તો સ્વરાજ મેળવવાનું રહ્યું એટલે તેમણે તો શારીરિક શક્તિને બરાબર કેળવવી જોઈએ. જુઓને આજ કાલ જ્યાં ત્યાં અખાડા ખોલવામાં આવે છે, અને તેમાં શારીરિક તાલીમ મેળવી દરેક પુરૂષ પોતાને બીમનો અવતાર માનવા લાગ્યો છે, અને દરેક સ્ત્રી પોતાને હેડબાનો.

અવતાર માની રહી છે. આવા બહાદૂરી બતલાવવાના સમયમાં તમે રૈયતને મૈયત બોલી એક સાધારણ સિપાઇના મુખ આગળ બીરતા દર્શાવો એ કેવું શોચનીય કહેવાય ? તમારા ભગવાન રામચંદ્રજીએ દસ માથાં ને વીસ હાથવાળા રાવણને હરાવ્યો તો તમે શું એક મોઢું ને બે હાથવાળા એક સાધારણ સિપાઇને સીધો જવાબ પણ ન આપી શકો ? તમારા જેટલું મોઢું પેટ મ્હારી પાસે હોય તો ચારપાંચ માણસોને તો ઉપર પડીને કચરી નાંખ્યું !” જીવણ કાકા ડોકું ધુણાવતા મૈનપણે માઈં લેકચર સાંભળતા હતા. હવે ફરી ફરીને થાક લાગવાથી વિત્રાંતિ લેવા સાઈ એક આંખાના જાડ નીચે અમે બેઠા. એટલામાં આંખાની ડાળે કોયલ ટહુકી, જેથી જીવણકાકાને અમારા સંગીત માસ્તરે શીખવેલું પેલું જગમશદુર ગાયન સ્ફુરી આવ્યું:—

‘અમવાકી ડાલીપે કોયલીયા બોલે.’

“તેમના બેઠા માળો ખાંધવા ભાળો કાળો કાગ” જેવા સુસ્વરનું સંગીત શ્રવણ કરતાં કોયલ શરમાઇને ચુપ થઇ ગઈ ! અને આખું આશ્રિત્વ સંગીનની ધૂનમાં તાલ આપવા લાગ્યું એટલે કે ધૂણી ઉઠ્યું (પવન લાગવાથી.) અને એક ખાસ પોણાશોર વજનનું આશ્રિત્વ (કેરી) કાકાના કંઠ પર પ્રાણનિઃશ્વર કરવા ડાળીએથી તુટી પડ્યું. કમભાગે જે કાણુ ભૂમિપર પડ્યું હોત તો એ ફળે બિચાઈ છુંદાઇ જાત. પણ જીવણકાકા અત્યારે પાંદડી ઉતારીને ઉઘાડા મસ્તકે મગજને દડી હવા ખવરાવવા બેઠા હતા, જેથી એમનું કિસ્મત આપોઆપ ખુલી ગયું. એટલે કે પેલું ફળ એમના કપાળ પ્રદેશને ભેટી પડ્યું; જેથી ફાળુવારમાં કપાળના સપાટ પ્રદેશ પર એકાએક ડુંગર ઝુટી નીઃજ્યો. કાકા કપાળે બે હાથ મુકીને

“અરર હાય ઓ વિધનાથજી મહાવન વિષે શી કરી ગતી !”

ની રાગણી લલિતહંદમાં લલકારવા લાગ્યા. અધું વાતાવરણ કંઈક તામચ બની ગયું હતું, તેથી મેં પણ કંઈક કાવ્યમાંજ આધાસન આપ્યું :

“ધાર્યું ધણીનું થાય.....

પરંતુ સત્ય કર્મ તું કરતો ના !”

કાકા ખળભળી ઉઠ્યા.

“તો મેં શું અસત્ય કર્મ કર્યું છે તે મને કેરી લાગી ?”

“પણ વિધીએ તમારા કપાળમાં કેરી વાગવાનું લખ્યું હશે તેને કાઢી શું કરે ?” અને વિધીના કૃત્યપર દિલગીરીનો દરાવ પસાર કરીને અમારી સ્વારી સરકારી દવાખાનામાં ખુદાબક્ષ દવા આપડવા ઉપડી ગઈ.

વિધાય !

રાતની બારની લોકલમાં જેટલાં મળ્યાં એટલાં નાણાં લઈને કાકા સ્વધામ ઉપડવાને રેશને ઉપડ્યા. હું પણ એમને વળાવવા રેશને ગયો. કાકાને અર્ધા ડઝન પુત્રપુત્રીઓ હતી. તેમને માટે એમણે ખાસ ભરચની યાદગીરીના સ્માર્ક રૂપ એક પૈસો યાને ત્રણ પાઈની તાડકળી નંગ ૬ ખરીદી હતી, પણ એ બિચારા જીવને એટલી સમજ નોંતી કે બાર કલાકની મુસાફરીમાં એ ફળો તો સુકાઈને આમડા જેવાં થઈ જશે ! મેં કહ્યું “જીવણુકાકા ! આટલે દુર દેશથી સ્વદેશમાં જાઓ છો તો.....

આવા પ્રસંગેએ સ્વજનોને રિજવવા એક પૈસાનોજ સહુપયોગ કર્યો ?”

“અરે ! ગાંડા હજી તને દુનિયાનું ભાન નથી ! એક પૈસો તો હજાર દેકાણે કામ લાગે. વળી આ દુનિયાજ એવી છે. આપણા ડોહાંગ માસ્તરે ખરું લખ્યું છે કે,

“સૌ સૌને સૌની પડી

કોણ પીટ પરાઈ નાજો,

સગાં સબંધી સૌ સ્વારથનાં

પોત પોતાનું તાણે !”

તેમ આ જગતનાં સગાં સંબંધીઓ સૌ સ્વારથનાં છે તો એવાં સ્વાર્થી સગાંઓને માટે એક પૈસા પણ વાપરું એ ઓછી ઉદારતા ન કહેવાય !”

“અરે ! આપની ઉદારતા નિદાળીને તો ગિચારો હાતમતાઈ પણ કપ્પમાં આકુળ વ્યાકુળ થતો હશે ! અને દાનેશ્વરી કરણ તો સ્વર્ગમાં શરમાઈને વીસે મોઢે ફરતો હશે !” એટલામાં ગાડી આવી ઝાંપો કધાડી અમે જ્યાં ડોકયુ ફ્યુ” કે “છધર જગે નહિ હે !” એક પળખી પોકારી ઉઠ્યો. જીવણકાકાએ તેની સામે મોરચો માંડ્યો,

“તુમેરે આપકા ગાડી છે !” એટલામાં તો તે પ્રચંડકાય પોરસના વંશજે પોતનો પોલાદી મુકકો જ્યાં ઉગામ્યો કે ચપળ જીવણકાકાએ સમયસૂચકતા વાપરી કાંચની બારીમાંથી ડોકું ખેંચી લઈને આગળ ફવીકમાર્ચ કરવા માંડી, અને દરડી જેવા દેખાતા કેટલાક માણસો એક કંપાઈમેન્ટમાં એકા હતા ત્યાં જગ્યા લીધી. હવે “કિંગડ ગામમાં એરડો પ્રધાન થયો.” પોતાની જગ્યાએ એસતાંજ કાકાએ તે ગિચારા ગરીબોને દમદાટી કરવા માંડી.

“એય, જરા દુર એસ ! અહ્યા તું મોટો પલાડો વાળીને બેઠો છું તો બરાબર રીતસર એસ ! આ મવાલી આમ લાંબો થઈને સુતો છું તો બીજા પેસેંજરોની સગવડનો તો વિચાર કર ! આ સાહેબ ! તમારું પોટલું આધું ખસેડો !” એક ફકીર કાકાને શાંત પાડવા બોલ્યો, “બાપા છધર સખ દો ઘડીકા મેહમાન હે !” કાકા તેના પર તપ્યા,

“ ઓ હમખી જનતા હે ! અમકુ શિખામણુ દેણેવાલા તું કોણુ હે ? ” રસાકસી વધુ જનમત પણુ ગાડી ઉપડવાની સીટી વાગી જેથી મામસો શાંત થતાં અમે બન્ને એક ખીજને ગળે વળગી પડ્યા.

વિયોગમાં આંસુનો પ્રવાહ એટલો બધો વહી ગયો કે જીવણુ કાકાનો મેસો કોટ ભીંજી જવાથી તે કોટના ડાઘા મારા કોટપર પડ્યા તે એવા પાકા રંગના ડાઘા હતા કે ડાયમંડ જીખીલી પણુ તેને દૂર ન કરી શકી ! બસે એ કોટ જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી જીવણુકાકાની યાદ તાજી રહેશે. ખરે ! અમદાવાદનો કોટ તુડી જતાં અહમદશાહને લોકો વિસરી જશે તેમ મહારો કોટ તુડી જતાં જીવણુકાકા વિસરાઈ જાય એમાં નવાઈ નહિ ! પણુ અરે ! ભુલ્યો !

લખેલા લેખ કિસ્મતના

ભલે મીથ્યા કહિ થાશે;

જીવણુકાકા જરૂર છે જગરે

તે નહીજ ભુલાશે. ”

અને ગાડી ઉપડી એટલે જીવણુકાકા પણુ ગયા તે ગયાજ પાછા દેખાયાજ નહિ; જેમ બિલાડી મ સીને હિદરમામા મળવા ગયા હતા તેમ ! વળી અમારા મુળશંકર મેડતાજી પણુ પંદર રૂપીઆ પગારમાં ત્રીસ વર્ષ સુધી નોકરી કરીને પેન્શન ભોગવ્યા વગરજ ફનાની રપેશિ-અલમાં સવાર થઈ ગયા ! લ્યો હું એકલો જીવ તે કેટલો શોક કરું ! વળી સ્વરાજ મેળવવાની પણુ શીકર ! બસ હવે તો.....

હું જ શોક સાગરે

મને કોઈ બચાવેરે !

કોઈ બચાવેરે અરે !

કોઈ બહારે ધાવ્યારે !

ખરૂં પૂછો તો મારી...વિધવા ન થાય તેટલા ખાતરજ જીવી રહ્યો છું !

अकलना हजरदार भानुं २१
 "हजर न्याथी आवास ने न्यां न्यावास ?"

मण्डिम-युवराज प्रेस, मुरत.

(૮)

મુંબઈની મુસીબત અને ઓરતની આફત !

આહડડડતા કળિયુગમાં સત્યને અસત્ય માનનારા ધણા છે. છતાં પણ પ્રભુ સાક્ષીએ જે કહીશ તે સાચું જ કહીશ. મારું નામ ઝવેરભાઈ ભાતે કણુખી, બાપદાદાનો ધંધો ખેતીનો પણ “ ભણ્યો કણુખી ગામ બોલે ” એ કેહવત ખોટી પાડવાને મુંબઈના મેદાનમાં નોકરી કાળે ધુમી રહેલો પાંચ ફુટ ને સાડા અગીયાર ઇંચ ઉંચો છતાં સુકકા સરોડા જેવો અલમસ્ત થેધો. ઉંમર વરસ ત્રીસ છતાં અગ્નિવા માણસને તો પચાવન વરસની નજીક વયના અનુભવીને ઠરેલ પેન્શનર જેવો દેખાડે ! પગાર રૂપિયા ~~નવનવ~~ રોકડા મુંબઈગરા. તેમાં પાંચ જીવોનું પેપણુ મહારા એટલાં મોટા પગારમાં નમતા પેસેન્જરોની વિગત નિચે પ્રમાણે છે:—એક તો હું પોતે. બીજાં અમારાં ‘ધનનેરસ’ અને તેમનાં ત્રણ ફરજાંદ મળી કુલે નંગ પાંચ.

એક મોટી પેઢીમાં કલાર્ક તરીકે કામ કરું છું. તેથી સવારના અગીઆરથી રાતના સાત વાગ્યા સુધી લખીને બરડાની કરોડ ગાંડ વ (ધનુષ્ય) સમાન વક થવા છતાં કોટ, પાટલુન, કોતર, નેકટાઇ બ્યા ચઢાવ્યાં અને હાથમા ગાંડી વૉકિંગ સ્ટીક (શોભા માટે નહિ પણ ટેકા માટે) પકડી કે સામા પક્ષવાળાઓ કોઈ લિડર આવે છે એમ ધરીને બેઘડક સલામ કરી દેતાં. અમારા ગામમાં અને તેની આસપાસ ફરતા આઠ કોસ સુધી તો મારા જેવો બીજો કોઈ નામધારી મનુષ્ય ન હતો. બસે અમારા જ્ઞાતિના વિકુલભાઈ પટેલને આજુ હિન્દુસ્તાન ઓળખે

પણ અમારૂં ગામ અને તેની આજુબાજુના લોકો તો વિઠ્ઠલભાઈ કરતાં મનેજ સારી રીતે ઓળખે છે, અને મહારા પ્રત્યે તેમની અપૂર્વ શ્રદ્ધા હોવાનું મુખ્ય કારણ મહારાં અવારનવારનાં વિદ્વતાપૂર્ણ ભાષણો છે. કારણ કે હું જ્યારે હોળી, દીવાળીની રમઝોમાં સ્વધામ સિધાવતો ત્યારે હોનીમેન, જયકર, કેલકર, વિઠ્ઠલભાઈ, વલ્લભભાઈ, જમનાદાસ મહેતા, સરોજની નાયડુ, સર પરશોતમદાસ, મિ. માદન, મિસીસ એઝંટ, મુન્શી, નરસિંરાવ, ભરૂચા, શૌકતઅલી, મહમદઅલી, ગાંધીજી ખખરદાર, નાનાલાલ વગેરે અનેક જગમહેર પુરોમાંથી કોઈ એક ખેનાં વ્યાખ્યાનો છાપામાંથી મોઢે ગોખીને એવી છટાથી રજુ કરતો કે બધા ખુશ ખુશ થઈ જતા ને કેહતા કે “ મારાં એટાં ગાંડા પટેલનો ઝવેરીઓ મેમઈ જઈને હુશિયાર થઈ ગયો છે ! મોઢા મોઢા ઝોંટલીમેન્ટ (ઝેન્ટલમેન) બાલેસ્ટરના કોન પકડે એવો છે ! ” આટલી મારી લાયકાત !

હવે મારી ‘ ધનતેરસ ’ યાને ધણીયાણીને સુધરેલી બાપામાં કહું તો મિસીસ કિંવા અર્ધાન્ગના, સહધર્મચારિણી, રામા, બામા, કામા, સ્યામા, કામિની, બામિની, સ્યામિની, માનુની, વનિતા, લલિતા વગેરે વગેરે જે સમજે તે. ટુંકાણુમાં પતાવીએ તો મહારી બૈરી ને મહારાં છોકરાંની બાની લાયકાતનું વર્ણન વાંચો.

અમરાં મિસીસ એટલેએદીઓનાં એજંટ આઠ નવ વાગેછેકરાં પુષ્કળ રડારોડ કરે ત્યારે ગાળો ભાંડતા ને છોકરાંને ગરમાગમર ગુંદરપાક, મેથીપાક કે કેસરીપાક જમાડતાં પથારીને ત્યાગ કરતાં. ત્યારે સુગળીના માળા જેવા એમના વિખરાએલા વાળથી અન્નણ્યા બાળકો તો ભદ્રકાળીનું ભયંકર સ્વરૂપ નિરખીને “ ઓ બાપરે ! ” કરતાં ધરના ખુણામાં લપાઈ જાય ! ચેહરો ગૌરવર્ણી હતો છતાં ઓષ્ટ (હોટ) રૂતપ્રવાલ સમ નહિ પણ વસી

ચુલાખાળાં જોવા હતા. ઘોળા કુદરતી હાંત પસંદ ન પડવાથી તે પર રાતો રંગ ચઢાવ્યો હતો. ગરદન લાંબી મોરની ડોક જોવી હતી ને પેટ પણ લાંબું રહેજે પાંચ શેર અનાજ સમાઈ જાય તેટલું હતું. પગનું વર્ણન મરન ફકીરના શબ્દોમાં કહીએ તો દેશી પલંગના પાયા જેવા હતા. અમારાં ધણીઆણીનું આટલું બ્રાહ્મ વર્ણન વાંચ્યા પછી એમનો સ્વભાવ કેવો છે તે આગળ ઉપર જોઈ લઈશું.

હવે ત્રણ બાળકો પૈકા એક પુત્રને એ પુત્રિ. એ ત્રણેની પ્રકૃતિ તો મારા જેવી ચંચળ હતી પણ આજકાલ નળમાં જળ ઓછું અને વળી અમાગં મિસીસ ઉતાવળીઆં જેથી બાળકોના નસીબમાં અઠવાડીઆમાં એકાદો વખત નહાવાનું સરખાયું હોય તેપણ હું જાતે આરંભ કરું ત્યારેજ પૂર્ણ થાય. અધુરામાં પુરું બાળકોને ધૂળમાં રમવાની અને આજોટવાની ટેવ જેથી સાંજે તો એ બાળકો છે કે બિલડાં તે અજાણ્યો માણસ તો સમજી પણ શકે નહિ. છતાં હું સ્વચ્છતાને ચાહનારો હોઈ રાત્રે બધાનું હાથ મોઢું ધોવરાવતો. ત્રણે બાળકો માર ખાઈને એવાં રીઠાં થઈ ગયાં હતાં કે બીજા માળની બારીએથી પડી જાય તો પણ ધૂળ ખંખેરીને રમતાં થઈ જાય. ને રડવામાં તો આખા મહોલ્લાના બધકે આખા શહેરના બાળકોમાં એમ્પીઅન શીપલઈ જાય. ધણી વખત તો એમના રડારોળને શોરબકારથી લ્હાય લાગી હશે એમ જાણીને પોલિસ ને બંબાવાળાઓ પણ દોડી આવે! જેમ સારું જાનાર ગવૈયાઓને ચાંદ મળે છે તેમ સારું રડનારને ચાંદ મળતા હોય તો અમારાં ત્રણે બાળકોજ તે ચાંદ લઈ જાય!

અમારા ધરના મનુષ્ય નં. ૫ ની કારકાર્દિ આપે જાણી હવે આગળ ચાલો.

અમારે દિવાનખાનું કે જનાનખાનું, અબરચીખાનું કે લંડાઇખાનું જે કહો તે એકજ નાની ઓરડી હતી. મુંબઈના માળાઓમાં રહેનાર પ્રાણીઓને આથી વધુ સમજવવાની જરૂર રહેશે નહિ કે લમ્બમ પાંજરાપોળના ડોળાં જેવી ત્યાંના બાહુતોની દુઃખદ સ્થિતિ હોય છે.

અમારા અવાસની ઉત્તર દિશાએ કચરાપટ્ટીનાં ખોખાં આવેલાં હતાં એટલે તે તરફથી કેવી હવા આવતી હશે તે તો અનુભવીઓજ જાણે. બિચારા સિમસા, મસુરી, મહાબળેશ્વર, માથેરાન કે દેવઝાત્રીની હવા ખાવા જનાર શેડીઆઓને અમારા જેવી સુકી અને સોજજી હવા ખાવાનું સદ્માઝ્ય ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય !

દક્ષિણ દિશાએ કઠેરો હતો તે કઠેરામાં છેડે દાદર હતો તે પર રહીને બીજા, ત્રીજા માળ ઉપર જઈ શકાતું. તે કઠેરામાં પણ મક્લી-કુંચીઓના રસ્તા જેવો ગદવાડ ચાલુ રહેતો. મરઘાંની હમાર, ઇંડાંનાં કોટલાં, મચ્છીના કાંટા, બકરાનાં હાડકાં ને વખતે કવખતે અમારાં પોતાનાં ચિરણજીવીઓ લઘુશંકા કે ગુરુશંકા પણ ત્યાંજ કરે, પછી સુગંધનું તો પૂછવુંજ શું ! પણ અમારા માળામાં રહેતાં જનવરો એ સુગંધથી ટેવાઈ ગયેલાં જેથી એમને એ બાબતની ઝાઝી ચીડ ન હતી. અજાણ્યા માણસો તો અમારા માળામાં આવવાનું સાદસ આગ્યેજ કરે ! છતાં ધન્યવાદ ઘટે છે રોકડચંદ મારવાડીને કે તે વખતે પોતાના લંબુદારો પાસે નાણાં ઉત્તરાવવા આવી શકે છે અને મદવાડ કે દુર્ગંધ ન જરાએ ડરતો નથી.

હવે પૂર્વ દિશામાં પ્રથમ ખાલી અરેનોહડ ઉકાબાઈ ખ્રીસ્તીની હતી. તેની બાજુમાં મમદુ ખાટકી અને તેની બાજુમાં ઉસ્માન ભડી-યારો. એ પ્રમાણે જેમ જેમ પૂર્વ દિશામાં પ્રયાણ કરીએ તેમ તેમ

પચરંગી પ્રજ્ઞની વસ્તીનાં દર્શન થતાં અને મચ્છીના કાંટા તથા હાડકાં ઠેર ઠેર પડવાનું કારણ પણ તેજ હતું. એ મહાશયેને રોકવાની કોઇનામાં તાકાત ન હતી. એક વખતે મેં મિ. આરનોલ્ડને સ્ટેજ મિત્રભાવે ઇંડાનાં કોટલાં ચાલમાં નાખવાનું કહ્યું ત્યારે તેણે તોચ્છાકાઈથી કહ્યું કે:—

“તમે પણ કોટલાં નાંખો તમને કોણ રોકે છે? શું તમારે લાંધે અમારો ખોરાક ત્યજ દઇએ?” આપણે તો “તેરી બી ચુપ અને મેરી બી ચુપમાં” જ સલામતી સમજી ગયા. ફરિઆદ પણ કોની પાસે કરીએ કાગણ કે માળાનો માલિક મુસલમાન હતો. જે કરીને બીજી જગ્યાએ ગહેવા જઇએ તો ભાડું વિશેષ ભરવું પડે.

દેવ રહી પશ્ચિમ દિશા, તે તરફ પહેલી રૂમમાં ગં. સ્વરૂપ અંબાકાકી મિરાજતાં હતાં. તે શ્રદ્ધાળુ અને ભાવિક હતાં જેથી હાડકા જોઇને ઘણી વખત ભડકતાં પણ તેનો ઇલાજ ન હતો. માળામાં મારા જેવા હિંદુ ગૃહસ્થોની સ્ત્રીઓની મીઠીંગ નવરાશ્ચના ગાળે અંબાકાકીની ઓરડીમાં મળતી ત્યારે ચાર ચોટલા એકઠા મળી કોઇકના ઓટલા ખોદવાની યોજના ઘડાતી તે પણ મુબઈમાં તો પતથરના પાકા ઓટલા ને ખોદાયજ શી રીતે? અંબાકાકીની ઓરડીની પેલી ગમ ભગત ભુક્ષાભાઇનો અખાડો હતો. તેમાં દર રાત્રે બપોળે વાગનાં સુધી ભજન કાર્તનના બેસુરા ખરાડા સાથે પખાજ અને મંજીરાના કર્ણકંડુ દ્વિતી આખો માળો ગાજી ઉઠતો એટલું સ્વભાવિક રીતે એ ભાવિક ભક્તોનું મંડળ ન વિખરાય ત્યાં સુધી નિદ્રાદેવી તો રિસાઇ જતાં તે કેમે કરી મનાયજ નહિ! આળ્હુ આળ્હુ આવા પ્રકારનું વાતવરણ હતું છતાં અમે દ્રઢતાપૂર્વક, આનંદ જનક જીવન ગુજારનાં!

અમારો માળો પણ એક ઐતિહાસિક સ્થાન બાને કે નાનું સરખું પાણીપત હતું. કારણ કે તેમાં અહરમિશ નાના પ્રકારના વિગ્રહ અને સુલેહના કોલકારો ચમળ કરતા. લ્યોને થોડાજ દિવસની વાત છે સવારના પહોરમાં પુરપોના બગર આમળ ટર્ન બાઇ ટર્ન તારના થાંભલા પ્રમાણે દસમાર પુરપો દીશાએ જવા 'પોઝીશન ઓફ ધ સોલ્જર' પ્રમાણે કિવકમાર્ય કરવાની તૈયારીમાં ઉભા હતા. ફર્ટ નંબરે કોઇ ખાનસાહેબ હતા અને સેકંડ નંબરે કોઇ હિન્દુસ્તાની જેવા જણાતા મુસ્લિમ સદ્ગૃહસ્થ હતા કે જેમણે શરિપર મસાઇના પોપડા જેવી નાનકડી સફેદ ટોપી પહેરી હતી. આ બંને સાહેબો બગરમાં પથરામણી કરવા સાથે એક બીજા પ્રત્યે વિવેક દર્શાવવા લાગ્યા. ખાનસાહેબે બીજા ગૃહસ્થને કહ્યું,

“જનાબ આપ બાઇએ !”

“નાહિ આપ બાઇએ !”

“અજ આપ બાઇએ !” મહાર્ બેટું એ આપ બાઇએ આપ બાઇએનું પ્રકરણ એટલું લંબાયું કે બીજા સાહેબ પાયજનમાં ફરાગઇ થઇ ગયા ! જેયું હિન્દુસ્તાનીઓના વિવેકને કંઇ હદ છે ? બધા હસી પડ્યા. પોતાના મિત્રનું અપમાન થયું જાણીને ખાનસાહેબ અમારા ઉપર તપી ગયા. પણ એ ચાર માણસોએ વચ્ચે પડી મામલો શાંત પાડ્યો. સાઠ ઓરડીઓ વચ્ચે પુરપોને માટે ફક્ત એકજ બગર હોવાથી આવી આફતો અનેક વખતે ઓચીંતી ને અણુધારી આવી પડતી.

વિગ્રહ બીજો. અંબાકાકી નળપર પાણી ભરી રહ્યાં હતાં એટલામાં મિસીસ આરનોદડ ઉકાલાઇએ પોતાનો કોટો નળ નીચે ધરી દીધો જેથી કાકી અને મિસીસ આરનોદડ વચ્ચે બદલાસરળી

જામી. વૃદ્ધાવસ્થાને લઇને કાકાની હાર થઇ જેથી તેમની મદદે અમારાં મિત્રીસ હોડ્યાં. અમારાં મિત્રીસને ગામડામાં તળાવ કિનારે કે કુવા કાંઠે ડીકણું લઇને લુગડાં ધોવાની આદત પડેલી જેથી તે પ્રેક્ટીસ કાયમ રહે એ હેતુથી ડીકણું લઇને હોડ્યાં અને દુસ્મન પક્ષ પર મારો શરૂ કર્યો. સ્ત્રી વર્ગની હિમાયતે પુરૂષ વર્ગ હોડ્યો જેથી પુરૂષોમાં ઝપાઝપી ચાલી પણ અમારા માળાથી થોડે દુર એક ભવ્ય બંગલામાં વસ્તા કોઈ ને. પી. મોટર લઇને દોડી આવ્યા અને સંધી કરાવી. આમ વખતો વખત અમારા માળામાં જવાળામુખિ પ્રગટી નીકળતો.

અમારા દિવાનખાનાની બહાર અહનીશ “ નો એડમીશન વિધાઉટ પરમીશન ” નું પાટીઉં લટકેલુંજ રહેતું તેથી અમારા ગૃહજીવનની પ્રાધ-વેટ સ્થિતિ ચાલનાં બીજાં મનુષ્યો જાણતાં ન હતાં. જેથી સાધારણ રીતે હું કોઈ અમલદાર છું એમ તેઓ બહારના ભપકા ઉપરથી જાણી લેતાં. ઘરમાં હાલ્લાં કુસ્તી કરતાં હોય છતાં બહાર ભપકો રાખનાર આજકાલ સદગૃહસ્થ અથવા જેન્ટલમેન ગણાય છે.

હું આપને જણાવી ગયો છું કે અમારા ગામમાં તથા આસપાસનાં ગામડામાં મારૂં સ્થાન ઉંચું ગણાય છે. અને તેથીજ અમારી જ્ઞાતિના જુના રિવાજોમાં સુધારો કરવાનું મેં બીડું ઝડપ્યું છે. કોળી, દુબળા, વાઘરી, ચમાર, ટેડ, ભંગી ઇત્યાદિ જ્ઞાતિઓ પરિષદો ભરીને પોતાની જુની પ્રણીતિઓમાં સુધારો કરે તો અમારી તે કરતાં કંઈક આગળ પડતી જ્ઞાતિ સુધારાથી વંચિત રહે એ મારાથી કેમ ખમી શકાય ? અમારી જ્ઞાતિમાં માતાના પેટમાં બાળક બાળકીઓ હોય છે ત્યારથી લગ્ન સંબંધ જોડાય છે. એ રિવાજ અને બાર વષે જ લગ્ન સમારંભ થાય ! એવી કેટલીક રૂઢિઓને નાબુદ કરવા ખરસાણુ મુકામે અમારા

લોકોની પ્રથમ પરિપદ ભરાવાની હતી તેમાં ભાગ લેવા સાર ખાસ ભાડેથી ભપકાદાર કોટ પાટલુન લાવ્યો હતો, અને શંકરીઆની પોર્ટ-મેન્ટો એ દિવસને માટે માગી લાવ્યો હતો. ગ્રામ્યજનોનાં મોટા સમુદાય પર મારી વિદ્વતાની છાપ એસાડવા સાર નરભેરામભાઈના ચસમા પણ પહેરી લીધા હતા અને મહારી ઉદારતાની છાપ અમારા જ્ઞાતિ જનોના મસ્તક પર સદાને માટે છપાઈ જાય એ હેતુથી છુટા હાથે વહેંચવા સાર એકાદ ઝૂન ઉંચામાં ઉંચી લાલટીન સીગરેટની ડબ્બી (એ પાછની એક ડબ્બી લેખે) પણ ખરીદી લીધી હતી ! રાતની દસની લોકલમાં હું ઉપડવાનો હતો એ વાચતનો તાર પણ મેં પરિપદની સ્વાગત કમિટીન પ્રમુખપર કરી દીધો. પણ એટલામાં એક મોટું વિદ્ય આવી પહોંચ્યું. અમારી મિત્રીસના પિયરથી તેમના ભાઈનો તારીફનો કાગળ આવ્યો હતો તેમાં તેમની ભાભીની અધરણીનું ટાણું આવી પડેલું છે માટે એકદમ આવવાનું સૂચવ્યું હતું એટલે મિત્રીસ પણ તૈયાર થવા લાગ્યાં. મેં તેમને શાંત પાડતાં કહ્યું—

“ એ દિવસમાં પરિપદનું કાર્ય પનાવીને સત્વર પાછો આવીશ પછી તારે જવું હોય તો જજે ! ”

“ પણ એ પરિપદ તમારી શું અંતરની સગી થાય છે તે તમારા ગયા વગર તેનું કામ અટકી પડશે ? ”

“ અરે ! નાદાન, પરિપદ તે કંઈ જૈરી જૈરી છે તે નું સગી કહે છે ! એ તો આપણી નાતના બધા પટેલીઆઓ આપણા ગામથી પાંચ માઉ છેટે આપણું ખરસાણું છે ને ત્યાં એકઠા થવાના છે ને આપણી નાતમાં જે જે ખરાબ રિવાજો છે તેને કાઢી નાખવા વિચાર ચલાવવાના છે તેમાં ભાગ લેવા હું જવાનો છું. ”

“તો શું મહારી બાબીની અવરણી કરતાં તમારી પરિપદ અહુ થઈ ગઈ?”

“અરે! માંડી, આવા અગત્યના કાર્યમાં મહારા જેવો સુધારેલો મનુષ્ય ભાગ ન લે તો પછી કોણ લે? વળી મેં રાતની ગાડીમાં જવાનો તાર પણ કરી દીધો છે.”

“ઓહોહોહો! દયો મહારી અર્ધ તાર કરી દીધો એમાં તે શું ધાડ મહારી? હવે બીજો તાર કરી દયો તેમાં એમ જણાવી દયો કે એક એક ખાનગી અડચણ આવી પડવાથી મહારાથી આવી શકાય એમ નથી માટે દિલગીર છું? તમને જુદું જ્ઞાનું કાઢતાં ક્યાં નથી આવડતું?”

“પણ આ વખતે તો ચાલે એમ નથી”

“તો મહારે પણ આજ રાતની ગાડીમાં ગયા વગર ચાલે એમ નથી! એકનો એક ભાઈ અને વળી તેને ત્યાં ખુશીનું ટાણું! હું ન જાઉં તો કોઈ મુરખી ન કહે?”

“પણ બે દિવસમાં શું ખાટું મોઝું થઈ ગય છે?”

“નાહિ, તાકીદનો ઢાગળ છે માટે આજ રાતનાજ જવું છે ને જગન ને મગનને માથે તો પહેરવાની ટોપી સરખીએ નથી તો જાઓ જોડા જોડા બીંડી બજારમાંથી બે ટોપીઓ લઈ આવો અને ખુટ લાવવાનું પણ ભુલતા ના!”

“અરે! તું ઓર્ડર કરે છે પણ એ બધા પૈસા ક્યાંથી આણવા?”

“તો પરિપદમાં જવાના ને તાર કરવાના પૈસા ક્યાંથી આણ્યા? અમારાં મિત્રો એ એવું જીદી પ્રાણી છે કે જાત્ર, મંત્ર, તંત્ર કે યંત્ર વડે પણ વશ થાય એમ નથી છતાં હું પુરૂષ તે પુરૂષ કેં બૈરીથી ગાંજ્યો જાઉં! આખા દિવસના વિગ્રહને અતે પણ મેં મારી મક્કમતા

ન છોડી અને જવાને તૈયાર થયો ત્યારે સામા પક્ષને પોતાનાં હથિઆરો છોડી દબને સરણે આવવું પડ્યું. અમારા મગનીઆની બાએ પોર્ટમેન્ટોમાં બરાબર વ્યવસ્થાસર કપડાં વગેરે મૂક્યાં અને બારણા સુધી વળાવવા આવી,

“તમે જોજો ન વાચકા વિતાવજો

પિયુ થેલી પેસે જરમાં આવજો”

ના સંગીત રણકાર સાથે વિદાયગીરી આપી. ગમે તેવી અભણ છતાં મહારા જેવા કેળવાએલા પુરુષના સહવાસમાં રહેવાથી એ કંઈક સંસ્કારી બની છે; એમ મનમાં ખાત્રી થઈ જેથી સંતોષપૂર્વક સ્ટેશને ગયો. અને ગાડીમાં સવાર થઈ ખરસાણા મુકામે પહોંચી ગયો. સ્ટેશને હારતોરા સાથે પુબ્બળ આરદ્રસત્કાર મળ્યો. મારા જીવનમાં આવો આનંદનો અવસાર આ પ્રથમજ હતો. ગાડીમાં બેસી ઉતારે ગયો. પરિષદના પ્રમુખનો અને મહારો ઉતારો એકજ ધરમાં હતો. ઉતારે જઈને હાથ મોઢું ઘેંઈ કપડાં બદલવા પોર્ટમેન્ટો ઉઘાડી કોટપાટલુન કાઢવા માંડ્યાં તો અફસોસ ! અને મહા અફસોસની વાત એ બની કે કોટપાટલુની જગ્યાએ ચણીયો ચોળી નીકળ્યાં ! ત્યાં બેઠેલા દસબાર પુરુષો હસી પડ્યા ! ધરતી માર્ગ આપે તો તેજ ક્ષણે તેમાં સમાઈ જવાનો વિચાર હતો પણ પત્થરની દયાહીન ભૂમીએ માર્ગ ન દીધો ! શરમને લીધે મોઢું ઉંચું કરવા જેટલી પણ શક્તિ ન રહી ! તરત મુંઝવળવાનો નિશ્ચય કર્યો પણ બીજા પુરુષોના આગ્રહથી લાચારીએ રહેવું પડ્યું, મહારી વાચાળ શક્તિનો લોપ થયો હતો. અતે સાદાં લુગડાંએ પરિષદ મંડપમાં જવાની ફરજ પડી.

લોકોના અત્યાગ્રહથી લાચારીએ પ્લેટફોર્મ પર ચઢવું પડ્યું અને ન છુટકે દ્રવ્યતા હૃદયે અને ધડકતી છાતીએ પાટલુનના ખિસ્સામાંથી

મહાર આઠ દિવસ પહેલાં લખેલું ભાષણ વાંચવા સાફ કાઢ્યું તો હમરે।
મનુષ્યો સમક્ષ આશ્ચર્ય અને અમ્મયબીની વાત એ બની કે ભાષણના
કાગળોને બદલે પાટકુનના ખિસ્સામાંથી બાળપાંચીનાં એક બે ફાટેલાં
પાંનાં નીકળ્યાં જેમાં છાપેલું હતું કે,

“ચાલો ઉઠોને આજ રમત રમીએ નવી રે!”

મહારાથી એક શબ્દ પણ બોલી શકાયો નહિ । હું ત્યાંથી મુડીઓ વાળીને
નાડો તે નાડો! પાછળ જોવાનું સાહસ પણ ક્યું નહિ. મુબત્તીમાં આવીને
મિત્રીસની ખૂબ ઝાટકણી કરી પણ એ બધું ‘પત્થરપર પાણી’ થયું.
અંતે મારે ભવિષ્ય માં ભાષણ ન કરવાની બિઝમ પ્રતિજ્ઞા લેવી પડી।
જે દરેક લોકરને મહારા જેવી ગૃહિણી હોય તો હિંદનો દિવસ આપો આપ
ફરી જાય ! મહારા ધારવા પ્રમાણે નરસિંહ મહેતાને પણ મહારા
જેવુંજ રત મળ્યું હશે ! નહિતર પત્નિ પરલોક સિધાવી ત્યારે
“બધું થયું ભાંગી જંગળ” કહેવાની જરૂર શા માટે પડી હશે ?

(૬)

દેશી દરબાર ?

(પંદર દાયકા પહેલાં ભારતવર્ષમાં કેવા રાજવી હતા તેનું દિગ્દર્શન કરાવતો હાસ્યપૂર્ણ લેખ.)

“રાજ વાજ ને વાંદરાં ” એ કહંગી કિંવદંતિ અંગ્રેજ સરકારનું ઇંડીયામાં આગમન થયું તે પનોતા કાળમાં ઉત્પન્ન થએલી હોવી જોઈએ. કારણ કે તે સમયના રાણાઓ અને નવ્વાઓ એવા “ ગાદિલ મુસાફર ” હતા કે તેમને આ “ મતલબી દુનિયા ”નું જરાએ જાન ન હોવાથી પેલા પશ્ચિમના “ ચલ્તા પર્જા ” ના હાથમાં એ “ ભોલા શિકાર ” સપડાઇ ગયા. જેથી આજે એ “એશિયાઈ સિતારા” એ તેજ વિહીન થવાથી “અમૃત”ને બદલે “મીઠાં ઝડર” એટલે વિક્ષાયતથી વી. પી. થઇને આવેલી બાટલીઓ પેટમાં પીપા થવાથી શરીરિક અને માનસિક શક્તિને વિનાશ થતાં પોતાની એ “ એકજ ભૂલ ”થી પશ્ચાત્તાપ કરીને “ ભૂલનો ભોગ ” બનતાં “સોનેરી જાળ”માંથી છૂટવા સાડ “રાજરમત”ના પ્રપંચો કરીરહ્યા હતા. છતાં “ ભાગ્યોદય ” નજ થયો ! હવે કહે છે કે આપણે પરાધીન થયા એ “ કોનો વાંક ” ? કરમતનો ! નહિ, નહિ ! મોહનિંદ્રામાં પડેલા માનવીઓ કિસ્મતનો વાંક નથી ! કારણ કે પેલા ભુટ્ટાઓ તમને જિખામણના પે શબ્દો કહેવા લાગ્યા; ત્યારે તમે કહેતા હતા કે “ જોમાં રું ” ? પણ હવે “દોરંગી દુનિયા” ની કસોટીપર ચઢ્યા પછી “કીમતી આંસુ” બહેવરાવો છો તે વ્યર્થ છે ! વાંચક મહાશય ! તું પણ આ “ ભુલ ભુલેચા ” માં ભુલો પડ્યો હોય તો નિરખ તે સમયના એક દેશી દરબારનું અવર્ણિત ચરિત્ર !

વિઙ્ણુભાનું વિદ્યાર્થી જીવન.

વેળલપરના નરેશ ખેડુભાના પાટવી કુંવર વિઙ્ણુભા વિદ્યાર્થી તરિકે લાયક ઉમરના થયા ત્યારે તેમને ધામધુમથી રામશંકર મહેતાજીની નિશાળે બેસાડવામાં આવ્યા. પુરાણી પ્રાણાલિકાના મહેતાજી ખીજ વિદ્યાર્થીઓને ગુદરપાક જમાડતા તે નિરખીને વિઙ્ણુભા મનમાં સમજ્યા કે.

“ આજે એમનો વારો તો કાલે આપણે પણ આવે ! ” જેથી તે અગમખુદ્ધિ રાજકુંવર ખીજ દિવસથીજ “ એકી જાઉં, એકી જાઉં લાગ પડે તો નાસી જાઉં ! ” ના જીવના લોક વાક્યને અમલમાં મુકવા લાગ્યા. દરબારની ડહેલીએ દરરોજ મહેતાજીને ફરીઆદ કરવા જવું પડતું કે—

“ રાજકુંવર તો નિશાળમાંથી દરરોજ ખસાનું કાઢીને નાસી જાય છે ! ” દરરોજ એ માણસો વિઙ્ણુભાને ટાંગાટોળી કરીને નિશાળમાં નાખી આવે પણ ત્યાંથી લગ મળતાં જંગલમાં મંગલ કરવા ઉપડી જાય ! આ પ્રમાણે પાંચ વરસ ચાલ્યું પણ પાટવી કુંવરને તો કરવતનો ક કે, ખલનો ખ પણ આવડ્યો નહિ, જેથી ગધેડાના ગ જેવોજ રહ્યો ! રામશંકર મહેતાજી પણ થાક્યા હતા. કારભારી મોટાભાએ મહેતાજીની અંતક વિનવણીથી ખેડુભાને ખાનગીમાં કહ્યું—

“ આપુ, ઈ આપણા રાજવંસીનાં સોઝ કંઈ વોંણીયા બોંમણની પેઠયે સોપડા લખવાનો કે કયા વોંસવાનોં સે ? ખસારા વિઙ્ણુભાને નત દન નેહાળના વસારમોં ને વસારમોં શા દખે હુકવી મારોસો ! વોંસવા લખવાનું કે અંસાખ કતાખનું કેમ પડશે ત્યારે કોઈ વોંણીયાના દીકરાને કોંન પકડીને ખેંસી લાવીશું ! ”

મુધુંના આંકડાના પાંકડાપર લીંબુ ઠરશે કે જમરખ ઠરશે તેનો નિર્ણય કરવા દર્પણમાં મોઢું નિરખીને “પથડી બાધે પેચ સંવારે હુમક હુમક પાંઉ દેગે !” જેવું કંછક કરતા ખોંખારો કરીને ખોડુભા ઉચ્યા.

“મોટાભા ! ઇ આપનું કહેવું પણ હાવ નોંખી દેવા જેવું નથ...પણ...”

“ભલે બાપુ ! આપનું કહેવું હમઝી ગીયો ! પણ બાપુ ઇ જીણીયું વાતુંના પતાળ જેવા ઉંડા વસારમાં આપણે પડવાની શી ઝરર ? અહીંતો ઝટ તરવાર તાણીને પટ ડોકું વાઢ્યું ! એવું રઝપુતના દીકરાને શોભે એવું હીખ્યા કે બસ !”

“તો આપણો વિંજુભા પણ તરવાર તાણવામાં અને કામઠું મારવામાં પાસો પડે ઇમ ક્યાંસે ? બુઝોને કાલે બપોર ગાળે ઇના ભોંણુમોથી મિનડી આવીને દુધ પી ગઈ, તો ખીંટીએથી તરવાર તાણીને નાકર પાસે મિનડીને પકડાવીને પટથુંને વાઢી નાખી ! આ અહાદુરીના કામ બદલ મેં એને વસન આપ્યું કે.

“બોલ બરસા માગ, માગે તે આપું ! જે જોઈએ તે વિના હંકોસે બોલ !”

“ધન, ધન, વિંજુભા ! હાં બાપુ પણ ત્યારે એણે હું માયગું ?”

“વિંજુભાએ તો કરગરીને એવું માયગું કે બાપુ ! જો તમે મારાપર પુરેપુરા પરસન થયા હોય તો આજથી નેહાળે મોકલવાનું માંડી વાળો ! હું તો એના શબ્દ હોંબળીને વસારમાં પડ્યો કારણ કે આજ્યો સારણુ તે દિ કે’તો ઉતો કે:—

“બોલયું વસન પાળે નહિ ને કોલ તોડે આપનો

વિશ્વાસ તેનો કો નવ કરે સારો ભરોસો આપનો !”

“તો બાપુ ! ખરા સતી બચ્યાએ કોલ તોડતો ન જોઈએ !”

“ત્યારે હોય આજથી વિઞ્ણુભાને નેહાળેથી પાસે ઝાંણવો”
ચોડાવારમાં તો પાટડીકુંવર વિઞ્ણુભાની સ્વારી ધામધુમથી બણીચણીને
સ્વધામે સિંધાવી ! હોય બા હોય ! ધતો મોટાનાં સોદ !

સિંહાસનને શોભાવ્યું !

પિતાના છત્ર નીચે એ વરસ યુવરાજપદ શોભાવ્યા પછી કારભારીની
સુચનાથી વિઞ્ણુભાને ગાદીનશીન કર્યા અને વાનપ્રસ્થ રાજા ખોડુભા
સંતસમાગમ કરવા કાળે ઘોડાના તમેલામાં ગંજરી બાવાઓનો અફો
જમાવીને દિવસો વિતાડવા લાગ્યા. નવા રાજા વિઞ્ણુભાની કીર્તિ બાટ
ચારણોએ દશે દિશામાં પ્રસરાવી ! વિઞ્ણુભાના અદ્ભુત ન્યાયની પણ ઠેક
ઠેકાણે વાહવાહ થવા લાગી ! ચાલો આપણે પણ એમના દરબારનું
નિરિક્ષણ કરીએ.

અધા રજપુત સરદારો પોતપોતાના આસને બેઠા છે. એક ઉંચા
આસને વિઞ્ણુભા મુધું ન હોવા છતાં મુધુંના આંકડાને વળ દેતાં,
ચુડીદાર ચોરણાપર રેશમી ગુલાબી પહેરણ અને તે પર કિનખામના
છત્રીસ ધુધરીયાળા બટનોવાળો કબજો પહેરીને કમરે બેટમાં ખંજર
ખોસીને બેઠા છે. માથાપર લાંબું રાક્ષસના આંતરડાં જેવું પાધકુ
વીંટાળીને સરસ્વતીચંદ્રમાં વર્ણવાએલા જમાલ જેવા ફાંકડા બનીને
માર્ડનના ઇતિહાસમાં “શાહ આલમ કંપનીનું લશ્કર તપાસે છે” તે
સ્ટાઇલથી હુકકો તાણી રહ્યા છે. બીજી તરફ કસુંબા પાણીની તૈયારી
થઈ રહી છે. એવામાં કોટવાળે એક બંદીવાનને હાજર કર્યો.

કોટવાળ-બાપુને ઘણી ખમ્મા !

વિઞ્ણુભા-કેમભા ! આ કુણસે ?

કોટવાળ-આપુ ! ઇ પાપી મનીએ પોતાની બૈરીને વાઢી નાંખીસે.
 વિઘ્નુભા-કેમ અલ્યા બંધવા ! આ કોટવાળ કહે છે ઇ
 હાથુસે કે કુંડું ?

બંધવો-આપુ હાથુસે ! કરોધમેંને કરોધમેં મેં મારી બૈરીને
 વાઢી નાંખી હતી પણ આપલા હવે હાથે રોટલા ટીપી ટીપીને થાક્યોસું
 જેથી પસ્તાઉંસું !

કારભારી-ઓય મહારા આપ ! ઇતો અસ્તરી હત્યાતું મો...કું
 પાપ કહેવાય !

વિઘ્નુભા-પોતાની બૈરીને મારી નાખતી તેમાં પાપ કેવું ?

કારભારી-ભાપુ, આપના મોટા આપુના વખતમેં તો આવું નીસ
 કાંમ કરનારને ફોંના દેવાતી હતી !

વિઘ્નુભા-ગ્નઓ ત્યારે હું પણ ફોંસીનો હકમ કરુંસું.

બંધવો-આપુ આટલો ગંનેા માફ કરો હવેથી એક માંકડ કે
 અસરને પણ નહિ માફ. (દરજારને પગે પડે છે.)

વિઘ્નુભા-કારભારી, આપુના વખતમેં આમ પગે પડે તીનેા ગંનેા
 માફ કરતા હતા કે નંઈ ?

કારભારી-આપુ ખુશીમાં હોય ત્યારે ગંનેા માફ કરી દેતા
 ખરા પણ...

વિઘ્નુભા-પણ શું ? અસારો પગે પડી પડીને રડી રહ્યાસે તો
 ઝાઓ તેને સુટો કરી ઘેર પહોંચાડી દયો. અલ્યા બંધવા ખમરદાર !
 તું પણ હવેથી ફરી આવું કરતો નહિ ! એટલો ચુકાદો આપનામાં તો
 વિઘ્નુભાને પરસેવો પણ થયો જેથી હજુરીયાઓને વીંઝણો વીંઝવાનો
 હકમ કર્યો એટલામાં કોટવાળ બીજા બે માણસોને લઈને ડાઝર થયો.

કોટવાળા-આપુને ઘણી ખમ્મા !

વિઝુભા-હવે ખમ્માને ખમ્મા ! જે કહેવું હોય તે ઝટપટ કહી નાખો, અહીં તો પરસેવાથી રેબઝેબ થઇ ગયા સઘએ ને ભઘને તો અન્સાફ કરાવવાની પડીસે !

બે માણસો પૈકીનો મોટો માણસ બે હાથ જોડીને કરગરવા લાગ્યો.
ચંદ્રવદન-સરકાર ! આપુ ! આ માણસ કે જેનું નામ કાળીઓ

છે કે જે...

વિઝુભા-તે તારું નોંખ હું સે તે બસી નોંખને !

ચંદ્રવદન-સરકાર ! મારું નામ ચંદ્રવદન.

વિઝુભા-કરભારી, આપુ કદંગુ નામ કાણે પાયડું હશે ? નોંખ નો સદરવદન સે ને એનું ડાસું તો હાવ મરકટ જેવું સે ! ને એલ્યાનું નામ કાળીઓ છે છતાં છતો મારો દીકરો ગોરો ગોટીયા ગલના ગોટા ઝંઘા સે !

કરભારી-આપુ નેમ પરમોંનું ગણ્ય અધે કંઈ થોડો હોયસે ? મીઠાભાષા નોંખ હોય તે સદરવદન કવા હોયસે ! કડવાભાષા મીઠી બાકર જેવા હોયસે ! પેલા બગલા વાણુંદનો દીકરો પથર કરતાંએ મુડોસે ! તેનું નામ હીરો પાડયુંસે ! છતો દન્યોંમે ઇમન ઇમ હાસ્યું ત્રાયસે આપા !

વિઝુભા-સાલ હાર ત્યારે સદરવદન ત્યારે કહેવું હોય તે બેકદમ કહી દે !

ચંદ્રવદન-આપુ ! એમ છે કે જાણે હું પરદેશમાં વેપાર અર્થે ગયો હતો.

“ધરત્યાર તથા એક છ માસનું બાળક મારી ઘેરીને સોંપીને હું પરદેશ ગયો હતો ત્યાંથી બાર વરસે કમાઈને આવેલોને ધરમાં આવીને જોવું છું તો બધો સરસામાન ખલાસ થઈ ગયો હતો મેં મારી ઘેરીને પૂછ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે,

“બાર, બાર વરસ સુધી એક રાત્રી પાંચ પણ મોકલાવી નહિ અને વળી હિસાબ માગો છો ? આ તમારો બા...નું પેટ ભરવા બધું વેચી નાખ્યું ?” ત્યારે મેં તેને ધમકાવતાં કહ્યું.

“કેમ કંઈ ત્રણ ટકાની રાંડ થઈને મને મરદને બીવરાવે છે કે બધું કોઈ તારા મા...ને ખવરાવી દીધું હશે !” એટલું કહેતામાં તો જાડું લઈને મારાપર ધસી આવી.

“તમારો આ ધરમાં શો હક છે ? બાર વરસ થયાં મારા કબજામાં ધર હોવાથી ધર તથા સરસામનની હુંજ માલિક છું માટે જો વધારે થંચાત કરશે તો બાવા બનવું પડશે.”

“એમ ! વાત એટલી બધી વધી છે તો લે...એ ખાસતું કાઢીને જ્યાં મારવા મળે છે તેણે આમારા તોફાર કાળીઆને હુકમ કર્યો.

“કાળીયા, શું જોઈ રહ્યો છે ? તારી શેઠાણીને એ મુવો મારે ને તું જ્યા કરે !” આટલું કહેતા માંતો આમારા હાળા રાક્ષસ મને એ ત્રણ ઘોસો લગાવીને ધરમાંથી કાઢી મુક્યો. મેં બેંકડો તાણીને આખું ડૂળીવું બેંચું મ્યું. પણ મારી ઘેર ના આગળ કોઈનું આશ્રુ નહિ ! મેં ધરતો જતું મ્યું પણ છોડીને ગયો તો કેલવા લાગી કે.

“એને મેં પેદા કર્યો છે માટે એના પર મારોજ હક છે. વળી બાર વરસ થયાં છોડશે મારજ કબજામાં છે એટલે કોરડ પણ તમને અપાવી શકે નહિ” તો બાક સાથ, ધરત્યાર ને છોડશે અપાવો. ઘેરીની તો મારે હવે જરૂર નથી.”

વિઘ્નુભા—હ આવી નાની હરખી વાતોમાં કસારી હુધી થહડાહ આવવાની શી ઝર ઉતી ! કારભારી અન્સાફ આપી દયો.

કારભારી—ઝેવો આપુનો હકમ ! ચાલો હવે હુંજ એ અન્સાફ પતાવી નાખુંસું કે આવો તે ઐરીની હારે સોકરો ! કારણે બેંહની હારેજ પાકુ હારં લાગે. ગાયની હારેજ વાસરં હારં લાગે કંઈ ગોધાને વાસરં ધાવી હકે ? બારવરહના કબજા વાર ઘેર તારી ઐરી પાહેથી લેતાં આપુનો કાયદો તુટે માટે તારે રહેવું હોય તો ધરમશાળામાં હુધ રેજ ને આ કાળીઆએ તને ત્રયણુ ધોલો મારી તો તુંએ તેને ત્રયણુ ધોલ મારા બસ ઇન્સાફ થઈ ગયો !

વિઘ્નુભા—શાખાશ ! શાખાશ ! કારભારી આઝે તમારી અક્કલે રંગ રાખ્યો ! આઓ તમને “જાવ ચંદર ને દિવાકરો” હુધી ઘોડાહાર ગામ આપી દીધું.

આ પ્રમાણે કેટલાએ મનુષ્યો વિઘ્નુભાની ઉદાર વૃત્તિને પ્રતીતે ન્યાય થઈ ગયા. જાણે બીજો કર્ણ કે ભોજ ! મ્હારે આ પ્રસંગે જણાવી દેવું જોઈએ કે કારભારીને ઘોડાસર જેવું ગામ બક્ષીસ મળ્યું. પણ તેને તમે મોટું ગામ ન ધારી બેસતા કારણ કે ઘોડાસરમાં ફક્ત પાંચ સાત કાળીનાં અને બે ચાર વાઘરીનાંજ છાપરાં છે એટલે કેટલી ઉપજ હશે તે દરેકે મનમાં સમજી લેવું.

શૂરવીરતા !

વિઘ્નુભાની ન્યાયવૃત્તિ તો નીરખી પણ હવે એમની શૂરવીરતાનાં દર્શન કરીએ. વિઘ્નુભા એવા શુભ સમયમાં રાજા નિભાવી રહ્યા હતા કે બ્યારે પીઠારા અને મરહાનાં ધાડાં દેશમાં ચામેર ઝૂટકાટ મચાવી

રણાં હતાં, આવા અંધારુધીના સમયમાં રણુવીર, રણુધીર, ભડવીર, શૂરવીર વિઞ્ણુભાના રાજ્યમાં શાંતિનાંજ દર્શન થતાં હતાં. પણ એનું કાળું થાય એક અશુભ મધ્યાને એક દૂતે ગામની ભાગોળેથી દોડતા શ્વાસે આવીને કહ્યું કે,

“આપુ ! ઘોડો ! ઘોડો ! નાસો ! ભાગો ! ગામ પર ધાડ આવે છે !” વિઞ્ણુભાનુ અરીણુ ઉતરી ગયું અને હાથમાંથી હુકકો પણ પડી ગયો. ચલ્લમના અંગારાથી પગ પણ દાઝ્યો છતાં તેનું ભાન ન રહ્યું.

“અધ્યા વજેહંગ ! ગધેહંગ દોડો દોડો ને ઝુવો કે કુણુ ચઢી આવેસે ? તે દોડ્યા અને ઉંચી અટારીએ ચઢીને કપાળપર આડા હાથ રાખીને નિરખવા લાગ્યા, દૂરથી ધૂળના ગોટગોટ નીકળતા જ્વેષને એકદમ નીચે આવ્યા. આવતાં દાદર પરથી ગધેસંગતો ગાથું પણ ખાઇ ગયો વિઞ્ણુભા મનમાં બચડવા લાગ્યો.

“જરૂર કંઈ અપસકન સે ! તેથીજ બસારો ગધેહંગ ગમ્મડી ગયો !” વજેસંગે ગભરાટમાંજ ગણુગણુવા માંડ્યું.

“બ...આપુ ધ...ધાડને ગ...ગામના ગોંદરા લગભગ અ... આવી લાગીસ !”

“હે...એ ! શુ ધાડ ગામને ગોંદરે આવી લાગી ? ઝાપો દર-આરના દરવાજા બંધ કરો !” એટલામાં કારભારી આવ્યો તેને હુકાણુમાં બધી હકીકત જણાવી દીધી. કારભારી વિઞ્ણુભાને શાંતવન આપતો બોલ્યો :

“કંઈ હુધી અમારા જેવા યોધવા સલામત સે તંઈ હુધી તમારે ઝરરાએ ગભરાવાનું ના ! ?”

“પણ એવડી મોટી ધાડને તમે એકલા શું કરવાના ઉતા ?”

“ બીજાં સપાઈ સપરાં ક્યાં મરી ગયાં ? ”

“ અરે ધાડમાં તો હજારો મનીષ સે તેની હાથું આપણું ચાલીશ પચાસ મનીષ કેમ ટકે ? ”

“ ત્યારે હવે કેમ કરવું ? ”

“ કેમ કરવું તે લોકો ન જાણે એવી અંધારાવાળી જગાએ હંતાઈ જવું. ”

“ પણ બાપુ ! આપણે હંતાઈ ગયા સીએ એવું કોઈ રેયતનુ મનીષ જાણે તો આપની કીર્તિને કલંક લાગે ! ”

“ ઇ કીર્તિને બીર્તિ સુલામાં ગઈ ! ઝીવ બચે એટલે બધું થયું ! ”
અતે ઘોડાની ઘોડાલના એક અંધારા ખૂણામાં રાજા ત્યા કારભારી લપાઈ ગયા ત્યાં એમના પર મચ્છરોએ હુમલો શરૂ કર્યો. બાપુ એ કિસ્મતનું કોડયું તો જ્યાં જાએ ત્યાં આગળને આગળજ નડવાનું પછી બલે ને તને જારની કોડીમાં છુપાઓ કે ગોદરેજની તીંગેરીમાં લપાઓ ! એ ચાર કલાક એવીજ ત્રિશંકુ જેવી સ્થિતિમાં વીતી ગયા છતાં ધાડનું આગમન થયાનાં ચીન્હ જણાયાં નહિ જેથી ધીમે ધીમે પણ મક્કમ પગલે રાજા બહાદુર અને કારભારીની સ્વારી તબેલામાંથી બહાર નીકળવા લાગી. એવામાં એક ઘોડાની લાત વાગવાથી વિન્નુભા ભૂમિને ભેટી પડ્યા છતાં ધૂળ ખંખેરીને જાણ્યું અજાણ્યું કરી હાલતા થયા. બહાર ચોકમાં માણસો પણ એક બીજાને પુછી રહ્યાં હતાં કે,

“ ધાડ ક્યાં ગઈ ? ” છેવટે તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે જે ધૂળ ઉડતી હતી તે ધાડની નહિ પણ એક ગરાસીઆની જન બીજે ગામ જતી હતી તેની. એક તો ગરાસીઆભાઈ અને વળી જનમાં જતા હોય એટલે ઘોડાને દોડાવવામાં બાકીજ શું રાખે ? વળી રથ અને

ગાડાની દોડાદોડીથી પણ ધૂળના ગોટગોટ હિડતા હતા તેથી પેલા બીજા માણસે પોતાની વિશાળ કલ્પના શક્તિથી ધારી લીધું કે “ધાડ આવી હશે” અતે વિઙ્ગુભાએ તેને નોકરી પરથી દૂર કર્યો કે,

“ઝાઝા ! તારા ઝેવા ખાયલા મનીખની અમારે લગારે ઝર નથી !” ગમેસગમે વિઙ્ગુભાના કાનમાં કહ્યું,

“બાપુ ! ત્યારે આપ આવા કટોકટીના વખતે ક્યાં ગયા હતા ?”

“તમેલામાં ધોડા સોડવા ગયો હતો પણ મારા દીકરા એલ્યા બીમલાએ એવું સખત દોરડું બાંધ્યું હતું કે સુટ્યુંજ નહિ !”

આવા તો કેટલાએ બહાદુરીનાં નાટકો વિઙ્ગુભા બજવી બતાવતા.

એમની અક્કલનો સીમાડો !

એમનું ખાસ ધ્યેય કોઈપણ રીતે નામાંકિત થવું એજ હતું એમણે જાણ્યું કે,

“કાશ્મીરની સાલો અને ઢાકાનું મલમલ તો આખી દુન્યોમાં વખણાયસે તો આપણે કોઈ એવું વસતર બનાવવું કે તેનાથીએ વધારે પરખ્યાત થાય ! જિન, રેશમ, શણ અને સુતરના વસતર તો અધે અનેસે પણ વાળના વસતર બનેલાં કોઈએ બાળ્યાં સે ?” બસ વાળના વસ્ત્ર બનાવવાની યોજનાનો તાત્કાલિક આરંભ કરી દીધો. આખા રાજ્યમાં દરેકને છ છ મહિના સુધી હજમત ન કઢાવવાનો જહાંગીરશાહી હુકમ બહાર પાડ્યો. લોકોનાં માથાં મુંડનાર વાણુદોનો રોજગાર બધ પડ્યો જેથી તેમણે બાપુને અરજ કરી તો દરેક હજમતને વરસાસન બાંધી આપ્યું ! છ મહિને વાળનો સામટો ઢગલો એકઠો થયો પણ તેનાં વસ્ત્ર શી રીતે બનાવવાં એ વિચારણામાં વિઙ્ગુભા પડ્યા અને નવા વહેપાર કરવા આવેલા શીરગીઓમાંથી ભારે પગાર આપીને એક

માણસને બોલાવ્યો. વાળનાં વસ્ત્ર બનાવવા બાબત તેની સલાહ પૂછી. તેણે કહ્યું કે—

“એસા કપરા બનાવેકે લીયે ખાસ એક હેર કલોથ મીલ નીકાલના પરેગા, એર ઉસમે દો લાખ રૂપિએકી ઝુરરટ પરેગી.”

“ઇમ ઝુઠાં ઝુઠાં ખા'નાં કેમ બતલાવો સો ? બે લાખના સાર લાખ ! કારભારી, આખો પટારો ભરેલા રૂપિયા આપણી પોહે સે તે ઇમને હોંપી દ્યો ?”

“પણુ ખાપુ ! બધા રૂપિયા નિમાણાનોં વસ્તર બનાવવામાં વાપરી નાખસો તો પછે ખાસું હું ?”

“ખાસું હું ? તે દાળ, ભાત ને રોટલી ! કંઈ રૂપિયાને બટકાં ભરવાનાં ઉતા !” અંતે કારભારીએ ઉઘસ ચિત્તે પટારામાંથી રૂપિયાની થેલીઓ કાઢીને રાગ પાસે મૂકવા માંડી. વિશુભાએ કારભારીને પૂછ્યું—

“આ કોથળીમાં કેટલા રૂપિયા છે ?”

“ખાપુ કોથળીમાં કેટલા રૂપિયા સે તે શી રીતે ગણાય.”

“ત્યારે સોડીને ગણવા માંડો !”

“ખાપુ રૂપિયા ગણવા અને અસાબકતાબ કરવાં ઇ રઝપુત અસ્સાનાં કોમ સે ?”

“ત્યારે સાહેબ તમે ગણી કાઢો !” શીરંગીએ રૂપિયા ગણ્યા તો ફક્ત દશ હજાર થયા.

“રાગ સાહેબ ! દો લાખકે બડલેમેં ચે ટો ઓન્લી ડસ હજાર રૂપી હે ?”

“હા, ઇતે અર પણુ તમે ઓલ્યું કહ્યું ને તે ઓંઢલીમાં દસ હજાર વધારે કે બે લાખ વધારે ઇ તમેજ કહી નાખોને ?” સાહેબે આશ્ચર્ય પામીને જવાબ આપ્યો—

“હો લાખ ઝીયાદા હે ઓર ડસ હઝાર ઇસમે બહોટ થોરા હે !”
વિંજુભા પહોળા ડોળા કરી બોલ્યા,

“હું ત્યારે અત્યાર હુધી અમે તો ઇમ ઝાણતા ઉતા કે લાખ
કરતો હઝાર વધારે !” હવે કારભારી સાહેબ પોતાની અક્કલનું પ્રદર્શન
કરાવતા બોલ્યા,

“આપુ ! આપનું હમઝવુંએ ખરૂંસે હતજુગમેં લાખ કરતો હઝાર
વધારે ઉતા પણ આ કલજુગમેં હઝાર કરતો લાખ વધી ગીયા ! જુઓને
આજકાલમા પેદા થએલો મારો અભેસંગ જોત જોતામાં મારા કરતાંએ
એક વેંત ઉસો વધી ગીયોસે !” વિંજુભા બોલ્યા—

“તમારું કહેવું કંઈ ખોટું નથી, અમારા દાદા પણ કેતા ઉતા કે,

“આમદા વખતમેં હોરા ઉંટ કરતાં ઉંસી હતી પણ આપણે
તો આંખ્યું આખ્ય બાળ્યું કે ભેસ કરતાં ઉંટ ઉંસું મેં.” કારભારીએ
પાછું માથું માર્યું :—

“આપુ ! ત્યારે ઇજ કારણે ઉંટને જોઈને ભેહ ભડકે સે” અંતે
ગોરા સાહેબ દસ હજાર લઈને હજુ કલોથ મીલનાં મળીન લાવવા કાળે
ગયા તે ગયા પછા દેખાયાજ નહિ ! વિંજુભાતો ઉંચી અટારીએ ચઢીને
કેટલાંએ પર્ષો થઈ ગોરા સાહેબની તબજુગમેં હો. પણ મેણે જાણે
સાહેબને પ્લેગની ગોળી નીકળી હો ! કે પાંચી બદાજુમાં ગામડું પડ્યાથી
જળ સમાધી કરી ગયા હો ! કિંવા “મુશ્તમે” મિલાસો ગનીમત”
સાહેબને દરિયા કીનારે માંદલાં મારતાં હોય ! સાહેબનું તો જે થવાનું
હશે તે થયું પણ વિંજુભાના પટારામાં તો હવે ઉંદરડાં આજોટતાં હતાં !
કંઈ નવું જુનું કરવાના વિચારો ઉપર હવે પ્રશ્નાતાપ કરવા લાગ્યા...

વાળના વસ્ત્ર બનાવવાના વિચારમાંજ પોતે તળીયા ઝાટક થઇ ગયા હતા તેથી હવે એમને વાંળ પર એટલો બધો ગુસ્સો આવ્યો કે પોતાના રાજ્યની સરહદમાં ઢંઢેરો પીટાવી દીધો કે,

“દરેક માણસોએ દરરોજ માથાં મુંડાવવાં. જે કાઢના માથા પર વાળ હશે કે મોઢા પર મુછ અને દાઢી હશે તેને દેશપાર કરવામાં આવશે !” બીજે દીવસથી કાયદો અમલમાં મુકાયો. ઠેરઠેર પાવૈયાઓનાં પ્રદર્શન ભરાયાં હોય એવો દેખાવ નજરે પડ્યો ! હવે સમગ્રયું કે આજકાલના અપટુડેટ યુવકો જેને કિલનશેવ કહે છે તે રવૈયો તો વિશ્વભાના વખતથી હાલ્યો આવે છે !

વિશ્વભાના સસરાને ગામ કહનીઓ કુંબાર ગધેડાં ખરીદ્યા ગયો હતો તેનું સુતક ઉતરાવેલું હોય એવું ડાચું નીરખીને કોઇએ પૂછ્યું કે “પરજનપત કોનું સુતક ઉતરાવ્યું છે ?”

“અમારા રાજા છાહ્યે પુતક ઉતરાવવાને હકમ કરેલો સે.”

“ત્યારે તો નક્કી આજ દરબારમાં કોઇ મોટું મનીષ હરજે ગયું હશે !” વાએ વાત ચાલી તે દેઃ વિશ્વભાના સસરાના કર્ણદાર સુધી પહોંચી તેમના ક્ષણદ્રુપ ભેજએ તરત કહી લાધું કે,

વિશ્વભાના પિતા વેજલપર રાજ્યના રાજા ખાડુભા ઝરૂર આ લોકને સંડીને પરલોકમાં પહોંચી ગયા હોસે !” અસ તેમણે પણ દાઢી મુછ મુંડાવી એટલે એમના રસાલાને પણ તેમનું અનુકરણ કરવાની ફરજ પડી ! વિશ્વભાના સસરા બધા રસાલાને લઇને વિશ્વભા દરબારને ગામ રોતા ને કક્કળતા પધાર્યા. જ્યારે પોતાના સસરાને આમ પોક પાડતા નિરખ્યા ત્યારે વિશ્વભા પણ તેમની કોટે વળગીને રડાય એટલું રડ્યાં અંતે બધા થક્યા ત્યારે સસરાએ જમાઇને આશ્વાસન આપવા માડ્યું,

“દીકરા વિઙ્ગુભા ! તારે હવે કાંઈ ગભરાવાનું નથી. ઈ દન્યોં તો મસાફરખોનું સે ! એક આવે તે બીજો હાલ્યો કાચ એમ તો પરાપુરવથી હાલ્યું આવે સે ! પણ બસારા ખોડુભા બહુ બલુ મનીષ એકાએક હું થીયું તું તે હરગમાં હાલ્યા ગયા ?” વિઙ્ગુભા તો આશ્ચર્ય પામ્યા.

“હે આપ હું કેવા માગે સો ? અમારા બાપુ તો ધીંગાધડા ઝોલા બાવાના મંદીરમાં હંત હમાગમ કરી રહ્યા છે !”

ત્યારે તમે હુતક ઉતરાયવું સે ઇ વાત તો નક્કી સેને ?”

“અરે ! હુતકને બુતક કંઈ નથી ? છતો બીજું ખોનગી કારણ સે !” પછી કારભારીએ નિમાળા નિકંદનની બધી અથઘતિ વિઙ્ગુભાના સસરાને કહી સંભળાવી તે ખડખડાટ હસી પડ્યા ! તેમનાં બધાં માણસો પણ સમજીને કહોકે સમજ્યા વગર હસી પડ્યાં. કારણ કે પોતાના રાગનું અનુકરણ કરવું તે તેમની ખાસ ફરજ હતી ! સસરાની સમજવટથી પાછા વાળ ફરેજ ન મુંડાવવાનો દંદેરો પીટાવ્યો. પણ ગોરી ચામડી પ્રત્યેન ! તરસ્કાર તો વિઙ્ગુભાને જીંદગીભર્યો કાયમ રહ્યો !

એક ગોરા સાહેબ દસ હજાર પડાવી ગયા તો આખી દુન્યાના ગોરાઓ પણ લુચ્યા, બદમાશ, દગારા, ધુતારા લૂટારા છે એવીજ ધારણા વિઙ્ગુભાની હતી ! એક ઇતિહાસ શોધક યુરોપીઅન હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીન સ્થળોનું નિરિક્ષણ કરવા પધાર્યો હતો તે ફરતો ફરતો વિઙ્ગુભાની સરહદમાં આવી ચઢ્યો. વિઙ્ગુભાને એ વાતની ખબર પડતાં તેને પોતાના રાજ્યની સરહદમાંથી બહાર જવાનું ફરમાન કર્યું. તેણે પોતાના દુભાષીઆ જોડે વિઙ્ગુભાને કહેવરાવ્યું કે,

“હું તો ફક્ત પ્રાચીન કલાના નમુનાઓનું નિરિક્ષણ કરવાજ આવ્યો છું.”

“ ઇ મારા દીકરા ગોરા લોકો તો મહા બૂંડા ! એમની આંખ્યુને ગમી જાય તો પતથરની મુર્તિઓ પણ ઉઠાવી બન્ય માટે મારા રાજ્યમાં એ લોકોનો પગ નહિ ! ” બિચારા શોષકને નિરાશ થઈ પાછા જવું પડ્યું ! વિઘ્નુભાના દરબારમાં રોજ કંઈ નહિ ને કંઈ અવનવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થતાજ !

એક વખત એક જોષી મહારાજ પોતાના ખડીઆ પોટલાં સહિત દરબારની હજુરમાં ડુટી નીકળ્યા. દરબારે પોતાની હસ્તરેખા જોવાનું જોષી મહારાજને કહ્યું, જોષી મહારાજે અઢાવીસ ગજ લાંબુ દીપાણું કાઢીને આંગળીના વેદાપર—

“ ધન, મકર, કુંભ, મેષ, વૃષભ તુલા ” એમ કંઈ બડબડાટ કરતાં જાણે પોતાનો બાપ આજેજ મરી ગયો હોય એવું ડાચું કરીને બોલ્યા,

“ બાપુ ! આપના મસ્તકે રાહુની દશા બેસી છે ! આપની જન્મકુંડળી કાઢતાં રપપટ દીશી આવે છે કે સવાસો સુવર્ણ મહોરોનું દાન કરવાથી આપના મસ્તકેથી રાહુની દશા ઉતરશે અને આપને અઢળક ધનની પ્રાપ્તિ થશે ! વિઘ્નુભાએ પોતાના વાનપ્રસ્થ પિતા ખોડુંભાની સલાહ લીધી. તેમણે પણ એ વાતને અનુમોદન આપ્યું. પણ સુવર્ણમહોરો સિલીકે ન હોવાથી એક સુવર્ણનો દાગીનો આપી જોષી મહારાજને સંતોષ્યા. તેમણે કેટલોક સમય સમાધી ચઢાવ્યા પછી મુચવ્યું કે,

“ જુના મહેલની પાછલી ભીંત ખોદાવશે તો તેની નીચેથી તમારા દાદાનો છૂપાવેલો ખજાનો મળી આવશે પણ ખોદાણું કામ જે જન્મમર જુદું ન બેઠ્યો હોય એવા મનુષ્ય પાસે કરાવવું. ” દરબારનાં

બધા માણસોને પૂછ્યું પણ બચપણમાં કંઈને કંઈ કારણથી જુદું તો બોલ્યા હમથુંજ એમ ધારીને કોઈએ હિમ્મત કરી નહિ જેથી વિજુભા જતે બોદાણ કામ કરવા લાગ્યા પરિણામે કંઈ ન નીકળ્યું. જોષી પર ખૂબ ગુસ્સો ચઢ્યો પણ કારભારીએ કહ્યું કે,

“બાપુ ! તમે તો નેહાણે જવાનું બાનુ કાઢીને નત જુદું બોલતા હતા પછી ખજનો શી રીતે નીકળે ?” આ પ્રમાણે એમના જીવનમાં કેટલીએ અધટિત ઘટનાઓ ઘટી છે તે સર્વેનો જો અત્રે હિલ્લેખ કરીએ તો અરેબિઅન નાઇટસ જેવા એકાદ ડઝન પુસ્તકો થઈ જવાનો સંભવ છે માટે આટલેથીજ બસ, વળી કોઈ વખતે જોઈ લેઈશું.

(આ પ્રકારના બીજા લેખ માટે-હાસ્યકુંજ વાંચો.)

(૧૦)

મચ્છરની મહત્તા !

[નોંધ:—‘નવ ચેતન’માં માંકડનો મહિમા ગવાયો, જેથી તેના સગા પીતરાઈ બાઈ મચ્છરને ઓછું આવવાનો સંભવ હોવાથી ખોટું ન લાગે એ પરોપકાર બુદ્ધિથી પ્રેરાઈને આજે મચ્છર મહાશયનું ઇન્દ્રોડયુસ કરાવવા તત્પર થયો છું. જેમ અનંગપાળે પોતાના દોશીત્ર પૃથુરાજને દિલ્લીની આદી આપરાથી પૃથુના મસીઆઈ બાઈ જયચંદ રહોડને ઓછું આવ્યું હતું. અને એ ઓછું આવવાનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેમના અંદર અંદરના કુસંપથી બંનેએ રાજ્ય ગુમાવ્યાં. પાંડવોની ઈર્ષ્યામાં દુર્યોધને પ્રાણ ગુમાવ્યાં તેમ માંકડનો મહિમા વધતાં મચ્છરને ઈર્ષ્યા ન થાય તેટલા સારજ ખાસ આજે મચ્છરની મહત્તા વર્ણવતી પડે છે. -- બેકાર]

ઉક્રમ્ભતિ અને ઇન્દ્રોડયુસ.

સંસ્કૃતના પ્રાચીન પુરાણા ગ્રંથોને આધારે હિંદુ સંસારના ઉત્પાદક, ઉધ્ધારક અને ઉચ્છેદક અનુક્રમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ નામે ત્રણ પ્રભુ મનાય છે: તેમ ભારતવર્ષમાં દીનાનાથ એટલે કે ગરીબોના બેલી ત્રણ મહાશયો ગણાય છે. તે ત્રણ મહાશયો નર્મકોષ, સાહિત્યપ્રકાશ અને ગુજરાતી જ્ઞાનકોષમાં મચ્છર, માંકડ અને ચાંચડના શુભ નામની ઓળખાય છે ! ગરીબોની લાગણી એ ત્રણે મહાશયોને એટલી બંધી હોય છે કે લગભગ સારાએ હિંદના ગરીબોના ગૃહોમાં એ ધીમાનો છાવણી નાખીનેજ પડ્યા અસ્થિયા રહે છે. એ ત્રણ પૈકી જ્યેષ્ઠબંધુ (મોટાબાઈ) મચ્છરની કારકીર્દીનુંજ આપણે અત્રે વર્ણન કરવાનું છે. વર્તમાન યુગમાં પત્થર, પાણીઆર, ખાળકુવા, પાણીનાં ખાઓઝીયાં, બંધીઆર ટાંકાં, હવડકુવા, વાવ, ગટર ઇત્યાદિ પવિત્ર

સ્થળોમાં એમની કૃત્તિ થાય છે અને એમનું રમશાન કે કબ્રસ્તાન પણ લગભગ ત્યાં જ થાય છે એમ પદાર્થપાઠમાં તો લખ્યું છે. પણ ભૂતકાળમાં એમની પ્રથમ આશ્રી બહાર પડી તે વિષે ધર્મશાસ્ત્રો અર્ધ સત્તાવાર એમ લખી જણાવે છે કે:—

“ ઇસ્વી સનનની પૂર્વે અને હીજરી સનની પશ્ચિમે એક સમયને વિષે બ્રહ્માજી ઘાટકોપર વાળા મી. ક્યાલી સાથે તેના ‘વેમોન’માં બેસીને મુંબાપુરી, મધે કોટના અક્ષેલસીઅર ચિએટરમાં ઓલી દીન દયાળુ બકત વસલ હરિજન બાઇ આના પાવલેવાનું ડેન્સ બેવા પધાર્યા હતા જેથી ઉત્તરગરણ થવાથી તથા મુંબાઇના નળના જળને પ્રતાપે ખેંચ ખલાસ થતાંજ બ્રહ્માજીને તો સક્ષેપમ થયું એટલે તે શ્રીમાને નાક ખખેયું એ ભેટનાં ટીપાં પૃથ્વી પર પડતાંજ તેમણે મચ્છરનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું.” મત્સર એટલે અહંકાર ! અને અહંકારનો સંહાર કરવાજ મચ્છરજી ખાસ પૃથ્વીપર પધાર્યા છે, તેથીજ મત્સર ઉપરથી એમનું નામ મચ્છર પડ્યું હોય ! અવિચારી આખલાને પણ એ મહાશયેજ વશ કર્યો હતો. વળી ઇસ્લામી ધર્મશાસ્ત્રને આધારે પૂર્ણ સત્તાવાર કહેવામાં આવે છે કે નમરૂદ નામના એક બાદશાહે પોતાની રૈયતને કહ્યું કે “ હું પોતેજ પૃથ્વીપરનો ખુદા છું માટે મનેજ ખુદા માનવો બીજો કોઇ ખુદા આ દુનિયામાં છેજ નહિ !” તે અભિમાનના શીખરની ટોચ ઉપર જઈ રહ્યો હતો જેથી તેને વશ કરવા ખુદાએ મચ્છરોની ફાંજ મોકલી, મચ્છરની ફાંજે નમરૂદના દરેક લશ્કરી સોલ્જરના નાકમાં એક એક ધુગી જઈને બધાને સ્વધામ પહોંચાડ્યા, એક લંગડા, નખળા અને કગાલ મચ્છરે ના મરૂદને પણ ધુળ આટલો કર્યો. આ હકીકત ઉપરથી એમ પણ સાબિત થાય છે કે નમરૂદને

પ્રતાપેજ દુનિયામાં મચ્છરોની પધરામણી થઈ ! આજે પણ અભિ-
માની મનુષ્યોને લોકો તરફથી કહેવામાં આવે છે કે ‘એના નાકમાં
તો મચ્છર છે !’

એમના પ્રકાર અને કર્તવ્ય

મચ્છરની ઘણી જાતો છે પણ ઝેરી અને ઝેર વગરના એ એ
મુખ્ય ગણાય. ઝેરી મચ્છરો મલેરીઆના જન્મદાતા છે. તાવવાળા
માણસના શરીરમાં ચટકો દઈ તેમાંથી જંતુવાળુ લોહી ચુસીને બીજા
માણસને ડંખ ભરે જેથી એકના જંતુ બીજામાં પ્રવેશ કરે છે. એટલે
કે મલેરીઆ વર્ધક કમિટીના મચ્છર એ મુખ્ય એજંટ છે. ઇન્કશન
મુકવાની તીણી સોય જેવી એમની સુંદ જ્યાં માણસના શરીરમાં
પ્રવેશી કે તરત મલેરીઆનું બીજરોપણ થયું સમજવું. ઝેર
વગરના મચ્છરો ઝેરવાળા કરતાં મોટા હોય છે પણ તેમને પેત્રી પોલી
સુંદ હોતી નથી,

“મચ્છર પુરાન” નામનો એક હિંદી ગ્રંથ આ વિષયપર વધુ
પ્રકાશ પાડતાં જણાવે છે કે “દશલગ્નર વર્ષ પહેલાં મનુષ્યો જેમ સત્તર
અઢાર હાથ કિચાં હતાં; તેમ મચ્છરો પણ તીવ્ર ને ક્રુર જોવા
હતા; પણ સમયના પ્રવાહ સાથે વહન કરતાં ધસાઈ ધસાઈને અત્યારના
અલ્પ સ્વરૂપમાં આવી રહ્યા છે.” (કટલાંક વર્ષ પછી એથી પણ નાના
થઈ જશે) મચ્છરનું સ્વરૂપ નાનું છે છતાં એનું કાર્ય મહાન છે.
તેપોલીઅન કે સિકંદર જેવા મહાન યોદ્ધાઓને પણ પળવારમાં મહાત્
કરે એવી શક્તિ ધરાવે છે. એ ચપળ યોદ્ધા જ્યાં યુક્તિથી નાકમાં
ધુસરો કે પછી ડાગર, ઓડવાયર જેવા પણ તોઆ તોઆ પોકારી શરણે
આવે એવો એ વીરનો પ્રભાવ છે !

એની ઉત્પત્તિનું સ્થાન જળ હોવાથી જળ માર્ગે પણ એ પોતાના દુસ્મનો પર હુમલો કરી શકે છે. તે ઉપરાંત જમીન માર્ગે અને હવામાં રહીને પણ દુસ્મનોને મ્હાત કરે છે ! એટલો નાનો સરખો મચ્છર જળમાં ટોરપીડોનું, જમીનપર મશીનગનનું અને હવામાં વિમાન અને બંબગોળાનું કાર્ય કરે છે. એના ચારે તરફના હુમલાથી બચવાને ધનવાનો તો પોતાના પત્તંગની આસપાસ લીજને નામુરના કિલ્લા જેવા અભેદ કિલ્લા બંધાવી લે છે જેને ઇતિહાસકારો તો મચ્છરદાનીના નામથી સંબોધે છે. એ કિલ્લાને ભેટીને એઓ ભાગ્યેજ ઘર પ્રવેશ કરી શકે છે. ધનવાનો સામે એમને ઘણી વખત બહાદુરી સાથે પાછું હડવાની ફરજ પડતી હોવાથી ‘જતુ ભૂત ડાળો મરડે’ તેમ ગરીબો પર ડબલ પાવરથી તૂટી પડે છે. (મચ્છર તો શું પણ દુનિયાની દરેક વસ્તુ ગરીબો તરફ બમણી મહેરબાની બતાવે છે.)

કટલાક શાળા અને સમજી ગરીબ એમને બીડી, ગાંજો, ચંદુલ વગેરે ટુંકીને મ્હાત કરે છે. કારણ કે તેના ધૂમાડાથી કાયર થઇને એઓથી આપો આપ દેશવટો લે છે ! આ કંઈ મોઢાનો ગપગોળો નથી પણ ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક દંત કથા છે કે “એક શુભ સમયે પાવતીજીને રિઝવવા કાજે શબુ ભોળાનાથ ભાંગ ચઢાવીને તાંડવ નૃત્ય (એકટંગી ડેન્સ) કરી રહ્યા હતા. માનસ સરના એક ખાખોચીઆમાં બેઠો બેઠો એક મચ્છર શીવના નૃત્યના તાલ પર સંગીતના સુર પુરી રહ્યો હતો. તે એકાએક જોશમાં આવી જઇને શંકરના પગને ભેટી પડ્યો. ચટકો લાગવાથી મચ્છરનો સંહાર કરવા કોષાવેશમાં ડેન્સ કરવું પડતું મુકી શબુએ ત્રિશુળ ઉઠાવ્યું જેથી પાર્વતીજીએ એ હાથ જોડી વિનંતિ કરતાં કહ્યું,

કાના કાકાના કુળ દીપક પાનું ૩૦.
 આ સિમ્બર સાહેબને સ્વચ્છતા માટે સફાઈ પટેલ અને અખાત્રા દ્વારા પાનું
 મળ્યું. જાણીતું છે કે...

“મહાદેવ ! આમ એકાએક રોડ સ્વરૂપ ધારણ કરવાનું કારણ ?”

“હે દેવી ! એક નીચ મચ્છરે મારા પ્રભુત્વનો વિચાર કર્યા વગર મને પગ પર દંશ દીધો છે જેથી તેનો સંહાર કરવાને આ ત્રિયુગ હસ્તમાં હારણ કર્યું છે !” એટલામાં મચ્છરે આવી દંડવત્ત પ્રણામ કરી અરજ કરી કે,

“હે મહેશ્વર ! હે શંભુ ! ભોળાનાથ ! આ કિકર અવિનયની ક્ષમા ચાહે છે. કારણ કે મેં આપને દંશ દીધો નથી. આપના તાંડવ નૃત્યપર મોહિત થઇને એ નૃત્યના કારણમૂત આપના પવિત્ર ચરણને ચુંબન કર્યું છે ! શરણાગતનું રક્ષણ કરવું એવું ભગવદ્ગીતામાં વિષ્ણુ ભગવાને સૂચવ્યું છે એ આપના સ્મરણમાંથી બહાર તો નહિજ હોય ?” મહાદેવજીએ મચ્છરની વિદ્વત્તા અને નિડરતા પર પ્રસન્ન થઇને તેનો સંહાર ન કર્યો અને ફરમાવ્યું કે,

“હે અવિચારી મચ્છર ! તેં સમય અને સંજોગનો વિચાર કર્યા વગર મુજ પ્રિયાને રિઝવવાના કાર્યમાં વિક્ષેપ કર્યો જેથી હું તને ત્હારી પ્રિયાનો વિયોગ કરાવું; કે તને સંજીવિ પ્રાપ્ત થાય ! એમ કહી ગાંઝની ચલમનો એક દમ લગાવી ધૂંત્રનો ગોટો ડાઢતાંજ ઉચ્ચાર્યું કે “ત્હારું સ્થાન સદાને માટે મોહમયિ (મુંબઇ નગરીમાં હોવા !”

બસ તે ધૂંત્રના ગોટા સાથે ઉડીને મોહમયિમાં આવતાંજ મુંબઇના બોરીઅંદર સ્ટેશને મચ્છર મહાશયનો એકવીસ તોપોના ધડાકા સાથે અપૂર્વ ધામધૂમથી ગવર્નર સાહેબે સત્કાર કર્યો અને ખાસ સત્કારક પદોણા તરીકે સરકારી મહેલના ગટર નામના આકીશાન વિભગમાં ઉતારો આપ્યો. “મોક્ષદારિકા રહસ્ય” નામના આધુનિક ગુજરાતી ગ્રંથમાં પણ આ વિષયનો પૂર્ણ સત્તાવાર ઉલ્લેખ કરેલો છે. ઉપરનું

ઉદાહરણથી પરિચિત ગૃહસ્થો તો ધૂત્રપાન કરીને મચ્છરને પદબ્રષ્ટ કરે છે પણ સરકારના આશ્રમોમાં (સાબરમતી જેલ, ચરોડા જેલ ઇ.) બાંડી, હુકમો કે ચલમ પીવાની સખ્ત મનાઈ હોવાથી તેવા પવિત્ર સ્થળોમાં આપણા મચ્છર મહાશય ચથેચ્છ વિહાર કરી શકે છે.

સંગીત સાથે સંબંધ

મચ્છર મહાશયોને સંગીત સાથે ઘણો નિકટનો સંબંધ છે. કારણ કે ગાંધર્વ વિદ્યામાં સર્વત્રેષ્ઠ ગાયક તાનસેનના ગુરૂ સેનસેન મહાત્માએ ચંદુલની ચલમ ચઢાવીને પોતાના “સંગીત બાષ્કર” નામક મહદ્ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે:

“આજથી એક હજાર વર્ષ પહેલાં ભારત વર્ષમાં લાગલાગટ બાર વર્ષ સુધી સખ્ત દુકાળ પડ્યો હતો. જેથી અનેક સાધુસંત, ઋષિમુનિ, બાવા વેરાગી, સાંધ ફકીરોએ વૃષ્ટિ થવા કાળે પ્રભુને પિનંતિ કરી અને તપ આદર્યાં પણ કોણ જાણે વિષ્ણુ ભગવાન અપ્સારાઓના ડેન્સમાં એટલા તક્ષીન થઇ ગયા હતા કે બાર વરસ સુધી વૃષ્ટિ મોકલવાનુંજ વિસરી ગયા ! બાર બાર વરસ સુધી પાણીનું ખુંદ સરખું એ પૃથ્વીપર પડ્યું નહિ, તેથી કેટલાંક જળચર પ્રાણીઓ પણ મરણને શરણ થયાં. તે પ્રસંગે મરણ પથારી પર ટળવળતા મચ્છર મહાશયોએ ગણગણાટ ચાલુ કર્યો. કુદરતનો પણ તેમાં કંઇ બેદ દર્શો કે તે ગણગણાટ મહાર રાગમાં વિદરતો હોવાથી એકાએક વાદળો ચડી આવ્યાં ને અતિશય વૃષ્ટિ થઇ ! બસ ત્યારથીજ મહાર રાગના ઉત્પાદક મચ્છર મહાશય ગણાય છે !

એજ પ્રમાણે તાનસેનના મહાન દરીદ્ર મી. યંવળુ આવલા પોતાના “ઉનતાન” નામના પુસ્તકમાં કહે છે કે,

“માત્ર વર્ષમાં મલાર રાગના ઉત્પાદક મચ્છર મહાશયોજ હતા. માંરી બે પુત્રિઓ તાના અને રીરી કુવા કાંઠે પાણી ભરતાં ભરતાં બગાસાં ખાતાં બે ત્રણ મચ્છરો ગળી ગઇ, બસ ત્યારથીજ નેમના ગળામાંથી મલાર રાગની એવી સુરીલી તાનો નીકળે છે કે રજપુતાના, સીંધ અને સહરાના રણ જેવા રેતાળ પ્રદેશમાં પણ મે માંરી પુત્રિઓ સહિત મોટર સાઇકલપર પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી; ત્યારે માંરી પુત્રિઓ પાસે મલાર રાગ ગવરાવીને સ્પેશીઅલ મુશળધાર વરસાદ વરસાવ્યો હતો !” સદરહુ બાબતની નોંધ જાપાનના “હ્યુમ્યાઉ ક્યુમ્યાઉ” નામના પેપરમાં પણ પ્રગટ થઇ હતી ! અને વધુ ખાતરી કરવી હોય તો હીંદી પુસ્તક “રાજસ્તાન”ના પૃષ્ઠ ૫૫ પર જુઓ. આ વિષયમાં સહુ કરતાં વધુ અજવાળું “તવારીખે મુસીકી” નામના સંગીત વિષયના ઐતિહાસિક ગ્રંથના કર્તા મી. ખુદાબક્ષે પા યું છે. ઉસ્તાદ ખુદા બક્ષે ચંદુલ નહિ પણ ચરસની ધૂનમાં પોતાની રાજખુશીથી ને અકકલ હુંશિઆરીથી “તવારીખે મુસીકી”ના પ્રથમ પ્રકરણમાંજ આલેખ્યું છે કે,

“અકબર પાદશાહ, ખીરબલ વઝીર, ઉસ્તાદ તાનસેન એક દફઆ જમનામેં ગુસ્લ (સ્નાન) કરનેકો ગએ. વહાં પાદશાહને ઉસ્તાદ તાનસેનમે કહા “ઉસ્તાદશ ! અબ આપ દિપકકા રાગ સુનાવ ! ઔર પાનીમેં આતિશ પેંદા કરો; તબતો મેં પકકા ગાયક જાનુ !” ઉસ્તાદ તાનસેને કુરનીસ બગીચી કહ્યું.

“જહાંપનાહ ! પેહ કોઇ મુસિકકા આત નહિ હે ! લેકિન દિપક રાગકી આતિશસે મહેં ખુદ જાનુંગા કિંકો દૈન ખુઝાએગા ?” પાદશાહે હા લીધી.

“ નહિ ઉસ્તાદજી એસા બંદાના મત કરો ! ” ઉસ્તાદજીએ નમ્રભાવે કહ્યું.

“ નામદાર ! આપકા ચેહી મનશા હે તો સુન લીજીએ ! ” તાનસેને દિપક રાગ આલાપ્યો, જેતજેતામાં જમનાનાં જળપ્રવાહ પર અગ્નિના બડકા થવા લાગ્યા. બાદશાહ તથા ખીરબલ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. બાદશાહે કહ્યું,

“ ઉસ્તાદજી ! ખસ અખ ખતમ કીજીએ ! હદ હો ગઇ. અગર યુદ્ધી ઓર થોડી દેર ગાતે રહોગે તો હમ જલસુનકર આક હોખઈગે ! ” તાનસેને ગાયન બંધ કર્યું. બાદશાહે તેને પુષ્કળ ઈનામ આપ્યું પણ દિપકની અસરથી તાનસેનના હૃદયમાં આગ લાગી હતી. તે કેમે કરી શાંત થઇ નહિ ! બાદશાહે ચારે તરફ શિતળ જળના ધ્રુવારા છોડાવ્યા પણ તાનસેનને શાંતિ ન વળી ! એક શીરંગીની સલાહથી ખાસ તાગમદાલ હોટલમાંથી આઇસક્રીમ વી-વી-થી મગાવીને તાનસેનને ખવરાવી. છતાં શિતળ થવાને બદલે આગે વધુ જોર પકડ્યું. ઘ્રાણિદ્રિય (નાક) ડારા ધૂન્નના ગોટેગોટ નીખવા લાગ્યા. મ્યુનિસિપાલીટીના બંઆ-વાળાઓથી પણ તે આગ કામુમાં આવી નહિ ! શી રીતે આવે ? કારણ કે તે બહારની નહિ પણ અંતરની આગ હતી. અતે તાનસેન અસ્વસ્થ હાલતમાં એક દિવાના મનુષ્ય પ્રમાણે દોડ્યો. શહેરે શહેર અને ગામે ગામ ભટક્યો પણ અગ્નિ શાંત ન થયો. અતે એક ગામના કુવ પર ગયો ત્યાં બે બાળાઓ પણ ભરતી હતી તેમની પાસે પાણી માગ્યું. તેમણે પાણી પીવા ઘડો આપ્યો. તાનસેન આખો ઘડો ગટગટાવો ગયો. પાંચ ઘડા પાણી પી ગયો છતાં તેની તરસ મગી નાંકે ! પેત્રી બાળાઓએ આશ્ચર્ય પામીને તાનસેનને પુછ્યું એટલે તાનસેને ખુલાસો કર્યો કે,

“ દિપક ગાવાથી હું અંતરમાં બળી રહ્યો છું. ” આટલું સાંભળતામાં તો તે બાળાઓએ પાણી ખેંચતાં ખેંચતાંજ મલાર ગાવાનો આરંભ કર્યો. ક્ષણવારમાં તો મુશળધાર વરસાદ વરસ્યો જેથી તાનસેન શાંત થયો અને તે બાળાઓને આશિષ અર્પીતો પૂછવા લાગ્યો કે,

“ આપ મનુષ્યકે રૂપમે કોન દયાકી દેવી હું ? ” તેમણે કહ્યું કે,

“ હમ સંગીત બાગર બૈચગું આવડાકી તાના, રીરી નામી દો પુત્રિયાં હું ! ”

“ એસા મુરીશા મલાર કીસમે પ્રાપ્ત ક્રિયા ? ”

“ હમને મલાર રાગ ગુરૂ મચ્છરો પ્રાપ્ત ક્રિયા હું એક સમય હમ બાલિકાથી નવ આસમે મચ્છર નાગલ ગઢ્યાં બસ ઉસા સમયમે મલાર રાગ હમારે ગલેસે ખુદ અખુદ નિકલને લગા ! ” તાનસેન આશ્ચર્ય પામી તે બાળાઓનો ઉપકાર માની દિલ્હી પ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયો, અને બેચાર મચ્છર પડોન ગણી ગયો.

અદિંસાના ઉપાસક જૈન બંધુઓને આ વાત રચતી નહિં હોય ! પણ શુ કર્યોએ ઐતિહાસિક લખાણોમાં કંઈ સુધારો થઈ શકે છે ? ગયા રતિસાં હનતાન એબનસીલે બિદ ખાલેને મુખ્ય એન્ટ આફ્રીકર ટોપીસલિત હંટ પર ચદીને પોકાર કરી કહેતો હતો કે :

“ સંગીતના ગોળાઓને ગુરૂ ખબર ” અમારા કુશળ શરીરોના હાથે ખાસ મચ્છરોનું મત્ત કદાપિ હનતાનની ગોળાઓ બનાવવામાં આવે છે. જેથી ગાંધર્વો, વારાંગનાઓ, નાટકના એક્ટરો, ભાટચારણો, ઇ. રાગડા કરી પેર બરતાર વ્યાકોઆ અને આ ગોળાઓ અગિયાર સમાન છે. માટે આવો અને ગોળાઓનું રેવન કરી સંગીત વિગતો અમત્કાર દુનિયાને મતાવો ! ”

વિજ્ઞાનનો સહાયક !

“તેજને દુકારો અને ગંધેડને ડીકણું !” એ કહેવત પ્રમાણે શાણા અને સોજળ વાંચકો અને શ્રીતાઓ તો મચ્છરની મહત્તા સપૂણુ સમજી ગયા હશે. પણ જેમણે જન્મભર શાળામાં એક દોઢીકું સરખું એ શી નહિ ભરી હોય એવા કાળા અક્ષરને ફૂટી મારનારની સમજકે ખીચમેં કમી ન આયા હોવે તો બનવા જોગ છે. તમે એમ ન સમજતા કે મચ્છર એ અલ્પ પ્રાણી છે પણ તેના કાર્ય કેટલાં મહત્વનાં છે તે તો જાણ્યુ. અને હવે જાણુ કે આધુનિક વિજ્ઞાન સાથે પણ મચ્છરને ઘાડો સમ્બંધ છે. જર્મનીનો મહાન શોધક મિ. ઝેપ્લીન પથારીમાં પડ્યો પડ્યો આજસ મરડી રહ્યો હતો એવામાં એક મચ્છરે તેની બેઝી પર ચુંબન કર્યું. જેથી મિ. ઝેપ્લીને પોતાના સુક્રી શેરડીના સાંદા જેવા પણ ચપળ દ્વાથથી મચ્છરને જીવનોજ પકડ્યો પછી સુક્તનદશેકે યંત્રની મદદથી અવલોકન કરતાં અતિ હિંમતમાં આવી ગયો. મચ્છરના શારીરિક રચના ઉપરથી થોડાંજ અઠવાડિયામાં વિજ્ઞાનની દુનિયામાં એક નવીન પ્રકારના ‘હવાઇ જહાઝ’ ની શોધ થઇ અને તે શોધ કરનાર મિ. ઝેપ્લીન નામ ઉપરથી તે હવાઇ જહાઝનું નામ ઝેપ્લીન પાડવામાં આવ્યું. મચ્છર ભણે હિંદમાં અનુપયોગી હોય પણ જર્મનીમાં તો ઝેપ્લીનના જન્મદાતા મચ્છરજ બન્યો ! જેથી હવે દુનિયાની નોંધપાથીમાં જ્યાં સુધી ઝેપ્લીન શબ્દ કાયમ રહેશે; ત્યાં સુધી મચ્છરનું નામ પણ કાયમ રહેશેજ ! પણ લંડન ટાઇમ્સના હિંદ ખાનેના પ્રતિનિધિ રા. રંજન અંજન પરદુઃખ ભંજન તો એમ જણાવે છે કે,

“ઝેપ્લીનની શોધ કરવાથી જર્મનીને મગર થવાની જરૂર નથી. કારણ કે બત્રીસ પુતળીના અમુલ્ય ગ્રંથમાં ક્રિષિ શામળે જે કાપટના

ઘોડાની વાત લખી છે તે કાષ્ટનો ઘોડો મચ્છરની રચના ઉપરથી ખાસ મુહંમદ બેગડાના વખતમાં હાલુર નામના સુથારે બનાવ્યો હતો, તેથીજ જે બાગમાં એ ઘોડો બનાવ્યો હતો તે જગ્યા આજે હાલોલ નામથી ઓળખાય છે. ગુજરાતની ભૂગોળ ભણેલા હાલોલ નામથી અજ્ઞાત નહિજ હોય ! ને ‘કાષ્ટના ઘોડાની’ બીજી આવૃત્તિ તેનું નામજ ‘ઝેડીન’ ! ‘આયા સમજકે બીચમે ?’

ઐતિહાસિક સંજોગોમાં.

અત્યાર સુધી આપના ભેજમાં ઉતરી ગયું હશે કે ગાંધર્વવિદ્યા, વિજ્ઞાન, ભૂગોળવિદ્યા ઇત્યાદિ સાથે મચ્છરને સંબંધ છે. ધર્મગ્રંથોમાં પણ મચ્છરના પ્રસંગો યોગ્યએલા છે; તેમજ ઇતિહાસ સાથે પણ એ મહાશયોનો પ્રત્યક્ષ તેમજ પરોક્ષ સંબંધ યોગ્યએલો છે. આપની જાણ માટે એક બે ઉદાહરણો અત્રે ટાંકીશ:—

ઉદાહરણ ૧ લું. મહાભારતમાં સર્વથી વધુ પ્રખ્યાત થએલ મહાકાય ભીમ પોતાની પત્ની હેડંબા સાથે પ્રેમ ગાંઠિ કરતો ઝૂગારના પ્રવાહવમાં એ વીર દંપતિ વહન કરી રહ્યાં હતાં, એવામાં એક અદેખો મચ્છર હેડંબાના કાન આગળ ગણુગણુવા લાગ્યો તેને ત્યાંથી દૂર કરવા હેડંબાએ આડાઅવળા હાથ વીંઝવા માંડ્યા મચ્છર તો ત્યાંથી હડી ગયો પણ વીંઝએલા હાથનો એક તમાચો ભીમના ગાલને વાગ્યો. ભીમ ક્રોધે બરાયો અને હેડંબાને મારવા જ્યાં હાથ ઉગામે છે એટલામાં હેડંબા પગે પડીને ક્ષમા યાચતાં કહેવા લાગી:

“પ્રાણુનાથ ! આ દાસીને ક્ષમા આપશો. અવિનય થવાનું કારણ એ કે મારા કાન આગળ એક મચ્છર ગણુગણાટ કરતો હતો તેને દૂર કરવા મેં હાથ વીંઝ્યો જે આપને વાગી ગયો.” એટલામાં તો ભીમના

નાક આગળ મચ્છર અચડાયો જેથી કોધાવેશમાં બીમે તેને મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. મચ્છર ખીકનો માર્યો નાહો. બીમે ગદા લઈને તેનો સંહાર કરવા તેની પૂઠ પકડી ! અતે મચ્છરને બચવાની કોઈ બારી ન જડવાથી દુર્યોધનની કાંછડીમાં સંતાઈ ગયો. બીમે દુર્યોધનને કહ્યું,

“ત્હારી કાંછડીમાં મ્હારો ગુનેહગાર સંતાવ્યો છે તે મારે હવાલે કર !” દુર્યોધને કહ્યું,

“હું હું તારો કે તારા બાપનો નોકર છું તે તારો હુકમ હોવાનું ? હું ગમે તેવો તો પણ ચક્રવર્તી ભૂપતિ છું ! તેની તૈને ખબર છે ?” અતે ખુબ વાદવિવાદ લંબાવ્યો. પણ દુર્યોધને મચ્છર ન મોંખ્યો જેથી બીમે દુર્યોધનનાં ઝાવ પર ગદા મારી કારણ કે ઝાંધના ભાગપર મચ્છર લપાયો હતો, પણ મચ્છરતો નાસી છુટ્યો અને દુર્યોધન મરણને શરણ થયો !

મહાભારતમાં કે કોઈ ઇતિહાસમાં મચ્છરના કારણે દુર્યોધનું મરણ નોંધવું એમ લખ્યું નથી પણ જાણીતા જ્યોતિષ અંકશંકર ધ્રુમકેતુશંકરે તેમજ માનીતા નવુમી જનાય સોલોમન સાટાકરે એકે મતે ને એકે જતે ઉપલી યિના કોઈને ન કહેવાની શરતે મને કહી હતી. પણ મેં જલથી આપ સંગલ એ યિના પ્રગટ કરી, તો આપ મહેરબાની કરીને આ કાને સાંભળી પેલે કાને કાઢી નાખજો !

કિમ્બરલેન્ડ રેન્ડુ. દલે ગેયે. બીમના બગથા બડકેલા મચ્છર ત્રી કૂખળી સહાય યાચવા દારિકા પ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયાં. ત્યારે ત્યાંની હાઉસ ઓફ લોર્ડસમાં (ઉમરાવોની સભામાં) મદીરાદેવીનું વાતાવરણ છનાએલું હતું. હાલ જેમ દેશ દરબારમાં કસુંબા ઘોળાય છે; તેમ યાદગના દરબારમાં મધની (અભણુ લોકો જેને ખેવડો કે દારૂ કહે છે) ખાલીઓ ઉડતી હતી. બધા યાદવો હેરમાં આવી યદવા તદવા બધ

રક્ષા હતા, એ તકનો લાભ લઇને મચ્છર પણ મધપાન કરવાની અભિલાષાને ન રોકી શક્યો. એક વૃદ્ધ યાદવના હોઠ પર એક મધતુ ટીપુ ચોંટી રહ્યું હતું તેને ચુસવાનો જ્યાં આરંભ કર્યો કે એની સુંઘનો દંશ તેને અજાણ્યે વાગ્યો, એટલે તેણે પાસે ખેડેલા એક યુવાનને લપડાક મારી.

“ મારો ખેટો ! મને ધરડા માંણસને ચુટી ખણે છે ? તો લે લેતો જા ! ”

“ પણ મેં ક્યાં ચુટી ખણી છે ? ” એટલામાં મચ્છરે ખીજીને પણ ચટકો દીધો ! તેણે ત્રીજીને તમાચો ઠોક્યો એમ મચ્છરના દંશને ચુટીઓ સમજીને યાદવો અંદર અંદર લડી પડ્યા. જોત જોતામાં હળ, મુશળ ને તાતી તરવાર તણાઈ ! હળરો યાદવોનો ધાણુ નીકળી ગયો ! ઇતિહાસમાં એ લડાઈને ‘યાદવાસ્થળી’ કહી છે. પણ તેનું મુળ કાળજી કોઈ ઇતિહાસપરે શોધી કાઢ્યું નથી. જુના સિંહા કે શિલાલેખ ઉપરથી પણ ઉપત્તી ખીના જણાઈ આવતી નથી ! ડોક્ટર આલવારોએ મેસમેરીઝમથી અને મુલમદ છેલે બહુધ વિદ્વાધી સદ્ગુણીના બદ્દમ કળા ભાગ ૨ માં પ્રગટ કરાવી છે. મારું ન માનો તો અલીગઢથી મેસમેરીઝમની અંગુડી મગાવી જોઈ પહેરીને ખાત્રી કરો !

૯૨

હવે મચ્છરની મહત્તા આપના બેગનના ખુણખુણામાં સમાઈ ગઈ હશે કે પછી—

આ કાને સાંભળીને

કાઢ્યું પેલા કાનમાં;

મચ્છર તણું પુરાણ આ

આજ્યું તમારા ધ્યાનમાં ?

મચ્છર જેવું અદ્ય પ્રાણી સર્વશક્તિમાન અને સર્વવ્યાપિ છે એમાં તો હવે કંઈ શક નથી પણ તેનું અભિમાન દિવસે દિવસે માર્કેટ એવરેસ્ટ પર ચઢતું ગયું છે; તો યાદ રાખજે કે થોડા દિવસમાં એ પણ કૌટિલ્ય નિપુણ કરોળીઆના જળામાં જરૂર સપડાશેજ ! જુઓને નાકમાં મચ્છર ધારણ કરનાર કૈસર પણ અંતે સપડાઈ ગયો ! છતાં તમે ધીરજ ન રાખીશકતા હોવ તો ડામર, ગંધક, લોખાન, લાકડાંના ધુમાડા, કેરોસીન પેટ્રોલ ઇત્યાદિ વસ્તુઓનો સહકાર કરવાથી મચ્છર આપોઆપ તમારો અસહકાર કરશે ! અને અસહકાર કરશે તોજ મચ્છરો તુર્કસ્તાન અને રશીઆની જેમ આઝાદી-સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરશે, અને આઝાદી પ્રાપ્ત કરતાં એ મચ્છર સૈન્ય જરૂર કિંદને પણ છુટા છોડા કરાવે ! મચ્છરોના જીવનમાં આટલું બધું રહસ્ય રહેલું છે તો તેમની દશ હજારમી જ્યોતિ કેમ ન ઉજવવી ? પણ મને ભય રહે છે કે જ્યોતિનું નામ આવતાં હિન્દુ મુસલમાનો કંઈ લડી ન પડે ! ત્યારે એ વાતને એટલેથીજ રહેવા દઇને મચ્છરોના હીરક મહોત્સવ, સુવર્ણ મહોત્સવ, રૂપક મહોત્સવ નહિ તો ત્રાંચક મહોત્સવ કે છેવટે લોહક મહોત્સવ તો જરૂર ઉજવવોજ જોઈએ ! તો બસ ! કવિઓ, નવલ કથાકારો, ટીકાકારો, વિવેચકો, લેખકો અને વાંચકો આપ સર્વે મચ્છર લોહક મહોત્સવ ઉજવવાને તૈયાર થાઓ ! કમર કસો ! મેઘને પડો ! આગળ વધો ! મુખથી આગળ નાહો. કારણકે વખતે દરિઆમાં ડુબી જવાય !

(૧૧)

ગૃહજીવનની ગુંચ

યાને

કેળવાએલા સ્વામીની અલાણુ પત્નિ ગૃહજીવનમાં
કેવા ફારસો લજવે છે ?

આંતર રાષ્ટ્રિય વિગ્રહ !

ટેબલ ખુરસીના અભાવે એક દેવદારના ખોખા પર બેસીને આ
તમારો સેવક સમાજ સુધારાનો લેખ લખવા લમણા પર એક હાં
હોલ્ડર ટેકવી નાકની દાંડીની ઉત્તર દિશાએ વસેલા કપાળના ઉચ્ચ
પ્રદેશ પર અનેક કરચલીઓ પાડી રહ્યા હતા. એટલામાં ગુલાબી સાડી
સજ્જ થએલાં સાડા ચાર હાથ લાંબાં લલિતા બાબી દબાવે પગલે જાં
હું ન જાણતો હોઉં તેમ આવ્યા અને મ્હારી આંખો દબાવી “એન
ધેન દિવા ધેન”ની રમત જેવું કંઈક કરવા લાગ્યા. મેં કહ્યું,

“આપ શ્રીમતી કોણ છો તે આપના સુકકા બેપટા જેવા હાં
ઉપરથી તરત પરખાઈ આવો છો !” આટલું હું બોલ્યો એટલા
અમારાં ઘરવાળાં પરસાળમાં ઝાડુ વાળતાં હતાં તે નિકટ આવતાં ઉચ્ચ
“લ્યો કહો જોકે ત્યારે એ કોણ છે ?” મેં કહ્યું,

“આપણી છેલ્લી લડાઈ પછી સઘીના પ્રાઇવેટ કોલકરાર કરા
નાર જે. પી. યાને સુલેહના અમલદાર અમારાં રસિકાં લલિતા બાબ
લલિતા બાબી ફેં...એં...દધને હસી પડ્યાં અને આંખોથી હા
અસેડી લઈ મ્હારું હોલ્ડર છીનવી લેતાં બોલ્યાં:

“ઝવેરભાઈ ! તમે પણ કંબુસના કાકા દેખાઓછોને શું ? તમારાં ઘરમાં સલાહ કરાવનારનું મીઠું મોઢું પણ ન કરાવ્યું ! ભલા માણસ, છ છ માસ થયાં હમણું મીઠું મોઢું કરાવશે એવી આશા રાખીને હું તો ખેંસી રહી છતાં તમારું તો કંઈ ઠેકાણું જ નથી !” હવે બંદાએ ધડાકો કર્યો—

“ઓહો ! મીઠું મોઢું કરવું એમાં તે શી મોટી વાત ?” એમ બડબડતો બડબડતો ઉઠ્યો અને ભંડારીઆમાંથી પડીકું લાવી તેમાંથી સાકરનો ખાસો એક મોટો ગાંગડો લઈને લલિતા ભાભીના મોઢામાં મુક્યો. ગાંગડો મોઢામાં જતાંજ “હાખથુ હાખથુ” સહિત લલિતા ભાભી ફફડી ઉઠ્યાં—

“શું કિપકાર પર અપકાર ? મીઠા મોઢાને બદલે તુરં મોઢું કરાવ્યું !” હવે આપણે પણ ન ફટકે અજાણપણાનો ઢાંગ કરી બોલ્યા,

“તો શું એ ફટકરી હતી ? સાકરને બદલે બુલથી અપાઈ ગઈ ! લલિતા ભાભી આ સંવત્રની કસુર માફ કરશે. અરે ! તેં પણ કંઈ નહિ કે એ પડીકામાં તો ફટકડી છે !” અમારાં પેલાં નાનકું ટીચકું ચઢાવતાં ફફડી પાયાં,

“તો આપ ક્યાં આંધળા હતા ? આપણા ઘરમાં વળી સાકરજ ક્યાં બળી છે ? એ તો કાલે મારાં અવળા ટુકડાં હતાં તે કાગળા કરવા ટુકડી કાપીને ત્યાંથી ફટકડી માગી આણી હતી તે છે !” એમ કહી ઘરમાં પડી રહેલો વલસાડી ગળા લાવી લલિતા ભાભીને ચંદાવ્યો એટલે મોઢું મીઠું ચતાં શાંત પડ્યાં; પણ એ મનમાં સમજી ગયાં હતાં કે મેં એની મસ્કરી કરી છે તેથી જતાં જતાં અલ્ટીમેટમ આપતાં ગયાં કે,

“ઝવેરભાઈ ! યાદ રાખજો કે તમે આજે મશ્કરી કરી છે પણ હું તેનો મહો ચક્રવર્તી વ્યાજ સાથે કેવો લઉં છું ?” મેં હસ્તાં હસ્તાં મુઠપર હાથ નાખ્યો જાણે એમ કે,

“ગમે તેવો તોપણ હું પુરૂષ તે બધરાંથી ગાંજ્યો જાઉં !”

“બાંકી ચુંચી શીરબી ઘીહુંકી રોટી !” “આયા સમજકે બીચમે ?”

x

x

x

ઉપરનો બનાવ બન્યા પછી ત્રીજો કિવસે રવિવાર હતો જેથી આપણે પણ છૂટીનો સમય ગાળવા માટે નરભેરામભાઈનું મુશ્કેલીનું છાપું કાઢીને નિશ્ચિતપણે ચિનાઈ વિગ્રહનું આરિક અવલોકન કરી રહ્યાં હતાં. એટલામાં ઘોડીઆમાં પડેલી નાની કીકી ઉ...વા...ઉ...વાનું સંગીત આરંભવા લાગી. જેથી અમારાં મીસીસ ચાહ ઉઠાળતાં ઉઠાળતાં ધસારાબંધ દોડી આવ્યાં અને કીકીને ઘોડીઆમાંથી ઉઠાવી ધખ્ખ દહને મારા બોળામાં પધરાવી દીધી. સાહેબો અને મડો ! મ્હારે તમને પણ સવેળા સાવચેત કરી દેવાં જોઈએ કે “રાણીનાં રાજ” લખ્યાં ત્યારે અમારાં મિસીસ ફક્ત એકજ બાળકની બા હતાં પણ આજે તો એ બાળકોનાં માતૃશ્રી હોવાથી પહેલાં કરતાં પાવર પણ ડમ્મસ રાખે છે.

“પણ એ બિચારો નાદાન બાળકીએ શું બગાડ્યું છે તે એને ધખ્ખ શું ને મારા બોળામાં પધરાવી !” હજી મારું વાક્ય પૂર્ણ કરી છૂટકારોનો દમ પણ ન લઈ રહ્યો એટલામાં મિસીસ તપ્યાં,

“હવારનાં પંહારમાં દાતણ પાણી કર્યા વગર છાપું લખને મડ્યા છો, ને છોકરાં રમાડતાં તો ટાઢ વાય છે ટાઢ !”

“ત્યારે તો આ બનુસ ઝોટી છે.”

“તમે ટચકા કરો છો તે હું બધું સમજી છું ! તમે બહેણા અને અમે અમણુ નેથીબને ? ગઈ સાત્ર પણ તમે કોઈ છાપામાં લખી

માથા હતું કે “આપણી વાતચીતમાં બ્યાન ન રહેવાથી મારાથી રોટલો બળી ગયો હતો” એટલે બેરાં તો કહે છે કે રાંડ કેવી પુવડ કે રોટલો બળી ગયો તોય ભાન ન રહ્યું ! તમે આવી ધરને ખૂણે થતી છાની વાતોને હજમભાઈ પ્રમાણે લોકોને જણાવી દો તે સારું કહેવાય દ વળી હમણાં છ મહીના પર ધરમાં જરા કંકાસ થયો એટલે તમે ઓલ્યા મુંબાઈવાળા બે ઘડી મોજમાં અમારા ધરમાં તો “રાણીનાં રાજ” છે એમ હપાવ્યું હતું તો તે હું શું નથી જાણતી ?” તોબરા જેવા ડાચા સહિત પ્રશ્ન વિરામ આગળ મિત્રીસનું બાપણુ પ્રજ્વળ થયું. એટલે આપણે દમ ભરાવતાં ઓલ્યા:

“પણ તું તો અભણ છે તને છાપાની શી ખતર ? જરૂર તને કોઈએ ભંભેરી છે ?”

“કોઈ ફાટી મુઝો મને કોણ ભંભેરવા આવ્યો હતો તે તમે નકામું આળ ચઢાવો છે !”

“ત્યારે તે શી રીતે જાણ્યું ?”

“પણ તમે લખ્યુંજ શા માટે ?”

“પણ તે જાણ્યુંજ શી રીતે ?”

“પણ તમે લખ્યુંજ શા માટે ?” બંને તરફથી એકને એકજ વાક્યપર ભારપૂર્વક લડત ચાલી છેવટે મેં મક્કમતા પૂર્વક બેરીને ડરાવી દેવા હાથ પગાડીને કહ્યું,

“પણ તે જાણ્યું શી રીતે” મારો મીસીસ પરનો ક્રોધ અવળો નીકળી ગયો. કારણ કે બોળામાં બાળકી હતી તેનું ક્રોધાવેશમાં ભાન ન રહેવાથી મુકકો બાળકીના માથા પર વાગ્યો તે એક કારમી ચીસ પાડીને બેભાન થઈ ગઈ. બસ થઈ રહ્યું.

“ઝા મારી કીકીરે ? તું પાપી પિતાને પનારે ક્યાંથી પડી.....રે ! મિસીસે તો ભેંકડો તાણ્યો અને “ હાય હાય હાય કીકીને ” કરતાં છાતી કુટવા માંડી, જેથી આપણાં પણ પોતીયાં દીલાં થયાં. ડાઘુ જેવું ડચું કરીને અમારા સંકટના સાથી પાડોસી નરભેરામ તથા તેમનાં પેલાં એટલે અમારાં લલિતા ભાભીને તેડી લાવ્યો. લલિતા ભાભીએ તો આરણ્યમાં પગ મુકતાંજ “ હાય હાય ! ”ના કાર્ય-ક્રમમાં ભામ લીધો. જોત જોતામાં ચાર એટલા એકઠા થયા એટલે એટલા ભાંગેજ ! હવે તો “ હાય હાય હાય કીકીને ! ” બોલતાં “ હાય હાય હાય જીવેરભાઈ ! ” કરવા માંડ્યા. જાણે હું મરી ગયો હોઉં તેમ મારાં જાણ્યાં લેવા માંડ્યા. અને મારી સાત પેઢીને લલિત-છંદની લાગણીમાં છોલવા માંડી !

એટલામાં નરભેરામભાઈ દોડી ગયા અને બીખા ભાટીયાને ત્યાંથી માખણુ લાવીને કીકીને માથે મુક્યું તો એગળી ગયું. જેથી પુરૂષ વર્ગમાં તો સંતોષ ફેલાયો કે આળકી હજી જીવતી છે. નરભેરામભાઈએ પહાડી અવાજે પડકાર કર્યો,

“ સખુર ! સખુર ! ખામોશ ! ખામોશ ! તમે કોને રડો છો ? કીકી તો જીવતી છે. ! ” પણ સાંભળેજ કોણ ? છેવટે દરેકના કાનમાં જમ્મ મોટેથી ખુમ મારી ક્યું કે,

કીકી તો જીવતી છે ! ત્યારે મામલો શાંત થયો. એટલામાં એક છોકરાને મેં અરફ લેવા મોકલ્યો હતો, તે આવ્યો. મેં આળકીના કપાળે ઘસ્યો જેથી દસ મીનીટમાં તેણે આંખ ઉઘાડી. મીસીસ પણ હવે શાંત પડ્યાં પણ સર્વે મલિલા માંડળના મેમ્બરો મારા પ્રત્યે તિરસ્કારપૂર્ણ દ્રષ્ટિપાત કરતાં એકેક બળે સરસ્વતિનાં બજને સંભ-

બાવના ચાલ્યા ગયા ઘરમાં બાપી રહ્યા ફક્ત છ નંગ. હું અને મહારી... તથા નરભેરામ અને તેમનાં...એ ઉપરાંત હીસી થઈ બિએલી કીડી અને સુધ મએલો કીડો જે આ ગરબડ સાંભળીને રડારોળ કરતો હમણાંજ ઉઠ્યો હતો તે.

નરભેરામભાઈ મને ઠપકો દેતાં બોલ્યા: “અરે! બેવકુફ! જરા જોઈ બાળીને કામ કરવું હતું ને! તારા રોડોડી મુકકાવી એ બિચાર ફુલ કરમાઈ જાત તો?” મેં નિરાશ વદને કહ્યું,

“તો શું કરીએ? ફિસ્મત! વિધિએ જે ધાયું હોત તે થાત!” મિસીસની છાવણીમાં પાછો તરખાટ મચ્યો:-

“બ્યારે હોય ત્યારે નાની સરખી બાબતમાં કંકાસ કરો છો અને પછી ફિસ્મતનો વાંક કાઢો છો તો તમે લખ્યુંજ શા માટે?” વળી પાછો અસલ મુદ્દા પર અમારો વાદવિવાદ આરંભાયો.

“પણ તને કત્યું કાણે?” નરભેરામભાઈ વચ્ચે હોમાતાં બોલ્યા.

“આ શું મામલો છે મને તો કંઈ સમજતુંજ નથી?” એટલામાં સલિતા બાબી નરભેરામભાઈનું કાંઈ પકડીને મહારી રાંછને દોરી જાય એમ બેચી ચાલ્યાં.

“આપણું શું એ ધણીધણીઆણી એમની મેજે ફેડી લેશે!” એમ કહી માર્મિક કટાક્ષપૂર્ણ રમીત કરતાં પોતાના ધણીજીને દાવાનળમાંથી બચાવી ગયાં. હવે અહીં પાત્રુ પુનઃ રમખાણ આરંભાયું કીડો પોતાની માને વળગી પડ્યો અને ચાહ પીવાને માટે રડવા લાગ્યો; ત્યારે મિસીસ પટપટારો કરતાં રસોડામાં ગયાં પણ અફસોસ! કે સવારના શુકનમાં કંકાસનું મંડાણ થવાથી ચુલામાં ચાહ ઉભરાઈ ગઈ હતી ને તપેલી બળીને હીંડરા જેવી થઈ ગઈ હતી. જેથી મિસીસનું મગજ ફરીથી એવરેષ્ટના શીખર પર ચઢી ગયું. તપેલી ફેંકી દેતાં બખાબ્યાં,

“હ્યો તમારા કકળાટમાં ચાહ પણ બળી ગઈ ! હવે આ તમારા
.....ને શું પાછશ ?” તપેલી હાથમાં છાપું હતું તેપર થઈ ખોળામાં
આવી પડી અને છાપાનું એક પેજ પણ ફાટી ગયું ને ધોતીયું કાળું
થતું રહેજ બચી ગયું. હવે મ્હારું મગજ પણ કાળુમાં ન રહ્યું ને
તપેલીનો પ્રત્યુત્તર તપેલીની જ વાલ્યો કારણ કે “જેવા સાથે તેવા.”
સદ્ભાગ્યે તપેલી મિસીસને ન વાગતાં ફાનસ પર પડી ફાનસ ટુટી
ગયું એટલે મામલો વધુ ગંભીર બનતો ચાલ્યો. સામસામું ફેંકાંફેંકીનું
જખરું જુદું જામ્યું પણ વખતે બાળકોને વાગી જશે તો ડોક્ટરને
શીનાં દોઢીયાં આપવાની પંચાત પડશે એવો વિચાર એકાએક મ્હારા
મસ્તકમાં ઉદભવવાથી સામા પક્ષ તરફથી બોંબગોળા રૂપે છુટેલા ચાહના
કપને કેચ કરીને મુઠી દીધો અને શસ્ત્રઅશ્ત્રનું યુદ્ધ સમાપ્ત કરી
પુનઃ મોઢાંની લગાઈ આરંભી.

કારણ કે વિગ્રહ દરમ્યાન પણ મ્હારી તિક્ષ્ણ બુદ્ધિએ જોઈ લીધું
કે ફેંકાંફેંકીના યુદ્ધમાં સાત આઠ રૂપિયાનું નુકશાન તો થઈ ગયું હતું !
“રાંડ જો તો ખરી સાત આઠ રૂપિયાનું નુકશાન તો થઈ ગયું છે !”

“તે ફૂં શું કરે ? તમે શા માટે છાપામાં લખ્યું ?”

“પણ તને કશું કોણે ?” ફરીની અસહ્ય મુદ્દાપર વાત આવી
લાગી. મ્હારું ગળું પણ સુકાઈ ગયું હતું જેથી આ કકળાટમાંથી
સુકત થવા ખાતર માથે ટોપી ગોઠવી કોટ પહેળીને બદાર ચાલ્યો,
ત્યાં તો દુશ્મન પક્ષે રસ્તામાં ઘેરો ઘાલ્યો. કોધાવેશમાં મિસીસ બોલ્યાં:

“ક્યાં જાઓ છો ?”

“કાળા પાણીએ !” ઇત્યાદિ રકઝકમાં મિસીસે મ્હારા ખિસ્સામાંથી
ફાઈપુર્વક નાણાં ઉઘાપન કર્યાં હતાં પણ મને એ બાબતની ખબર

પાછળથી પડી. છેવટે હું બળબળીથી ફાવ્યો હોઉં કે પછી બણી બેઠને મિસીસેજ મને જતો કર્યો હોય ! પણ મુક્ત થતાં સીધો હોટલમાં ગયો. ત્યાં ચાહ બિસ્કીટ વગેરે લઈ બીલનાં નાણાં ચુકવવા બ્યાં બિસ્સામાં હાથ નાખ્યો તો કંઈ ન મળ્યું. હવેજ મને ખાતરી થઈ કે રકઝક દરમિયાન મિસીસે મ્હારા બિસ્સાની ઝડતી લીધી હશે. ઇજ્જત નાસી જવાનો સોદો હતો ! આજનો દિવસજ મારા માટે કમનસીબ દિવસ હતો. મેં ઇજ્જત બચાવવા કાળે ખુરસી પર ઉભા થઈ મનમાંજ પ્રભુ પ્રાર્થના કરી :

“તું મારો આધાર ઘ્યાનિધી

તું માથે આધાર.

આ હોટલવાળાના લુખ્યા રોકથી

મુજને તુંજ બચાવ—ઘ્યા”

પ્રાર્થના તો કરી પણ તેનું તાત્કાલીક પરિણામ ન આવ્યું. હોટલવાળાએ પૈસા માટે વધુ આગ્રહ કર્યો. મેં કહ્યું,

“ ભાઈ જરા ઉતાવળ ઉતાળમાં પૈસા લાવવાનું વીસરી ગયો.” સામા પક્ષ તરફથી એટલે કે હોટલના બડા પાડા જેવા માલિક તરફથી ગૃહસ્થને ન છાજે એવો પ્રત્યુત્તર મળ્યો :

“ ઉતાવળમાં પૈસા લાવવાનું ભુલી ગયા હોય તો બાપો અહીં તમારી ટોપીને ડિપોઝીટ રાખીને તાકીદે ઘેરથી પૈસા લઈ આવો ! ”

“ મારા જેવો આગરદાર માણસ ભર બળરે ઉઘાડે માથે શી રીતે જઈ શકે ? ”

“ પગેથી ચાલીને ! ” “ તે મારાથી નહિ બને ! ”

“ તો પૈસા લીધા વિના હું હોટલમાંથી બહાર પગ પણ મુકવા દષ્ટ નહિ ! ”

અમારી રકઝક ખુબ ચાલી. ખેંચાખેંચીમાં એક નોકરને મારી કોણી વાગવાથી તેના હાથમાંથી ચાહનો કપ એક અપટુડેટ ચુવક પર પડ્યો. તેણે નોકરને એક ધપ્પો લગાવ્યો. બધા વિચ્છેદના કારણે રૂંપ હુંજ પોતે ગણવાથી નોકરોના સૈન્યે મને ઘેરી લીધો. હવે જેટલી પળો જતી હતી—તે મારા પાંસળામાં કે પીઠમાં હમણા પરિવર્તન થશે એ વિચારમાં જ જતી હતી. એટલામાં—

“ કહત સમય બળવાન હું નહિ પુરૂષ બળવાન
કટોકટીકે વક્તમે આયો મિત્ર સુજનન. ”

અમારો ઓફિસનો દોસ્ત શંકરીઓ એકાએક આવી ચઢ્યો, તેણે બધા નોકરોને વિખેરી નાખ્યા અને મારાજ મુખે મારું આત્મવૃતાંત સાંભળી લઇને હોટલવાળાને બીલના પૈસા તથા એક કપ ફુટ્યો હતો. તેના પૈસા ચુકવી આપી સંચુકતાને પૃથ્વીરાજ લઇ જતો હોય તેમ; મહાર કાંડું પકડી બહાર ખેંચી લાગ્યો, અને મને પૂછવા લાગ્યો “ ઝવેરભાઈ આપ તો કહેતા હતા ને કે હું હોટલમાં ભાગ્યે જ જાઉં છું ત્યારે આ શું ? ”

“ અરે ! શંકર ! તને મહારી કર્મકથા હું શી રીતે કહું ? ”

“ મોદાથી. ”

“ લે સાંભળ ત્યારે. ”

“ સંભળાવો જોઈ ”

“ જાણે આજે સવારના પહોરમાં જ કંઈક ખાનગી કારણસર મારી અને તેની વચ્ચે... ”

“ તેની એટલે કોની ? ”

“ હવે સમજી જાને ! ”

“ હા ! હા ! સમજ્યો અમારા ગંગા ભાભી ને તમારી બેની વચ્ચે જુદા જામ્યું એમજાને ? ”

“ હા ! હા ! નાનો કીકો પણ ખરોને, તે વળી પુછીને પાકું કરે છે ! પણ ચાલ હવે આગળ સાંભળ. ” (શંકરીઆ પાંચ દસ ડગલાં ચાલી નીકળ્યો.)

“ અલ્યા મેં તને આગળ ફેરવડ થવાનું ક્યાં કહ્યું છે ! ”

“ અરે ! સાહેબ તમે હમણાં કહ્યુંને કે ચાલ હવે આગળ તેથી અદો આગળ ધખો ! ”

“ એ તારા ટોળટપ્પા રહેવા દે અને અમારું દાસ્તાને હવે સાંભળ. જાણે અમારી બેની વચ્ચે કંઈક ચક્રમક ઝરતાં આપણી સ્વારી તો સીધી હોટલમાં આવી ચઢી પછી હોટલમાં શું બન્યું તે તો તું જાણે જ છે ! ”

“ હા... ત્યારે એમ જ કહોને કે દુશ્મન પક્ષે તમારી ત્રિજેરી પર દરોરો પાડ્યો ! ”

“ હા એમ જ થયું ! જો તું વખતસર ન પુટી નીકળ્યો હોત તો મોટી ફજેતી થાત ! ”

“ એ તો ખરું જ ! મોટી નહિ તો નાની સરખી પણ ફજેતી તો થાત જ ! ”

આમ વાર્તાલાપ કરતા અમે આગળ ચાલ્યા. એક દુકાનેથી પાન લઈ શંકરીઆએ મને ચવડાવ્યું. તેનો ઉપકાર માનતો હું છુટો પડ્યો અને તેણે આપેલી સીગારેટના ધુમાડા કાઢતો ધરભેગો થયો.

પ્રવેશદ્વારમાં પહોરબ કરતાં જ મને પ્રથમ એ વિચાર થયો કે જો કોઈ ભણેલીગણેલી બેરી મળી હોત તો જરૂર મારું મધુર શબ્દોથી સ્વાગત કરત કે:—

“ભલે આવો પધારો મોંઘેરા મહેમાન;

પ્રીતનાં ભોજન જમાડીએ.....”

એટલામાં તો રસોડામાંથી અમારા બત્રીસ નહિ પણ તેત્રીસ લક્ષણ તરફથી—

“હડે ! હડે ! મુવા સવારના પહોરમાં ક્યાં આવ્યો ?” તો ધ્વનિ સંભળાયો. મિસીસે તો જાણ્યું કે ઘરમાં કુતરો ઘૂસ્યો. હશે પણ અહીં તો આય આપનો સેવક હતો જેથી દમામભેર સીગારેટના ધૂમાડા ફાટતો ખુટસહિત રસોડામાં ધસી ગયો.

“તને એટલુંએ દેખાતું નથી કે ઘરમાં કુતરું આવ્યું છે કે માણસ ?”

“પણ જોડા પહેરી અહીં સુધી કેમ આવ્યા ?”

“અમારી મરજી !”

“તે તમારી મરજી બહાર સડકપર ચાલે ઘરમાં નહિ ચાલે !”

“કેમ ન ચાલે”

“અરે સાહેબ ! તમારું ખીસ્સું ખાલી ને બપોરો ભારી રહેવા દ્યોને !”

“ત્યારે મારા ખિસ્સામાંથી તેજ પૈસા કાઢી લીધા હશે !”

“હા, હા ! મેં કાઢી લીધા. જ્યારેત્યારે કંકાસ થતાં હોટલમાં જઈને મોજ કરે છો ને અમે ઘેર બૂખે મરીએ તેની તો ચિંતાજ નહિ !”

“અરે ! મુખ મહિલા યાને બેવકુફ ઐરી ! તને ખખર છે કે હોટલમાં મારા પર કેવી આકૃત આવી હતી ? એ તો ઠીક થયું કે મારામારી થતાં પહેલાં શંકરીઓ આવી પહોંચ્યો નહિતર ખાટકે પઢવાનો પ્રસંગ આવત !”

“ જોયુંને ! ઐરાનો નિસાસો તો લાગ્યા વગર રહે જ નહિ !”

“ આટલો વખત તો આ બે નાનાં બાળકોને લીધે જવા દઉં છું. પણ જો હવેથી એમ ક્યું તો પછી...”

“ પછી શું કરશો ?”

“ શું કરશો તે ” ‘ ખુદે જર બાજરી, ને ખુદે નાર પાધરી !’ આટલું બોલતામાં તો ફાગણુ શુદ્ધ ૧૫ ને તો ધણી વાર હતી છતાં એકદમ હોળી સળગી તે સળગી. આખો દિવસ વહી ગયો છતાં હોલવાઈ નહિ ! ખરેખર ! સ્ત્રીહઠ કેવી હોય છે તે તો તેનાં અનુભવી-ઓજ જાણે.

“ પેલા વાંઢાઓ તે શું પીછાણે-

એ બલા જેને વળગી હોય તેજ જાણે !”

આખા દિવસના કકળાટને લીધે ભુખે પેટેજ સુષ્ટ જવાની અનિવાય ફરજ આવી પડી. માંડમાંડ તરફડીઆં મારીને રાત્રિ પૂર્ણ કરી. સવારના પહોરમાં પથારીનો ત્યાગ કરીને મિસીસનાં ખાટલા તરફ નજર કરી તો ખાલી જણાયો. બાળકીનું ઘોડીડું પણ ખાલી હતું. મેં તો ધરના ખુણે ખોંચરે પથાર પછીઆરે જળજઝ મોરી વગેરે દરેક જાણવા લાયક સ્થળોએ શોધખોળ કરી પણ મિસીસનો કંઈ પ-તો ન લાગ્યો.

“ત્યારે એ ગધ ક્યાં?” કીકા તો પડ્યો પડ્યો ઉંઘતો હતો.
મેં નરભેરામભાઈને ત્યાં ખખર કઢી તો તેમણે કહ્યું કે,

“અહીં તે તમારાં ધરવાળાં શી રીતે આવે? તમારાં ભાભી તો કાલનાંજ પીયર ગયાં છે તે બે ચાર દિવસ પછી આવશે.”

“નરભેરામભાઈ! ત્યારે જરા લલિતા ભાભી પર પત્ર લખી ખખર કઢાવો કે એ ત્યાં તો નથી ગધ? કારણ કે એનું ને તેમનું પિયર એકજ ગામમાં છે.”

“કીક.” કહી નરભેરામે પત્ર લખ્યો. મેં જઈને કાગળોની પેટીમાં પધરાવ્યો, હવે મારું મન કુશંકાઓ કરવામાં પરોવાયું.

“મારા દુઃખથી કંટાળીને કુવે તો નહિ પડી હોય? નાના એટલી બધી નાદાની તો નજ કરે! પણ યુદ્ધદેવ જેમ અર્ધા રાત્રિએ યશો-ધરાને ત્યાગિને જંગલનિવાસી થઈ હોય તો? હા...પ્રભુ મારા પર આ શો કોપ? કાંટાકાંકરામાં ચાલવું, કંદમુળ ખાવા, વિકાળ પશુ ને માનવરાક્ષસોનો ભય એ બિચારીથી કેમ સહન થશે? ખરેખર! હવે મને ડરકાં આવે છે. વાંચક બેરાદર તું પણ રડ! નહિતર આંખમાં ને બદલે નાંકમાંથી તો આંસુ ટપકાવ? કારણ કે શોકને પ્રસંગે આંખ અને નાક બંનેમાંથી આંસુ વહે છે એ અનુભવ સિદ્ધ વાત છે. કવિ કાળીદાસે તો સ્ત્રીને અર્ધાગના કહી છે પણ મેં તો પાઅંગના પણ ન ગણી, જેથી આજે માહું પરિણામ આવ્યું! મેં અગમયુધ્ધિ વાપરી એનો ફોટો પકાવ્યો હોત તો આજે છાપામાં છપાવી સત્વર પત્રો મેળવત પણ હવે શું? આ કીકાને પણ હવે શું કરીશ? હું તે એને ખવરાવીશ, પીવરાવીશ કે ઓશીસમાં જઈશ? અને મને તો બરાબર સંધતા પણ આવડતું નથી! લલિતાભાભી હોત તો તે

પણ એની ખબર રાખત ! ત્યારે હવે કરવું શું ? ” વિચારમાંને વિચારમાં ઓશીસનો ટાઇમ થઇ ગયો, સાથે કીકો ઉડીને “ બા બા ” કરી ખુબરાણુ કરવા લાગ્યો,

“ બાપા માલી બા તંછ થે ? તમે પેટીમાં થંતાલી દીધી થે તે લાવો તાલી દો ! ” કરી ભેંકડો તાણ્યો હવેજ મને ખબર પડી કે:—

“ ધી વિના લુઓ કંસાર ત્યમ સ્ત્રિ વિના સુનો સંસાર ! ” બાળકને શેર દુધ લાવીને પાચું તો પણ તેણે પોતાની માની હઠ છોડી નહિં. છોકરાને નરભેરામને હસ્તક સોંપી પા કલાકમાં પાછા ફરવાનું વચન આપી ઓફિસમાં ગયો અને શંકરના કાનમાં વાત કરી. મેં તથા શંકરે મહારી પત્નિ સખ્ત ખિમાર છે એમ કહી અષ્ટમપષ્ટમ સમજાવીને માંડમાંડ ચાર દિવસની રજા લીધી. સાહેબે કહ્યું—

“ ડો ચાર ડીનમેં ટુમારી ઓરતકા ટખીયટ અચ્છા હો જાય ટો જલ્દી હાજર હોજઓ નહિટો ટુમારા પગાર કટેગા ! ” સાહેબની સુફીયાણી ઉર્દુ બાપાના પ્રત્યુત્તરમાં

“ અચ્છા સાહબ ! ” કરી છુટો થયો અને સ્વગૃહે જઇ કીકાની સારવાર કરવા લાગ્યો. ત્રણ દિવસ થયા છતાં કીકાની બાનો પ-તો ન લાગ્યો. હુ પણ એટલા દિવસમાં તો થાકીને હારી ગયો હતો બાળહઠ કેવી હોય છે તે તો નાના બાળકનો પિતાજ જાણે કે જે બાળકોની માતા મરી ગઈ હોય. ત્રણ દિવસતો મને ત્રણ વરસ જેવા લાગ્યા. એટલા અલ્પ સમયમાંતો કીકાએ મારા નાકમાં દમ આણી દીધો.

“ પિતાની ગાદીમાં ન સમાય પણ માતાના રેંટીયામાં સમાય ” એ લોક વાક્ય મને હવેજ ખરું લાગ્યું. તેનું એક દ્રષ્ટાંત અત્રે રજુ કરીશ; તો તે અરથાને નહિંજ લેખાય.

કીકાને રાજી કરવા ખાતર કાલે બપોરે ચાર ડેળાં આપ્યાં હતાં તેને તો તે ખાઈ ગયો. હાલ વધી તે લઈ મને કહે કે લે હવે એનાં પાછાં કેળાં બનાવી દે ! હ્યો હવે તમેજ કહો કે હાલના કેળાં શી રીતે બને ? આવી આવી આફતોથી હું તો પુરેપુરો કંટાળ્યો હતો. ગમે તેમ તો પણ “વાહરડો ખીલીને જોરેજ કુદે.” માટે હવે એ પાછી આવે તો એને કંઈ પણ ન કહું એમ મનમાં નિશ્ચય કરી કાકદ્રષ્ટિએ હું એની રાહ જોતો હતો. અત્યારે મહારી નૌકા ડામાડોળ સ્થિતિમાં હતી.

“ઉંડી કંઈ આશા ધારીને

મેં ત્હારો સંગ કીધો તો;

ભરસો દઈ ભુલાવી

આ વહાલી ક્યાં ગઈ નાસી ?”

+

+

+

ત્રીજા દિવસની રાત્રિની દસની લોકલમાં લલિતાભાભી પધાર્યાં એટલે મારા ખોળીઆમાં ફરીથી જીવ આવ્યો. મેં મારા દુઃખ દર્દની કહાણી લલિતાભાભીને કહી સંભળાવી જેથી તેમની આપમાંથી પણ કીમતી આંસુ ટપકવા લાગ્યા. એક દિવસના વાટાઘાટ પછી મારા ધર્મ પત્નિને શોધી લાવનારને શ. ૨૫) મુખ્યગિરાનું ઇનામ આપવાનું હતું. બીજે દિવસે સાંજે તો મારા સૌભાગ્ય પાંચમે દર્શન દીધાં. કીકો તો તેને વળગી પડ્યો અને શ. ૨૫)નું ઇનામ જસુસ તરિકે લલિતાભાભીને મળ્યું.

તે રાત્રે ફરીથી સુલેહના લેખિત કોલકરાર થયા અને અમે રાજીખુશીથી ને અકકલ હુશિઆરીથી અંગુઠાનાં નિશાન પાડી આપ્યાં

એટલે લલિતાભાભી માલતી માધવના ખેલમાં ગવાએલી પેલી એ પંક્તિઓ ગણુગણુવા લાગ્યાં:

“અંતર પ્રેમ વિના બધા નિષ્કળ કોલકરાર,
તે વિણ કો હંપતિ તણે નવ મુઢરે સંસાર.”

મ્હારા અંતરનો પ્રેમ જોશપૂર્વક ખ્હાર વહી નીકળવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો તેથી મેં કહ્યું “એમ છે ! તો જુઓ સામે કોણ આવે છે ?” મેં જુડું ખ્હાતું કાઢ્યું. જેથી લલિતાભાભી તથા તેમના પતિ રાજ બારણા તરફ જેવા લાગ્યાં. એટલે મેં મારા બળતા જીભરની દ્હાય એક પ્લેટ ચુંબન આધસિક્કીમથી શાંત કરી. ત્યાં તો મિસીસની કેડમાં બેઠેલો કીકો બોલી ઉઠ્યો “ટાડીજી ! જુઓને માલા બાપા માલી બાને બકી તલે થે. !” એક બે મનુષ્ય હસી પડ્યાં અને એક બે શરમાઈ ગયાં. (જરાક શ્રૃંગારિક ડાહ્યડું થઈ ગયું છે તેની મારી ચાહું છું.)

બીજે દિવસે લલિતાભાભીએ ઉઝણી કરી. ઉઝણીમાંથી પરવારતાં નાનું સરખું ભાષણ કરતાં લલિતાભાભીએ ટકોર કરી કે “જોયું ઝવેરભાઈ ! એક અબજાનું પરાક્રમ. તે દિવસે મીઠું મોઢું કરાવવાને અહ્લે તુરં મોઢું કરાવ્યું તો તમારા ઘરમાં કેવો મોટો જંગ જમાવ્યો ? અને આખરે તમારાજ પૈસાથી બધાંએ ઉઝણી કરી !”

“તો શું તમેજ એને છાપાતું જીન બરાવ્યું હતું ?”

“હા ! હા !”

“અને એને પિયર પણ તમેજ લઈ ગયાં હતાં ?”

“હાજી !”

“શું હાજી? તમે બધાં તો ફહ ફહ હસો છો. પણ મને તો ખાસી ત્રીસ, પાંત્રીસ રૂપીઆની ચોટ લાગી, તથા કીકાએ જે આપદા પાડી તેની તો કંઈ કીંમતજ થઈ શકે એમ નથી !

“જવેરભાઈ ! તમે ગમે તેવા સમાજ સુધારાના લેખ લખશો પણ જ્યાં સુધી જૈરાને માન નહિ આપો; ત્યાંસુધી તમારો સંસાર સુખી થવાનો નથી.” આટલું બાપણ કરીને નરભેરામભાઈ પણ બતાસાં ખાવા અરે ! લુલ્હો બગાસાં ખાવા લાગ્યા. એટલે આપણે પણ ઘર ભેળા થયા. અને મિસીસને માન આપવાનો નવો પાઠ જોળવા લાગ્યા.

કદાચ મારી વાત આપને ગમે ન ઉતરતી હોય તો જ્યોજ મહારાજનો ફોટો નિહાળજો ત્યાં પણ સિંહાસને મહારાણી મેરી બિરાજ્યાં છે ને મહારાજ તેમની બાજુમાં સ્થિર ઉભા રહેલા દ્રષ્ટે પડશે. સમજ્યાને ! “અમારી પણ આમ બાબત છે !” હાલતો...

[તમામ શુદ્ધ]

(૧૨)

ચીનનો શાહુકાર

યાને

મહાન આર્ટિસ્ટ !

વ્યાખ્યા.

પેલા પારસી પોરીઆઓ કહે છે કે “ભેળુ” ચાલે તે અકકલ અને હાથ ચાલે તે આર્ટ.” વ્યાખ્યા તો ખરેખર સો ટચના સુવર્ણ નેવી છે. પણ તમે આર્ટ એટલે એકલી ચિત્રકળા કે હુન્નર ન સમજી બેસતા ! હાથનાં ગમે તેવો ઉપયોગ કરવો એ બધાનો આર્ટમાં સમાવેશ શાય !

રસ્તે ચાલતાં ખીજના ખિસ્સાનું વજન આપણા ખિસ્સામાં આવી જવું એ પણ એક આર્ટ કહેવાય ! કોઇના ધરમાં મધરાત્રે ગણેસલુ ગોઠવવું એ પણ આર્ટ ! ખોટા દસ્તાવેજ બનાવવા એ પણ આર્ટ ! કોઇના કવરમાંથી કાગળ કાઢીને વાંચ્યા પછી હતું તેવીજ સ્થિતિમાં લાવી મુકવું તે પણ આર્ટ ! કોઇએ પુસ્તક વાંચવા આપ્યું હોય તેમાંથી પસંદ પડતાં ચિત્રોને હસ્તગત કરવાં અને માલિકને ખબર પડવા ન દેવી તે પણ આર્ટ ! કોઇ શેઠની દુકાને મુનીમનો હોદ્દો મેળવ્યા પછી કોઇ ખાતેદાર હિસાબ કરાવવા આવે; ત્યારે “સત્તર પચા પંચાણું ને બે મેલ્યા છુટના એટલે સત્તાણું, લાવો પટેલ સોમાં બે ઓછા !” એવો મારવાડી મુળા નેવો ચોકબો હિસાબ કરવો એ પણ

આર્ટ ! સ્ટેશન માસ્તર બન્યા પછી અભણ પેસેન્જર પાસેથી સુરતથી આંદરોડના પૈસા લઇને કાંકરાખાડીની ટીકીટ આપી દેવી તે પણ આર્ટ !

તદન નવો ખેલ ! કેટલાક સફળસ્થોના ખાસ ફરમાશથી, ફક્ત એકજ નાઇટ, આંડ ઓપનીંગ નાઇટ ઇત્યાદિ લાંબી લાંબી જાહેર ખબરો છાપી દોઢ બે બજાર મુંબઇગરા ખિસ્સામાં સેરવીને ત્રીજી ઘંટડી થતાં ને પહોં ઉચ્ચક્રાંતજ એપ્રીલ કુલના બોર્ડસહિત મોટી લોખાનદાનીનાં દર્શન થાય તે પણ આર્ટ ! ચાલુ શીલ્પ સાથે ખાસ મીસરની નૃતકીઓનું મનમોહક ડેન્સ સુરતની શોખીન પ્રજાનાં મનરંજન કરવા રજુ કરવામાં આવ્યું છે એવી જાહેર ખબર છાપી સ્ટેજપર હીજડાઓનો નાચ રજુ કરવો તે પણ આર્ટ ! કાઠીઆવાડ તરફથી કોઇ વાઘરણને પકડી લાવી મુંબઇના કોઇ ધનાઢ્ય “સાડી બુધ્ધિ નાડી” સાથે ઉચ્ચ ખાનદાનની અખળા તરિકે ગોઠવી પાંચ દસ હજાર ઓકાવવા એ પણ આર્ટ ! બેલ્સ ઉપરથી ચાર આંગળ છેટા રહીને બોલ ચાલ્યો જાય છતાં પણ બેલ્સ ઉડી જાય એ વિકેટ કીપરનો આર્ટ ! મારવાડી પાસેથી દસ રૂપીઆ લીધા હોય ને ફાગણ સુદ ૧૫૫ ને દિવસે તે દસ પર એક મીડું વધારીને લેવા કાઢે એ પણ આર્ટ ! માસ્તરને ઘેર ખિચડી રાંધવા જતાં બરણીમાં શેર દોઢ શેર ધી હોય તેમાંથી અચ્છેર પણોશેર ગળામાં ઉતારી જવું એ પણ વિદ્યાર્થીઓની આર્ટ ! આ...આલાપ અને વિલાપ કરતાં બાડી આંખ્યું કરી આડા અવળા હાથ વીંઝની ઓલી ઇંદ્રની અપ્સરાઓ યાને કે પૃથ્વીની વારાંગનાઓ ઝીકની ટોપી ચાલે બાંકે મિયાં પાસેથી “દિલ છીના નિગાહે ચુરા કર ચલે !” ગાઇને ધડીવારમાં ખિસ્સાનો બધો ભાર રાજખુશાથી અને અકકલ હોશિચારીથી હલકો કરી લે તે પણ આર્ટ ! પરભાષાના લેખને સ્વભાષામાં રજુ કરી લેખક તરિકે જાહેર થવું તે પણ આર્ટ ! કોઇની કવિતાપર

પોતાનું હપનામ ગેહની દ્ધને કવિરાજ તરિકે જાહેર થવું તે પણ આર્ટ ! આ પ્રમાણે આર્ટ વિષે જેટલો ઉલ્લેખ કરીએ, તેટલો યોગ્ય છે. હવે આર્ટનું અજવાળું તમારા ભેજના એકે એક અંધારા ખુલ્લામાં પહોંચી ગયા પછી આજે તમારી સમક્ષ એક મહાન આર્ટિસ્ટની જીવનરેખા દોરવાની ધૃષ્ટતા કરી રહ્યા છું.

પૃથ્વી પર પધાર્યા ?

“જનની જણતો ભક્ત જણ કાં દાતા કાં સૂર;
નહિ તો રહેજે વાંઝણી મત ગુમાવીશ નુર !”

કાળી ચૌદસનું ઘોર અંધારું, સાથે પવનના સપાટાને લીધે દિવડાઓનું બિયા બારું; જેથી સર્વ જગત ભાસતું હતું કાળું કાળું ! એક તરફ હતો ધ્રુવડ ને વનવાગલાનો સુમધુર પ્રણયવાદ, તો ત્રીજી તરફ હતો જેની પૂછડી સદાએ વાંકી ને વાંકી એવાં શ્વાનોનો ભોં ભોં કરતો ભયંકર નાદ, ત્રીજી તરફ હતો શિયાળવાંનો સરવો સાદ; જે સાંભળીને ભીરૂઓ કરતા હશે ભગવાનની યાદ ! એવો મધ્યરાત્રિનો વખત, કે જ્યારે ચોરોનાં દિલ થાય છે સખત, નથી માલિકની ચિટ્ટી કે લખત; છતાંએ પરાયા માલને પોતાનો કરે છે કમઅખત ! એવો વિકટ સમય કે જ્યારે ધનવાનો નિરાંતે શ્વાસ પણ ન લીએ, અને છોકરાંઓ દ્ધને બદલે છાસ પણ ન પીએ તથા પોલિસો આલવેલની બાગ પણ ન દીએ; તેવે સમયે એક ગામડાના એક ઝુંપડાના અંધારા ખૂલ્લામાંથી મીરખાં; બાપરદેવા, ડાભસો, ડાહ્યાભાઈ ફોજદાર, બાપુ ચરમાવાળો ૬૦ આર્ટિસ્ટોની દુનિયામાં હો હો થઈ ગઈ ! કેટલાકોની તો વાવડી પણ ચરકી ગઈ !

“જળ આપે તુમ જગતમે લોગ હસે તુમ રોય
અબ કરની ઐસી કરો કે ફીરસે હસે ન કોય.”

એ પંક્તિઓને આ અવનિપર અવતરેલા એ મહાન પુરૂષે
ખોટી ઠેરવી. ખીજાં મનુષ્યો પેદા થતાંજ ઉંવાં...ઉંવાની લલીત છંદની
રાગણી લલકારે છે, એટલે કે રડે છે; ત્યારે એ મહાશયે પેદા થતાંજ
અદ્દહાસ્ય કર્યું ! એનાં આવતરનાં પણ સદ્ભાગ્ય કે આવો ઝીગોમાર
જેવો ખેટો એમના મંદીરે પધાર્યો ! “પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી કે
કીકાનાં લક્ષણ કેડમાંથી” જણાયા વગર રહેતાં નથી. પણ એ ભવિષ્યનો
આર્ટિસ્ટ તો કાળી ચાદસ અને રવિવાર જેવા શુભ દિવસે પેદા થયો.
પછી લક્ષણ જેવાની માથાકુટ શા માટે કરવી પડે ?

છઠ્ઠીના દિવસે એની કુધ્યાએ એનું નામ કોઈની નજર ન લાગે
માટે ગળે કાળોદોરો વીંટાળીને ધુળીઓ પાડ્યું. ચીનાઇ સાકરને બદલે
વલસાડી ગોળનું લ્હાણું કર્યું. એ ઐતિહાસિક પુરૂષ ધુળીઆએ પાછલી
વયે એક શહેર વસાવ્યું તેને ભૂગોળવેત્તાઓ ધુળીઆ કહે છે. પોઠીઆંવાળા
વણુનરાઓને પૂછી જોશો તો ધુળીયા શહેર છે કે નહિ તે આપોઆપ
રોશન થશે !

ધુળીઆની બાળ લીલા !

બાળકો નાનેથી મોટાં થાય છે તેમ ધુળીઓ પણ વધવા લાગ્યો.
એનો ચહેરો કંઈક આકર્ષક અને વાણી મીઠી હતી તેથી સૌ જનો
એની સાથે વાર્તાલાપ કરવાને લલચાતાં. છ વરસની વયે શાળામાં
શિક્ષણ મેળવવા કાળે એનો પિતા એને શિક્ષક પાસે સોંપી ગયો.
નિશાળમાં કોઇ વિદ્યાર્થીની પેન, તો કોઇનો પાઇ પૈસો કે કોઇનું
ખાવાનું એ અજળ ચાલાકાથી દસ્તગત કરી લેતો, જેમ મહારાઓ

કંડીઆમાં છોકરાને સુવાડીને ઉડાવી દે છે; તેમ ધુણીઓ મમે તેવા ખિસ્સામાંથી જમરખ, કેળાં, મગફળી વગેરે ઉડાવી દેતો ! એમાન'દે કહ્યું છે તેમ—

“રાગ, પાગને પારખું નાડીને વળી ન્યાય,
તરવું, તંતરવું, તરકરવું, એ આઠે આપ કળાય.”

એટલે એ આઠે વિદ્યાઓ પૈકી તરકર વિદ્યા પણ આપો આપ આવડી જાય છે ! ઉસ્તાદોની જરૂર પડતી નથી. અને જો વળી ઉસ્તાદો પાસેથી એ વિદ્યાની તાલીમ લેવામાં આવે, તો પછી સોના સાથે સુગંધી ભજે ! કે જેથી પેલા હિંદમાં ચાહનાં પ્યાલા રકામી અને ફટાકડાની ભેટ મોકલનાર હીંગુસી અશીશીઆઓના દેશના શાહુકારની માનવંતી પદવી પણ મળે !

કહેવાય છે અને સંભળાય છે કે પહેલાં ગ્રીક દેશમાં તરકરવિદ્યાની જ્ઞાણાઓ હતી, તેમાં પરીક્ષા પણ લેવાતી. જાણે એક વિદ્યાર્થી ઝાડપર કાગડીનો માળો હોય, તેમાંથી કાગડીને ખચર ન પડે તેમ ઈંડું ઉઠાવી લાવે પણ તે ઈંડું ઉઠાવવાની કળા અજમાવે તે પહેલાં બીજા વિદ્યાર્થી તેનું ખિસ્સું કાતરી લાવે ! એ પરીક્ષામાં ખિસ્સુ કાતરી લાવનાર વિદ્યાર્થી પાસ ગણાય ને ઈંડુ ઉઠાવનાર નાપાસ ગણાય. ધુળીઆનું એટલું કમભાગ્ય કે એ ગ્રીસમાં ન જનમ્યો !

કોઇ વખતે ચોરી પકડાઇ જાય, તો ખુબ માર ખાય, પણ ગર્ધવને ડીફેન્ડાની યાદી એ ધંડી પછી હોતી નથી; તેમ ધુળીઓ પણ એવા મારને પત કરે એવો ન હોતો. ધણી વખતતો મારતાં મારતાં ગુરજીને દમ ચઢી આવતો ને ફેફસાં ટુલી જતા; તેથી એ કલાક

કોઈ અસહ્ય સ્થિતિ પર ન આવતાં. ધુળીઓ ગુરુદાસર હોય ત્યારે શાંતિનું સામાન્ય આપણું પાશુ એ સ્થિતિ સ્થિતિની હાજરીથી કંઈ કંઈ ધરતીકે ચોંટી જતાં !

એક પ્રસંગે ગુરુદાસે કેટલીક સુચના આપીને ધુળીઆને મોતાના ઘેર કંઈ ખાનગી કામ કરવા મોકલ્યો, ધુળીઆએ તે કામ પૂર્ણ કર્યું પણ રૂબામાંથી બશોર આટો બચ્ચરમાં વેચી આપીને તેનાં ગાજર ખાધાં ! બીજી વખતે ગુરુદાસ ઘેર જવાનો ચાન્સ મળ્યો; ત્યારે ચોખ્ખા વેચીને રોશ્નીબક્ષ એ કપ ચાહ પીધી ! જો એ જંગલમાં કોઠાં, ચોમલાં ખાવા મહોંચી જાય ને ખુબ લુખ લાગે, તો ઘાસની કાપ-ણીમાં એક ધ્યાનથી કામ કરતાં મનુરોનું બાયું તેમની પીઠ પાછળથી આવીને છઠ્ઠાવી જાય. વખતે પકડાય તો એ ચાર કપડાકો ખાય. પણ તેમાં એનું શું જાય ? કારણ કે ફોકટમાં ગાલ તાળ ચાય ! જો એને લુખ લાગી હોય અને કંઈ ખાવાનું ન મળે તો છેવટે ચાય, બેંસ કે બકરીના આંચળે મોહું વળગાડીને દોઢ શેર બશોર દુધ ચુંસી જાય ! આવી કારકીર્દિ આટલી નાની વયમાં કોઈએ પ્રાપ્ત કરી નહિ હોય !

“પાછડીનો વળ છેડે” આવેજ એ પુરાણા સુત્રને આધારે ગુરુદાસ ઘરમાં કરેલી ચોરી ધુળીઆની કસાસનાજ એક ડિટેક્ટિવે ગુરુસમક્ષ જાહેર કરી; જ્યાં ખુબ માનપાન સહિત મિસ્ટર ધુળીઆને શાળામાંથી પાછાચું મળ્યું ! જ્યારે ધુળીઆને શાળામાંથી પદઘ્રષ્ટ કર્યો; ત્યારે તે તો કંઈ પણ દરકાર રાખ્યા વગર ગાતો હતો કે :

“એ રીતે જો માણસો, ચાખી મનમાં ખત, આજસ તજ મહેનત કરે, તો પામે લાભ અનંત.”

ધુળીઓ લગભગ અલગુજ રહ્યો કારણ કે માંડમાંડ ચાર વર્ષે બીજી ચોપડીમાં આવ્યો હતો, ત્યાંતો વાત વહી ગઈ ! અલો તેમાં શું

થયું ? બહેનજીએ જુનીઆમાં ફોટો પામે છે ? વિદ્યા અનેક નામાંકિત પુરષો અકબર, શિવાજી, હૈદરઅલી, રણજીતસિંહ વગેરે અભણ જતા. વળી કોલંબસે ફોટો ચોપડા ફાડ્યા હતા ? નેપોલીયન ક્યાં એલ. એલ. બી. થયો હતો ? માટે ખરું કાર્ય તો અભણો જ કરી શકે છે.

આગળ વધ્યો !

નિશાળ છોડ્યા પછી પણ ધુળીઆ પોતાના ઇચ્છિત કાર્યમાં આગળને આગળ જ વધ્યે ગયો. કારણ કે એના ભેગમાં નિરાશા જેવું કંઈ હતું નહિ ! હવે તો ખોળા કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતરવાનું હોવાથી તેણે એક સેક્રેટરી પણ રાખ્યો હતો. સેક્રેટરી એના જ ધંધાનો, પણ એનાથી દસ વરસે મોટો હતો. આ બંનેએ બિઝનેસ કરી હતી કે ખાવું, પીવું ને સુવું એ બધું જ પારકાના જીવરો એ લોકો પારકું શી રીતે જમતા તેનું એક ઉદાહરણ અત્રે રજુ કરું છું. શુક્રતીર્થની જાત્રામાં એ બંને ધર્મપરાયણ મહાશયો પણ હુકારેશ્વરનાં દર્શન કરવાને છડીસ્વારીએ ફાટ્યા તુટ્યા રૂંસમાં પહોંચી ગયા.

હું વાધરી છું !

મધ્યાનનો સમય હતો. પુષ્કળ ભુખ લાગી હતી, એવામાં એક ઝાડના છાંયા તળે એક મહારાજ લાડુ ખનાવિને દાળ વધારવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. ધુળીઆ તેમની નિકટ ગયો અને “મહારાજાં જરા દેવતા આપોને ભગવાન તમારૂં ભવું કરશે !” એમ કહેતાં કહેતાં એક ચુસા સુધી અડી ગયો. મહારાજ તેના પર તપ્યા, “હાળા ભુમ્યા ! હરામ-ખોર તું કોણ છે ?” ધ્રુજતા પગે ધુળીઆ બોલ્યો—

“મ...મહા...રાજ હું વ...વાધરી છું !”

હટ ? હાળા ચંડાળ બધી રસોઈ અભડાવી !”

“મહારાજ ! મને ખ...ખબર તો તી કે ચુલામાંથી આગ લેતો રહેામ અભગ્રામ જહે ? ભાઇ સાથ ગ'નાની મારી મોંગુ છું ?”

“એ એ બધું ઉઠાવી જા, હવેથી કોઇ બ્રાહ્મણના ચોકામાં આવવાનું સાહસ ન કરતો; નહિતર કોઇ ખરાબ માણસ દશે તો તારા પાંસળાં ઢીલા કરી દશે !” ધુળીઆતો લાડુ વગેરે ઉઠાવીને એના સાથે સાથે થોડે દુર જઇને ઝાપરી ગયો. એટલામાં મહારાજને ખીણું કાચું પાકું રાંધી નાખ્યું. મહારાજ અખોટીકં પહેરીને જમવાની તૈયારી કરતા હતા, તેવામાં ધુળીઆતો સાથે નિકટ આવ્યો અને મહારાજની મારી માંગવા લાગ્યો.

“મા'રાજ ? એ મારો ભત્રીજોતો નાદાન છે ! નરદમ ખેવકુદ છે માટે આપ એના તરફ ન જોશો ! હું એના વતી પાંચડી ઉતારીને માફી મોંગું છું !” એમ કરીને ચોકામાં ફાળીકં નાખી દીધું. એટલે મહારાજ કોધે ભરાયા.

“ઓ ખચ્ચર ! તું વળી તારા ભત્રીજા કરતાં ક્યાં ઓછી અકલવાળો મર્યો છે ? બને બિહુલ પુછડા વગરના બળદીઆ છે ! ચાલ લે ટળ હવે આ ઉઠાવી જા !” ભાઇને તો જોઇતું હતું તેજ મળ્યું. હવે બને સારી રીતે ધરાયા.

આ પ્રમાણે કંઈ નહિ તો કંઈ યુક્તિઓ લગાવીને નહિતર તરફ આઈ અજમાવાને પણ એ મહાન આટિરટો પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરતા. શુકલતીર્થની જગ્યાને મેળો પાંચ દિવસ રહે છે. ખીજે દિવસે તો એ મહાશયોએ સારા આખરદાર ગૃહસ્થો જેવા કપડાં પહેર્યાં અને વાતોના તડાકા મારતા નર્મદા તટે શિકારની શોધખોળમાં ફરી રહ્યા હતા, એવામાં એક સ્ત્રીને નદીમાં સ્નાન કરવા પડેલી દીઠી અને ખીણ

ત્રી તેના વસ્ત્ર ધરેણી વગર સીચવતી બેઠી હતી. ધુળીઆનો સાથ પેલા વસ્ત્ર અને ધરેણી સાચવવા બેઠેલી ત્રી પાસે રહેતી બેઠી નવલે આગળ ચાલતી ગયો. એટલામાં તેના ખિસ્સામાંથી બેચાર રૂપીઆ સરી પડ્યા છતાં તે તો

“મુણ સમય સધ્યા સમી સહેલને સાર
ફરવા બાવુ ફાંકડા થગું મન છે મારું.”

નનું ગાયન લલકારતો આગળ ધપે જતો હતો ! એવામાં બીજા પાંચ દસ રૂપીઆ ખિસ્સામાંથી સરી પડ્યા. છતાં તેણે તો બેપરવાઈથી આગળ હાંક્યેજ રાખ્યું ! પેટી વસ્ત્રો, ધરેણી સાચવવા બેઠેલી ત્રીએ આ પ્રકાર જોયો, તે રૂપીઆ લેવા લલચાઈ. ઉડીને ઝડપથી રૂપીઆ વીણવા આગળ વધી, એટલામાં પાછળ થોડેક દૂર અવળી પીઠ કરીને ઉભેલો મહાન આર્ટિસ્ટ ધુળીઆ વસ્ત્રોને બાદ કરતાં ધરેણી લઈને બીજી દિશા એ પ્રયાણ કરી ગયો ! પાછળથી તે ત્રીઓએ ઘણી હો હા કરી પણ ઉઠાવગીરેનો પતો લગ્યો નહિ ! ઉંટનાં શીંગડાનો પતો લાગે તો ધુળીઆનો પતો લાગે !

એક દિવસે ડોકોરના સ્ટેશન પર પેલા પરજના માટલા જેવા પેટ-વાળા કાનાકાકા સાથે ધુળીઆનો અચાનક ભેટો થયો.

“અલ્યા ધુળીઆ ! તું અહીં ક્યાંથી ? આજકાલ તો મારો દોકરો ખુબ ફાટ્યો છે ને શું ? અલ્યા. તું અમટલી આટલી હાથ ચાલાક કરે છે છતાં પકડાતોજ નથી ?” ધુળીઆ બોલ્યો,

“કાના કાકા, આવા નાનાં સરખાં કામોમાં સંપડાઈ જઈએ તો અભિયમાં મોટી મોટી ઉચલ પાચલ કરવાની છે તે કેમ થાય ?

“ધિકરા, એ તારી ડંકાસ જવાદે ! મોટા મોટા મુઝો પરલી બુ ઠેર-
વનાર બહારવટીઆ પડાઇ ગયા તો તારો શો બાર ?”

“એ યમનું હશે તે યાશે. પણ તમારે અમારો હુનર જોવો
હોય તો જરા થોભી જાઓ !”

આટલી વાત કર્યા પછી આમ તેમ લટાર મારતો હતો, એવામાં
કોઇ ગામડીઓ એકલાં કપાસ વેચીને રૂપીઆની વાસણી કેડ પર બાંધીને
શેરડી ખાતો ખાતો રોશન તરફ આવતો હતો. ધુળીઆએ તેના
સાથીના કાનમાં છુમંતર કર્યું, એટલામાં એના સાથીએ પગમાંથી
ખાસડું કાઢીને ધુળીઆને ઠોકવા માંડ્યું, ધુળીઓ “ઓ...મારા...આપરે
મરી...ગયો !” ની ખૂમો પાડતો પાડતો પેલા પટેલની કેડે વળગી
પડ્યો. પેલા પટેલે ખાસડું મારનારને રોક્યો —

“અલ્યા એ બચારાને નાહક વ્યય ખાહડો મારમાર કરોય ? એણે
એવો તે હું તારો બાપ માર્યોય ?” છતાંએ ખાસડા મારનાર તો
રોકાતોજ નથી.

“હાજા હરામખોરે મારા ગુન્નમાંથી બે જઈ ચોરી લીધા છે તે
એને તો રોકાતોજ નથી !”

“અરે ! પણ બે જઈએ તો તે એને બાર રૂપીઆનો માર મારી
લીધો !” આ રકઝક દરમિયાન કેડ પર બાંધેલી વાસણીની
ગાંઠ છોડીને ધુળીઓ ભાગી ગયો, ને તેનો સાથી
એને પકડવાને બંધાને તેની પાછડ દોડ્યો ! પટેલ તો બિચારો આભોજ
બત્તી મયો ! કાનાકાકા તે આ દુષ્ય નિહાળીને ધુળીઆની અમકલને
આક્રેત પોકારવા લાગ્યા. માફ સખમો કે અત્રે ધુળીઆનું વય માર
બાર વરસનું છે. કલે દિવસે દિવસે વધુવધુ સાચે તરફ આટમાં
પણ ધુળીઓ પારંગત થવા લાગ્યો.

એક દિવસે અધીં રાત્રે એક પારસીના ગૃહે 'માન ન માન હું તારો મહેમાન' બનવા જતાં એના સાથીને અચાનક આલોકમાંથી પરલોકમાં વાયરલેસ મારફતે કૂચ કરવી પડી! કારણ કે પારસી પાસે વગર પરવાનાની ફટાકડી હતી. જો કે ધુળીઆનો જમણા કાથરૂપિ ગોડીયો વગર રજાએ સ્વર્ગે સંચર્યો હતો; છતાં નિરાશા એની પાસે આવવાનું સાહસ ભૂલેચૂકે પણ કરતી નોતી!

હવે મોટાં શહેરોમાં પુરા ઠાઠ સાથે એણે જીંદગી ગુજારવા માંડી. એક વખતે કોઇ શેઠનો મુનીમ (ક્યા શહેરમાં તે લખતો નથી કારણ કે વખતે કોરટમાં ઘસડાવું પડે!) પાંચ હજારની નોટોની થોકડી લઇને એકમાંથી પેટી પર જતો હતો, એવામાં એક જનસુન્ય ગલી આગળ પાછળથી આવીને એ મહાન આર્ટિસ્ટ ધુળીઆએ ડોક્ટર જી. બી. ની સુવાસિક તપખીરની એક દાખડી મુનીમના નાકને ખદસે આંખોપર ઢાલતી દીધી! મુનીમ "સિપાઈ! ચોર! ચોર! પકડો! પકડો!" ની ખુમો પાડતો આંખો ચોલતોજ રહ્યો, અને એ આપણો આર્ટિસ્ટ પોલિસ આવતાં પહેલાંજ, મહેતાજીને નિર્ખીને નિશાળીઆ નાસે, અથવા મીનીને જોઇને મુષકમામા ભાગે; તેમ ગયો તે ગયો, પાછો દેખાયોજ નહિ!

કિસ્મતનું ચક્ર !

મનુષ્ય અમીર હો કે ફકીર હો, આળક હો કે વૃદ્ધ હો, ભેંસના ભાઈ જેવો હો કે સુકા કાળે જેવો હો, ઠીંગણી લાડી હો કે ઉંચી દિવાદાંડી હો, ખુંથો ગાંડિય (મનુષ્ય) સમાન હો કે, અકકડ પાટલુન સમાન હો વગેરે જો હોતો હો! પણ પ્તેહાઉસના 'જેઈટ વીલ' પ્રમાણે દરેકનું ભાગ્યચક્ર ફરતુંજ રહે છે. તેથીજ કોઈએ કહી નાખ્યું છે કે:—

“ ખીલે તે કરમાય છે, સરખાય તે લોપાય છે;
જે જે ચઢે, તે તે પડે એ નિયમ પલટાતા નથી. ”

આપણા મહાન આર્ટિસ્ટ ધુળીઆ પણ એક મનુષ્યજ હતો એટલે એને પણ એ નિયમ લાગુ પડેજ. એક વખતનો તસ્કર વિદ્યામાં ચોકટખોરના એકઠા જેવો ગણાતો ધુળીઆ ગોલ્લા જેવો જણાવા લાગ્યો ! કારણ કે લોકો તથા પોલિસ સંપૂર્ણ સાવધ થઈ હતી, જેથી પુરાણી સીસ્ટમના તસ્કર આર્ટથી હવે કંઈ વળે એમ ન હતું ! વળી હવે તો જ્યાં ત્યાં અંગ્રેજી લખતો દોર ચાલ્યો એટલે તસ્કર આર્ટ પણ અપડુટેડ સ્ટાઇલમાં હોય તોજ દહાડો વળે !

અમીર જેવો ખર્ચ રાખવાથી ધુળીઆ “ જીવ જવું છે ખાલી હાથ, અંતમાં પાપ પૂન્ય સંઘાત ” જેવો થયો હતો. છતાં વિચારોથી એક ઇંચ પણ એકવડ ન ગયો હતો ! અપડુટેડ આર્ટ શીખવા માટે પરદેશ ગમન કરવાનો ફણગો એના ભેજમાંથી વગર ચોમાસે ધુરી નીકળ્યો ! આર્ટિસ્ટનો ધધો એનો તો વંશપરંપરાનો હતો. અત્યાર સધી એણે એનાં માતા પિતાને સારી રકમ ભેટ ધરી તેમના તરફની ફરજ અદા કરી હતી. પણ હવે તો નિરૂપાયે પરદેશ ખેડવાને તૈયાર થવું પડ્યું હતું !

પરદેશ ગમન !

ફાયરમેન તરિકે એક સ્ટીમરમાં બેસાઈ ગયો. કોલંબસનો બાથ આંધીને હિંદ તરફ આવવા નીકળ્યો હતો પણ તેનું વડાણ ખીજ દિશાએ ધસડાઈ જવાથી અમેરિકામાં પહોંચી ગયો; તેમ વિલાયત તરફ જવાની આશાએ એકસીસે જોડેલા ધુળીઆની આગખોટ તો ચીનનાં સાંમહાઇ બંદરે જઈને થોભી. ચાલો એ પણ ઠીક થયું કારણ કે એ દેશના શાહુકારો સારી દુનિયામાં જમરા આર્ટિસ્ટ ગણાય છે !

શાંગહાઇ બંદરે સ્ટીમર લાંગરાયા પછી ધુળીઓ પણ ખીખી મનુખો સાથે નિકારે ઉતર્યો. નોકરીના રાજીનામાનું ફફડારીયું લખી આપ્યા વગરજ પગપાળો શાંગહાઇ નગર તરફ આગળ વધ્યો. બંદરથી રાહરે પંદર માઇલ દૂર હશે. ધુળીઓના ખિસ્સામાં ફક્ત અઢી આના હતા. રસ્તામાં રાત પડતાં એક ઉંચા ઝાંડની ડાળીએ કપડાની ઝોળી બાંધીને આરામ લેવા પડ્યો. ચીનના જંગલોમાં રાત્રી ગાળનાર મુસાફરોને ઝાડ પરજ રહેવું પડે છે. કારણ કે ત્યાં સાપ અને અજગરનો ખૂબ ત્રાસ હોય છે. ભુખના દુઃખે માંડમાંડ અર્ધ રાત્રી પણ પસાર નહિ કરી હોય, એવામાં દુરથી ભુતાવળીના ટોળા જેવું એક ટોળું મશાલોની લાઇટ સહિત ગાજી વાજીની ધામધૂમ સાથે ઝાડ તરફ આવતું જણાયું. ધુળીએ જણ્યું કે,

“નિશ્ચે મોત આવ્યું! કારણ કે એ ભુતોનુંજ ટોળું હશે, નહિતર આમ મધ્યરાત્રે આવા ભયંકર જંગલમાં માણસોને સરઘસ ફેરવવાની શી જરૂર?” ધુળીઆએ તો શંભુ ભોળાનાથથી માંડીને ખપ્પર જોગણી અને માતા ખોડીઆર સુધ્યાં તેત્રીસ તેત્રીસ કરોડ દેવ દેવીઓની બાધા લીધી. પણ એ ટોળું તો આગળને આગળજ ધસવા લાગ્યું! હિંદનાં દેવીદેવીઓ ચીનના ભૂતને શું કરી શકે? હવે તો એક વખતના એ મહાન ધીર, વીર ધુળીઆને ઝોળીમાં પડ્યા પડ્યાજ કંપવાની ખિમારી લાગુ થઈ! હિમ્મત તો કીમત અંકાવ્યા વગર કુમાનમાંથી તીર છટકે એમ છટકી ગઈ! ‘સોખતે અસર’ એ ન્યાયે એના ધૂનરાથી ડાળી અને પાંદડાં પણ ધૂન્યા. જેથી તે ઉપર ખેડેલાં પક્ષીઓ પણ ફફડી ઉડ્યાં. એક ધરડા કાઢી પક્ષીએ ગંભીર અવાજે પડકાર કર્યો—

“આમ અર્ધી રાજીએ બધા સદ્ગુણધોની નિંદ્રામાં ખલેવ રવાની કયા પ્રાણીએ ધુણ્ણા કરી છે?” એટલામાં તેની પત્નિ બેઠી હતી—

“તમારે શી પડી છે? આપણું આડોશી પાડોશી કોઈ બોલતાં થીને તમારે પારકી ખીડા સા માટે બેઠેલી પડે?”

“બેસ બેસ હવે; બૈરાંની બુદ્ધિ પાનીએ, તું શું સમજે? જો મે અવિચારી આત્માને આજે કંઈ ન કહીએ તો કાલે ઉઠીને આપણને પણ હાંકી કાઢે! જોને પેલાગોરા લોક આપણા દેશમાં વહેપાર કરવાને જાને પેંધ્યા, પણ હવે કેવા દરિયા કિનારાના માનિક બની બેઠા છે?” એટલામાં ડાબી બાજુએના એક ધુવડે ટહુકાર કર્યો—

“કાકા મહાશય! તમારું બધું રાજદારી ઉડાપણ આમ અર્ધી ત્રિએ ધરના એકાંત ખૂણામાં બૈરી પાસે ધાલવી દેશો તેમાં શો દી બવાનો છે? એ તો સનયાટસેન અને ચીંગકામશાકતી જેમ મેદાને જો તોજ તમારું પાણી મપાચ?” એક વનવાગલે.....

“ઓય રાઈટ! થેટ ઇઝ રાઈટ!” નો સુમધુર ટહુકો કરી ધુવડના પાણુને અંગ્રેજીમાં અનુમોદન આપ્યું. ધુળીએ એ પંખીઓની બાણ તણુતો નહતો પણ અનુમાનથી સમજી ગયો હતો! પક્ષીઓનો કાલાહલ ધવા લાગ્યો, પણ પેલું ટોણું નિકટ આવી લાગ્યું જેથી બધાં ચૂપ પાં. જેની એક આંખ ઇશાન તરફ તો બીજી વામવ્ય તરફ ખેંચાયેલી. ને મુછો દોરડી જેવી લટકી ગયેલી, તથા મસ્તક ઉપર લાંબાં તંબા ચોટલા એવાં પીળંચટાં પ્રાણીઓને અજાણ્યો અનુભવ રાત્રે જ ન સમજે તો શું સમજે?

વળી “ક્યાંઉ ક્યાંઉ યુંચ્યાઉ...મ્યાંઉ!” જેવી ખિલાડીશાહ બાબાયાં ગમે તેવો શુષ્ક હૃદયનો મનુષ્ય પણ બડકી જાય ! તે લોકો કબ્રસ્તાનમાં મુડદું દફન કરવા આવ્યા હતા. તે દફન કરીને ચાલ્ય ગયા; ત્યારે ધુળીઆના જીવમાં જીવ આવ્યો !

“રાત રહે જ્યાહરે પાછળી ખટગડી સાધુ પુરૂષને ન સુઈ રહેવું !”

એનો અમલ અન્નિષ્ઠાએ પણ ધુળીઆને કરવો પડ્યો ! સવા થતાં માંડમાંડ ઝાડ પરથી નીચે ઉતર્યો. અને ભૂખના દુઃખે લથડીઆં ખાતો આગળ વધ્યો. મુડદાની કબર પાસે જઈ પહોંચ્યો ત્યાં ફરમાસુ ચીનાઈ ખોરાક પડ્યો હતો તે પર લાથ લગાવ્યો પેલી વપરાઈ વપરાઈને ઘસાઈ ગએલી કહેવત પ્રમાણે તૂટી ખાટ અને ભૂખ ન જીએ ટાઢો ભાત ! ” ખાતાં ખાતાંજ એની ચપળ આંખો એક સિક્કો તરફ પડી કે જે સિક્કો કબર ઉપર મુડદાન મસ્તકના ઉપલા ભાગે મુક્યો હતો. તે ધુળીએ ઉઠાવી લીધો. સિક્કો અર્ધી ગીની જેટલી કીંમતનો હતો. ધુળીઆએ અગમ બુદ્ધિ વાપરીને શહેરમાં જઈને મુડદાની ગાડી હાંકવાનો ધંધો આરંભ્યો. ચિનમ રિવાજ હતો કે દરેક મુડદાના મોઢામાં કંઈક સિક્કો મુકવાજ પડે, અને મુડદાને દાટવામાં આવે ત્યારે તે સિક્કો કબરપર મુકવામાં આવે. તે લોકોની માન્યતા હતી કે તે સિક્કો જો કોઈ માણસ ઉઠાવી લે તે મુડદું જીવત બનીને મારી નાંખે. છતાં એ ધુળીઆ તો મુડદાની મિલકતનો એકલો વારસ બન્યો હતો.

મતલબકે શેરને માથે સવાશેર ને સવાશેરને માથે દોઢશેર જેવા કેટલાએ આર્ટિસ્ટોના સહવાસમાં ધુળીઆ કેળવાવા લાગ્યો. ધંધો તે

એવો રજીસ્ટર કર્યો હતો કે જેમ વધુ માણસો મરે; તેમ ધુળીઆનો દહાડો ફરે ! મુડાંની કમાઈથી ધુળીઆ તેજીપર આવ્યો હતો. એની નિક્ષણ બુધ્ધિએ અનુભવથી જાણી લીધું હતું કે “જેવો દેશ તેવો વેશ”એ તો ખરું પણ જે દેશમાં રહેવું તે દેશની થોડી ધણી ભાષા શીખવાની પણ આવશ્યકતા છેજ ! કાળા માથાનું માનવી શું કરે ? ધુળીઆ કુલ્લે એકવીસ વરસ પરદેશમાં રખડ્યો તે દરમિયાન ચીન’ ઇટલી, ફ્રાન્સ, ઇંગ્લેન્ડ અમેરિકા ઇ. દેશોમાં ફરી વળ્યો હતો. ચીની, અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ ભાષા પણ સારી રીતે બોલી જાણતો હતો.

એ રોમમાં પણ એ ત્રણ વરસ રહ્યો હતો. ત્યાં એણે એક ધાણુંજ વિકટ કાર્ય કર્યું હતું જેનો ઉલ્લેખ અત્રે રજુ કરું છું. રોમમાં એક આર્ટિસ્ટ સાથે એને ગાઢો સ્નેહ હતો. કારણ કે “જેને જેવો સંગરંગ બહુ તેવો બેસે !” તેના મિત્રના કહેવાથી ધુળીઆએ એક લોર્ડના બીલ્ડીંગ સજાગાવી દીધી હતી. તે કામમાં એ પકડાયો પણ ખરો ! રોમના સખ્ત કાયદા પ્રમાણે ગુન્હો કમુલ કરાવવા સાડ અને એક બચંકર ભોંયરામાં કેદ કર્યો કે જ્યાં એની આસપાસ સેંકડો મુડાંના હાડપીંજર ઉભાં કરેલાં હતાં. છતાં એ રીદો આર્ટિસ્ટ ન ડર્યો ! છ માસ ભોંયરામાં કેદ રહ્યો પણ ગુન્હો કમુલ ન કર્યો છેવટે યુક્તિ ફરીને છુટી ગયો. આપોઆપ મેડ બની ગયો. પોલિસ તપાસ કરવા આવે ત્યારે હાડકાં આવે અને તેમનાપર થુંકે તથા હી...હી... કરીને વિકટ હાસ્ય કરે. જેથી અંતે ગાંઠો ગણાઈ નિર્દોષ જાહેર થયો ! આવાં તો એને કેટલાંએ સાહસ કર્યો કુરોપ અને અમેરિકાની ભુમિપર ફરી બતાવ્યાં હતાં.

અમેરિકાના વસવાટ પછી તેને માતૃભુમિ હિંદની સેવા કરવાનું મન થઈ આવતાં તે હિંદમાં આવ્યો. જેણે દાંત આપ્યા તે આવણું

આપરીજ એ એવી માન્યતા હતી. અને તે યોગ્યજ હતી ! એકવીસ વરસ પરદેશમાં ખર્ચ કરીને એ મહાન આર્ટિસ્ટ હિંદને કિનારે ઉતર્યો; ત્યારે એક મહાન ઉમરાવ તરીકે જાહેર થયે હતો. એની એક ઐરી તથા એ છોકરાં અમેકારિમાંજ અટવાઇ રહ્યાં હતાં.

અસહકારનો જમાનો. —

પરંતુ તે જ્યારે હિંદમાં આવ્યો ત્યારે અસહકારનો જુવાળા સારાએ દેશમાં પ્રસરી રહ્યો હતો. ને દેશભક્તિ, અહિંસા ને સત્ય-નિષ્ઠાની વાતો થતી હતી; તેમાં ધુળીઆનું મન લાગ્યું ને છેવટે અસહકારીઓના જુંડમાં ભરાયો. કાલ તે અસહકારી તરીકે સરકારી ગુનોહ કરવા બદલ શાંતિથી જેલ નિવાસ કરી શુદ્ધ થઇ મહાન દેશ ભક્ત ગણાઇ લીડરમાં ખપે છે. અને સુધારકમાં ગણના થાય માટે એક માત્રદાર વિધવા સાથે પૂનર્લગ્ન પણ કર્યું છે.

(૧૩)

મહારી માથુક !

ડેન્જર સીગ્નલ !

લાલ વવટો ફરકાવ્યા વગર કે લાલ બતી બતાવ્યા વગર બેધડક

કહું છું કે એ મહારીજ માથુક છે, હું શહેરી જીવનમાં ખુંચેલો છું; પણ એ ગ્રામ્ય જીવનમાં મોજ માણુનારી હોવાથી ગામડામાં જ રહે છે. એ મહારાથી અળગી રહે છે છતાં એ મહારી માથુક છે, પોયણી ચંદ્રથી અળગી હોય છે છતાંએ તે તેની માથુક છે તેમ ૧૮૬૭ના ૨૫ માં એકટ પ્રમાણે મેં એને રજીસ્ટર કરાવી છે; માટે માલિકની રજા શિવાય કામએ એની સાથે ઇંટ્રોડ્યુસ કરવાની ઘેલછા ન રાખવી ! તેમજ ફોટો પાડવાની, સ્કેચ દોરવાની, સ્ટેપશોટ કે રેખાચિત્ર દોરવાની કે આલેખવાની કાંતો ઉડતી મુલાકાત કે ઘસડતી મુલાકાત લેવાની મુખર્તા ન દાખવવી. જો કે મહારી માથુકનો “ લાઇફ એક્સ્યુરન્સ ” જીંગીનો વિમોતો મેં ઉતરાવેલો છે જ પણ તેના બદકાળી સમ કિંચ સ્વભાવને લીધે તેના રોડોડી પંજનો સ્વાદ ચાખવાનો કોઇને શુભ પ્રસંગ સાંપડે તો માલની કમ રજાએ હું કે મારા વાલી વારસો તેનાં જોખમદાર નથી !”

જેમ સકટ સમયે તમારી બી. બી. ની સાંકળ ખેંચવામાં કંઈ વાંધો નથી પણ વિના કારણે ખેંચનારને તો શ. પ૦) મદ્રાસગરા નહિ પણ મુંબઇગરા દંડ ભરવો પડે છે; તેમ કામ વગર મારી માથુકની

મુલાકાત લેનારની પછી તે બંને એડીટર, રિપોર્ટર, ફોટોગ્રાફર, ચિત્ર-કાર, લેખક, લેખિકા, સાક્ષર કે સાક્ષરિણી હો; પણ તેની દેશી ઝાડુ કે દેશી જોડાથી જ ધુળ ખખેરવામાં આવે છે. એટલું તો તમારા મસ્ત-કની ડાયરીના એક ખુણામાં નોંધી રાખજો કે સિંહની ચૂકામાં પગ મુકવો કે સાપના દરમાં હાથ ધાલવો જેટલો ભયંકર છે તેટલું જ બીજાઓને માટે મ્હારી માથુક સાથે શેકહેન્ડ કરવું ભયંકર છે ! પહેલી મુલાકાતે મ્હારા જેવા પાપડ પહેલવાનનાં પણ એ આંગળાં ઉતરી ગએલાં ખાતરી ન થતી હોય તો ચંદેરીઆ લાડવંદ બીમજીભાઈનું બીલ કાઢ પણ સમયે આપ મંગાવીને વાંચી શકો છો, (રતાંધળા ઓએ દિવસેજ મંગાવવું !) અસ એજ થોડું લખ્યું ઘાણું કરી વાંચજો. બહુચુક લેવીદેવી.

લી૦

વગર કાંડીએ આપને ચેતવનાર આપનો,
ઓધો.

એની લાયકાત.

બંને બીજા કવિઓ અને સાક્ષરો લયજ્ઞ મજનું, શીરીં ફરહાદ ગુલસનોવર, સદેવત સાવળંગા, છેલમટાક મોહનાનાં ગુણુગાન કરે, પણ મ્હારી કીટસન લાઈટ સમ માથુક આગળ એ બધાં દિવેલનાં કોડીઆં ! મ્હારી નઝરથી મ્હારી માથુકને હું જોઈ શકું તેવું એમ નાથી ન દેખાય ! એ સોર્ટ સાધટ કવિઓને સાક્ષરોની શક્તિ જ શું છે કે તે મ્હારી માથુકના વખાણ કરી શકે ? જેમ કાંડીની શક્તિ નથી કે ટુંજરનો મુકામલો કરે ચકલીની તાકાત નથી કે ગરડ સામે આંખ ઉંચી કરી શકે, આમાચીડીયાની હેસીયત નથી કે સૂર્ય સામે

ભાળી શકે ! એ તો આ ઓઘડશંકરનીજ શક્તિ છે કે જે મેડીન “આવળીઆ”ની એક ડઝન પેન્શીલો ઘસીને માશુકપુરાણ પૂર્ણ કરી શકે છે. હું એના શું ગુણગાન કરું ? બસ મહારું પેટ શૃંગાર રસની ભરતીથી પુટખોલ જેવું બની જાય છે.

પ્રથમ તો એજ કે આજકાલના માર્છકાંગલા યુવાનો જરાક “લાલ લુગડું” નિહાળ્યુ કે વાયવ્ય ખુણા તરફ ડોળા ફેરવે છે જાણે જનમતાંજ આડીયા ન હોય ! પણ મને અભિમાન થાય છે કે મહારા સિવાય કોઈ પણ યુવાને એ મહારી માશુક તરફ આંખ ઠેરવવાની પણ હિંમત નહિ દર્શાવી હોય, એખીસીનીયન સુંદરીઓને પણ શરમાવે એવો એનો, કૃષ્ણવર્ણી રંગ, જે રંગે ગોપિકાઓને ઘેરી કરી હતી, જે રંગે લૈલા પાછળ કૈસને મજનું (પાગલ) કર્યો હતો, તેજ રંગ હું આકર્ષાયો. હું વધુ શું લખું ? એ મહારી માશુકના મેલને આજકાલના ફેશનવાળા લોકો કોબરાચુટ પોલીશની ઉપમા આપી રહ્યા છે ! એથી વધુ ઐતિહાસિક કે ભૌગોલિક પુરાવા શું આપી શકું ? એકાદા પ્રેમાનંદે તો લખ્યુ છે કે “દયમંતીની જંઘા દેખી કેળ પણ શરમાએ,” પણ પણ શું ? મહારી માશુકની જંઘા (મારી માશુક કોઈ દુબળી, કોલણ, વાધરણ કે ધોતણ નથી કે કચ્છો મારવાથી તેની જાંઘ અહરનિશ દેખાયા કરે. છતાં ધારો કે દેખાઈ આવે તો) દેખીને આવળીઆનાં હુંઠા બઢીમાં બળી મરવાનું પસંદ કરે !

“દયમંતીનો ચોટલો નિરખીને શેશ નાગ પાતાજે પેડો” પણ મહારી માશુકના વાળ નિહાળીને સુગળીઓએ શરમને લીધે માળા બાંધવાનું પણ મુકી દીધું. ખીખ કવિઓ રૂપસુંદરીઓની દંત પકિતઓને સાચાં મોતી કે દાડમના દાણા સાથે સરખાવી પોતાની અલંકારિક

ભાષાનું અજાવમણું જાહેર કરે છે; પણ મ્હારી માથુકના હાંત પીપરમીટની ઘોળા ટીકડી જેવા, તો હોઠ દુણાઈ ગએલાં મુઝામ-જમણુ જેવા, ઉંઘમાંથી ઉડી આંખોએ યોળતાં પણ ચોકકસ કહી શકાય.

ઓલ્યા કવિઓ સુંદરીઓના પગોને નાચુક અને કાચની પુતળીઓ જેવા તકલીદી વર્ણવે છે; પણ મ્હારી માથુકના ધરમપુરની ઇલેક્ટ્રીક લાઇટના થાંભલા જેવા(ધરમપુરમાં સાગટાનો ઉપયોગ થાંભલા તરીકે માય છે.) હેડ'બા સહ પગો નીચે ભાદરવા મહીનામાં એતરે ખાત દેવા જતાં ડઝનખંધી દેડકાંઓ કચરાઈ જતા હશે ! ખિલાડાં કુતરાં તો અડફટમા આવી અપંગ થઈ જાય છે. મારી માથુકની એકજ લાત એક સામટાં બે ગધેડાંની લાત કરતાં વિશેષ અસરકારક નિવડે : આંખોનું વર્ણન કરવાની મ્હારામાં શક્તિ નથી કારણ કે તે અબજોળા જેવી ભયંકર ભાસે છે.

હવે રહ્યું પેટ. તે ન તો પોયણુ જેવું છે કે ન તો કમળ જેવું છે, છે તો તે કલાધગરાની ધમણુ જેવું છે ! દશ જુવારના રોટલા કે પાંચજેર ખીચડું એ એક ટકે આરોગી શકે છે ! એક વખતે ગોકળઆહમનો મેળો જેવા હું મ્હારી માથુકને લઈને સુરત ગયો હતો. ભુખ લાગતાં એક વીશીની મુઝાકાત લીધી. વીશીના મેનેજરને ચર્ચનું પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે,

“એક માણુહના ટકે છ આના લેવામાં આવે છે.” એ મેલાધેજા મેનેજર શિવાભટ્ટના શ્રીમુખે છ આનાનો શબ્દ શ્રવણ કરતાંજ મેં તે પટશુને રૂપીઓ કાઢી આપ્યો ને બે પાટલા ગોઠવવાનું ફરમાવ્યું. ખાવલી પાટી ફેંકતા શિવાભટ્ટ ફફડયા,

“પહેલાંથી પૈસા આપવાની હી જરૂર હતી ?”

મહારી માગુડે પાનુ ૧૯૨૭

મહારી માગુડે ખરડાવણા વાચના ક્રેડિટ કલેજ માંથી ગણ મળે મહારી
નાથીયા કોળી જે મ બેસત ખના ફરી ૧૩

“પછીથી ખરડેલા હાથ ખિસ્સામાં નાખવા કરતાં અત્યારે એકબા હાથે પૈસા ઘાઠી આપવા તે વધારે સારું; પણ શિવાભટ્ટ, છ આનામાં પેટપુર ખોરાક તો આપો છો ને? જો કંઈ વાંધો હોય તો વધુ માગી લેજો.”

“ના રે ના, તમારે જમવું હોય એટલું જમી હકો છો! અમે પણ હુરતી ભાયડા છીએ, અમદાવાદી ગાંધી ન હમજશો!”

પટલા નાંખાયા; ભોજનની થાળીઓ આવી. આપણે તો ગૃહસ્થમાં ખપવા સાર નવટાંક ભાત રૂ વાડકો દાળ અને બે પુલકાં ખાઈ ઉડી ગયા. પણ.....મહારી બાળુમાં બેડેલી મહારી પહાડ જેવી માથુકે તો મરા કેટલાએ ધસારા હોવા છતાં વીંશીવાળાનો ધાણુ કાઢ્યો. ચારશેર પાંચશેર ભાત જાપટ્યો ને ૩૦-૪૦ રોટલી ઠોકરી નાખી, ત્યારે વીંશીવાળાને ટાંઢીઓ તાવ ચઢ્યો હોય તેમ ધ્રજતો લવારો કરવા લાગ્યો,

“મહારા સાહેબ, કોઈ ગરીબનું ઘર મારવાનોજ વિચાર આપનાં ઘરવાળાંએ કર્યો છે કે શું?” મેં કાનમાં કહ્યું:—

“શ્રીમતી, ચાલો બહુ થયું?” શ્રીમતી તો દાળનો ખરડાએસો હાથ ઝાટકીને બોલ્યા.....”

“થાય છે, થાય છે, કંઈ નાસીપાસી જાય છે? થોભી જાએ જરા એક એ રોટલી ખાઈ લઉં?” એમના હાથના છાંટા મહારા ખમીસપર અને શિવાભટ્ટના ડાયાપર પડ્યા. હુ તો ગમે તેવું તોએ “આપણું માણુહ” એમ સમજીને શાંત રહ્યો પણ શિવાભટ્ટ તપ્યા.

“મહારું હાળું આતે બેરું કહેવાય કે જાફરાબાદી બેંહડું!” અસર એટલુંજ બોલતામાં તો મહારી માથુકે ખરડાએલા હાથની એકજ લપડાક મારીને શિવાભટ્ટને મહારીના નાથીઆ ડાસાની

જેમ ગુલાટ ખાતા કરી દીધા. તેમણે “પોલિસ ! પોલિસ !” નો પોકાર કર્યો. પોલિસ આવી, નહિ પણ આવ્યો કારણ કે તે નરન્ગતી છે. વસ્તુ સ્થિતિ સમજતાં પહેલાંજ મેં દાદાના હાથમાં એક મુંબઈગરો સરકાવી દીધો એટલે પરીણામે શિવાભટ્ટને જ હપકો મળ્યો, અને મ્હારી માથુક તો શિવાભટ્ટને પહેરણેજ હાથ લુછીને મારો હાથ પકડી બહાર ચાલતી થઈ. શિવાભટ્ટ અને બીજા પ્રેક્ષકો તો ડોળા ફાડીને જોતાજ રહ્યા કે “આતે જૈરી કે બલા ?”

એક પ્રચંડ માતા પોતાના માયક્રાંગલા બાળકને જાણે નિશાળે ધસડી જતી હોય તે હમે મ્હારી માથુક અને તાકીદે સ્ટેશને તાળી લાવી. કારણ કે શહેરનું વાતાવરણ, આખો હવા અને ખોરાક એને પસંદ ન પડ્યો ! જે ટીકીટ લઈ અમે ગાડીમાં બેસવા ગયાં પણ મ્હારી માથુકનું ધનકળ વિશેષ હોવાથી બારણામાં પ્રવેશ ન થઈ શકવાથી અમારી સ્વારી ગુડસટ્રેન યાને બારખાનાના દોરોને પુરવાના ડાખામાં સીધાવી ! મ્હારી માથુકની આટલી લાયકાત જણાવી હવે આગળ ચાલીએ.

હું એને શા માટે ચાહું છું ?

જેનાથી આખી દુનીયા કંટાળી જાય તેને હું કેમ ચાહું છું ? એ પણ એક કોણકો છે ! આજથી થોડા વર્ષ કિન્નર હું મ્હારા મામાને ગામ પોંક ખાવા ગયો હતો. ખેતરેથી પોંક ખાઈને પાછો વળતાં એક તળાવની પાળ કિપર કિમો હતો. એવામા એક સાંઠ દોડતો આવ્યો હું બહીને તળાવમાં પડ્યો. તળાવ કિંટુ હતું, તરતાં આવડતું નહતું જેથી અંદર પડ્યો હોત તો રામશરણ થાત. પણ તળાવમાં સ્નાન કરતી એક ગ્રામ્ય સુંદરીએ મને એક નાના બાળકની જેમ હાથમાં

ઉઠાવી લીધો. મેં બયને લીધે આંખ મીંચી રાખી હતી. પછી ઉઠાડી ત્યારે તે મહારી ઉપકારક દેવી મને પાળ પર સુવાડીને અદ્રહાસ્ય કરતી હતી. બસ તેજ દિવસથી તે પ્રચંડ મુર્તિ મહારા કૃષ અંગમા સમાધ ગઇ.

કામદેવનું કામડું એવું છે કે ગમે તે સમયે અને ગમે તે સ્થળે ઉમર કે સંજોગમાં બાધ વગર વાગી જાય છે. પુષ્પધનવાના શર સંધાનના અનુભવિઓ જ આ વાત સમજી શકે ! હા ! તે સમયથી જ હું તેના મોહમાં મલમલ નહિ પણ ‘વાયલ’ બન્યો. એવી કંદેડી સ્થિતિમાં નોકરી પર જવાનું થયું. મેં ત્યાંથી બીજા પામર પ્રેમીઓ પ્રેમ પત્રિકાઓ પાઠવે છે તેવી પ્રેમ પત્રિકા પાઠવવાની “એકજ ભુલ” કરી; પણ તે બૂલથી જ મહાર્ જીવન સુધર્યું. મેં તે પત્રમાં લખ્યું હતું તે વાંચ્યાં:—“મહારી વિશાળ કાચ પ્રચંડ માશુક ! મહારી જીગરના ટુકડા (જેકે મહાર્ જીગર તેના જીગરથી ચારગણું નાનું હશે પછી ટુકડો શી રીતે લખાય ? પણ એવો રિવાજ પડી ગયો છે જ્યેથી લખી નાખ્યું) મહારા ચિતડાના ચોર (જે કે તે ધારે તો જોર જીલમથી પણ દિલ લઇ શકે ! તેને ચોરવાની જરાએ જરૂર નથી છતાં પ્રથા પડી છે તેથી લખ્યું) મહારા દિલરૂપી જંગલના મોર (જે કે સ્ત્રી જનતાને ઢેલની ઉપમા આપવી જોઇએ. પણ દેવ મોર કરતાં કદરૂપી હોવાથી અહીં મોરની ઉપમા આપી છે.) નેં મને બચાવ્યો ત્યારથી માર્ જીવન તારા હાથમાં છે.

લી૦ ત્હારો જન્મમર કેદી થવાનો ઉમેદવાર

આધડશાંકર ”

(હિન્દુ ટીમનો બોલ નહિ !)

મેં પાછળથી સાંભળ્યું કે મ્હારી માશુક કાળા કુટી મારનાર હોવાથી મ્હારા કાગળને વાંચવા વગર કાઢી નાંખીને ફેંકી દેવાને બદલે ગુસ્સામાને ગુસ્સામાં મળી ગઈ ! બસ આથી મેં જાણ્યું કે એ મને ચાહે છે. જેમ પોતાના પેટમાં મ્હારા કાગળને સ્થાન આપ્યું તેમ જીવનમાં મને સ્થાન મળશેજ ! અહાહાહા ! જેના પ્રયત્ન પગે પૃથ્વી પર પડતા, ત્યારે તેના ચાંદીનાં મોટાં કડલાંના અવાજથી ધરણી ધ્રુજ ઉઠતી. જેના અટ્ટહાસ્યથી દિવસે કાકપક્ષી ને રાત્રે ધ્રુવડ પક્ષુ બડકીને ઉડી જતા; એવી માશુક મને મળી એ મ્હારું કેવું અહોભાગ્ય ?

જ્યારે શહેરમાં મોઢાના અને કાગળના વસંતોત્સ ઉજવાતા હોય છે; ત્યારે ગામડામાં ઘણે દુર આંબલીયામાં કોકિલ કોકિલાઓ ટુટુકતા! તલાવડીમાં એક કિનારે કમળ દાંડાઓમાં રમી રહેલા સારસ સારસીનાં જોડલાંઓ લાંબી ડોક કરી અંદર કંઈક ગુમપુસ કરતાં, રાગહંસ અને જલકુકડીઓ આનંદની જળક્રીડા કરતાં ઉકરડામાં ગંધર્વરાજ, અરે ! નહિ બુદ્ધો ! ગંધર્વરાજ આજોટતાં આજોટતાં સગીનના અન્નાપ કરી વાતાવરણને ગમ્મવતા તેવા આનંદજનક પ્રસંગે હું અને મ્હારી માશુક વસંત ઉજવવા વડલાની જાડી ડાળીએ જાડું દોરડું બાંધી હીંચકા ખાતાં. હીંચકા ફક્ત તે ખાતી હું નહિ. આપણું તો હીંચકા નાખના. એ વડ આગળ થઈને એક સડક શહેર તરફ જતી હતી. એક વખતે તે હીંચકા ખાતી હતી એવામાં કોઈ કોલર, નેકટાઇ ને હેટવાળો યુવાન ખભે કેમેરો લટકાવીને ગ્રામ્ય સીનના ફોટા લેવા સાઇકલ ઉપર સડસડાટ જઈ રહ્યો હતો. એવામાં હીંચકાનો આંચકો લાગવાથી ડાળી તુટી અને ધ.....ખમ શું ને તે

પડી મેલા યુવાન પર! તે બિચારો એવડ વળી ગયોઃ સાધકલતું આગલું વીલ પણ જુદું થઈ ગયું. મહારી કેટલીક વીનવ-
ણીથી તેને ખભે ઉંચકાવીને ત્રણ કોસ દુર કરખામાં હોસ્પીટલ હતી
ત્યાં નંખાવી આજે.

વડલાની ડાળે ઘણી વેળા અમે શૃંગારિક સંવાદ કરતાં; ત્યારે
તલાવડીનાં મેકુકો મહારી માથુકના મધુર શબ્દોની હરિશ્રાધ કરવાને
ખ્હાર ડોકા કાઢતા પણ બોલવાની હીંમત ન આવતી! આવી એ
મહારી માથુક અનેક રીતે પ્રત્નળા હતી; છતાં એ અત્નળા કહેવાય તેથી
જ આંધળાની લાકડીની જેમ મહારી મદદની એને જરૂર હતી. તેથી
મહારી સાથે ગાંધર્વ લગ્નથી જોડાવાની એને ફરજ પડી! લોકો તો
એમ કહેતા હતા કે:—

“આ આધાને (આધડાંકરનું સંક્ષિપ્ત રૂપ) કોઈ કન્યા દેવાનું
નથી.” તે વિરોધીઓના મોઢા પર હવે મુઠ્ઠી મુઠ્ઠી ધુળ પડી! થોડા
દિવસો પછી મેં સાંભળ્યું હતું કે એને તો “સ્વયંવર” કરવાનો વિચાર
રામાયણની કથામાં સીતા સ્વયંવરનો પ્રસંગ સાંભળ્યો હતો, ત્યારથી
થયો હતો, તેની સખીઓ એનો ઉપહાસ કરતાં કહેતી કે:—

“તારા જેવી ભેંસને તે કાણ પાલવે?” અંતે નકડીનો વર
જોગી હું મળી આવ્યો. અમારું જુગતનું જોકું નિરખીને અમારા
વિરોધીઓએ પણ આશિર્વાદ આપ્યા કે;

“પ્રભુ. આ જુગતના જોડાને કાગડા જેવું આયુષ્ય અર્પે!”
ત્રણાએ ચિત્રકારો અને ફોટોગ્રાફરો અમારે ધરે અથડાઈ ગયા, પણ
એણે બધાને ધમકાવીને પાછા કાઢ્યા!

અમારું ગાડુ કેમ ગળ્યું છે ?

એનું વીસ વરસનું ઝુકી રહેલું જોખનીયું પથોધરદ્વારા બહાર પડવાનો પ્રયત્ન કરતું, પણ ટાટ જેવી જાડી ખાદીની તંગ ચોળીથી તેને મજબુત બાંધી રાખ્યું હતું. એ જરાએ બળી ન હતી. મેં એને પુછ્યું “તું બળી કેમ નહિ ?”

“શું બીજા પુરુષોને ચિઠ્ઠીઓ લખવા બાળવું ?” એણે જવાબ આપ્યો.

હું એની આગળ સ્ત્રી કેળવણીની દિમાયત કરવાને લાંબુ લેકચર તો કરું પણ એ સમજે નહિ ને વખતે ગુરસો ભરાય તો પછી... ચાલો હવે આગળ બોલવામાં કંઈ માલ નથી. કારણ કે સ્ત્રીઓના તમાચા એ તો બહાદુરીનાં સર્ટિફિકેટ કહેવાય ! ધરમાં દરેકજ શોખથી પાંચ દશ તમાચા ખાઈ લઈએ તો માર ખાવાની પ્રેક્ટીસથી ગાલ મજબુત થતાં, બહાર ગમે તેવા પહેલવાનનો પણ મુકામલો કરવાને શક્તિવાન થઈએ ! પુરુષોએ મજબુત થવાની હાલ જરૂર છે. પેપરો બૂમો પાડીને કહે છે કે “આજના યુવાનો શક્તિહીન છે.” શાળાઓમાં પણ બાળકોને શારીરિક કેળવણી આપવાનાં મજબુત પ્રયત્નો થાય છે. જે સંસારીઓના અખાડામાં જઈ શીઝીફલ કલચરની તાલીમ લેવાનો અવકાશ ન મળતો હોય; તો હું મ્હારી ગી...ના ઠોંસા શોખથી ખાઈ લઉં છું. તેમ સત્વર દરેકે કરવું ! પહેલવાન બનવાનો આ એકજ ધરગતુ ઇલાજ છે. એમ કર્યા વગર અબજાઓનું રક્ષણ કરવાને તમે બહાર મેદાનમાં પડી શકશોજ નહિ !

હું વરસના નવ મહીના તો નોકરીને અંગે શહેરમાં રહું છું પણ ત્રણ મહીનાની રજાઓ ગામડામાં એ મારી જગતની નજરે

કિંવનાઇન જેવી પણ મારી નજરે મધ જેવી મીઠી માથુકના-હવે તો મીસીસના સહવાસમાં ગાળું છું ! વેકેશનમાં હું ઘેર જાઉં ત્યારે એને માટે દસ બાર ડઝન કેળાં, એકાદ મણુ જમરખ, પીપરમીટના બે ચા ડાયા વગેરે લઇ જાઉં છું; ત્યારે એ મહેને 'હેતપૂર્વક આલીંગન દેર છે. તેનું વર્ણન કરવાની મારામાં હવે શક્તિ નથી. એક વખતે હર્પાવેશમાં એણે આલીંગન -દીધું હતું ત્યારથી મહાર' ડાખી બાળુનું અંગીઆરમું પાંસળું વાંકુ વળી ગયું છે ! એ બંધુ તો હીક પણ—

“ ખેતર ભડું ચોવાડ અને બાયડી લક્ષી કોખાડ.”

એ પ્રમાનંદની કિંવદંતિ આપણને તો સોજેસોજ આના ખરી લાગે છે. એના ઘડેલા બળદને ખવરાવવાના બોળ જેવા જાડા રોટલા મારાથી બરાબરા ચવાતા નથી; પણ પ્રેમથી પીરસેલા જાડા રોટલા જેર જીવનના પકવાન કરતા સોગણા શ્રેષ્ઠ માની આંખો મીચીને ગળી જાઉં છું. શાકમાં ખાંડ, ચાદમાં મીઠું, દાલમાં ડુંગળાનાં છોડાં એવો વિનિમય તો ઘણી વખત થઈ જતો, છતાંએ હું શાંતિથી જમી લેતો. બીજાઓના ધરની જેમ અમારે ત્યાં કોઇ દિવસ જરાએ કકળાટ થાય નહિ. “ ઘરેઘર કાદવના ચૂલા.” એ કહેવત અમારે ત્યાં ખોટી પડે છે, અને વળી હવે તો “ ઘરેઘર પ્રાયમસના ચૂલા ” થયા છે !

એ સુવદન સુંદરી મને અનેક રીતે મદદરૂપ થઇ પડતી. એક મધ્ય રાત્રે ધરમાં ચોરો ધુસ્યા. એ પથારીમાંથી ઉઠી મને કાનમાં કહી ઢંઢોલવા લાગી.

“ ઉઠો ! ઉઠો ! ધરમાં ચોર ભરાયા છે.” શિઆળાની રાત હતી તેથી આપણે તો ગોઠડું મોઢે-માથે ઓઢીને જવાબ આપ્યો,

“આપણા ધરમાંજ ત્હારા પ્રતાપે હાલમાં કુસ્તી કરે છેતે !
ચોર શું લઈ જવા પામશે ?”

“પણ એ લોકોને ચોરીની આદત બૂલાવવી જોઈએ !” એમ કહીને મીસીસે તો ખીજા ઝોરડામાં જઈ પટારામાં શોધ કરતા ચોરોના ભેંંચા પકડી ખુબ વીંઝ્યા તેમણે ઘણાએ કાલાવાલા કર્યા,

“માતા અમારા પર દયા કરો; હવેથી કોઈના ઘરમાં નહિ ધુસીએ” એવી પ્રતિજ્ઞા ભેંંચ પર નાખ ધસીને કરી; ત્યારે તેમના ખીસામાં પોણાએ રૂપીઆનું પરચુરણ હતું તે પોતાને સ્વાધીન કરીને છોડી મુક્યા. તેજ દિવસથી હું એની શુરવીરતા પર આક્રીન થયો છું ! એનું બળ અને મહારી કળ એ એની સહાયતાથી અમે સંસાર સંકટ હાંકી રાખતા.

ઉપદેશનું કળ !

હું એનાથી બધી વાતે સુખી હતો, પણ એના ખોરાકથી કંટાળી ગયો હતો. ખાર જોરીઓ જોટલું એ દરરોજ ખાતી ! એક તો હું નોકરીઆત માણસ બને લાંબો પણ પગાર ટુંકો તે આટલો બધો ખોરાક શી રીતે પુરો પાડી શકું ? મેં ઇતિહાસોમાં વાંચ્યું છે કે પહેલાના રાજા અને બાદશાહોને અનેક રાણીઓ કે બેગમો હતી પણ જે તે બધી મહારી.....(ઘડીએ ઘડીએ નામ લેતાં શરમાઈ જાઉંચા!) જેવી હોત, તો તેમને રાજગાદીઓ પણ ગીરો મુકવી પડત !

અતે એક દિવસે મેં આનંદની વાતચીતમાં તેને શીખામણુ દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“જેને તું દરરોજ આટલું બધું ખાય છે. જેથી આપણને આટલી બધી આપણ વેઠવી પડે છે, તો હવે દરરોજ જરા જરા ઓછું ખાવાની આદત પાડે તો કેવું સારું ?

“તમારા જેવા હલ્કા મનના મનીષ સીધે મ્હારે ક્યાં પાલો પડ્યો? ખાવાની વાતમાં પણ અદેખાઈ!” તપી ગયાં,

“દેવી એમાં ગુસ્સે થવા જેવું કંઈ નથી.”

“એટલે શું તમારે લીધે અપવાસ કરે? ઓછું ખાય મહારી બહા રાત!” એમ કહીને પાસું મારીને એતો રિસાની ગઈ ને હું તો

“કરમ કર મેરે હાલ પર અય પ્રિયા,

તેરા કોઈ અપરાધ મેને નહિ ક્રિયા.”

—નું ગાયન ગળુગળુતો ધબ્બાકશુને પલંગ પરથી ભોંય પર પડ્યો ત્યાં તો મ્હારા કાકલાની બા બોલી પડ્યાં—

“તમે તો આખો જન્મભરેજ આવા બોધા રહ્યા! નાનાં છોકરાની જેમ ખાટલામાંથી પડી ગયા ને વળી કંઈ પ્રિયાને પાકરો છે?”

“સ્વપ્નામાં જેવું પાસું વાગ્યું તેની.....?”

“એ તમારી સ્વપ્નાની દેવીની દયા પછી માંગજો! આ કીકાને રમાડો એટલે હું જરા ચા બનાવી નાખું. પછી હું કચરો પુનંજે વાળી લકડને તમે બગ્ગરમાંથી બટાકા લઈ આવીને છોલી નાંખો.

વાંચક બિરાદર! તે સ્વપ્ન સુંદરીના કડવા તોએ મીઠા સંસારના લ્હાવા અપુર્ણ રહેતાં. હું રોજના રઘસીઆ ગાડામાં જોડાયો! આજે પ્રભુ પુનઃ એજ વિચાર ઘોળાયા કરે છે કે જો એ સ્વપ્નાની માશુક જીવંત હોય તો આપણા ભાગ્ય ફરી જાય!

(૧૪)

પકવાન પરિષદ

અમારા ગામમાં ભોળાશંકર-ભટ ધણુજ નામધારી મનુષ્ય હતા. વળીના દાંડા જેવા ટાંટીઆ, ગાગર જેવું પેટ અને ગાગર પર ઢોકેલા લોટા જેવું નાનું મસ્તક નિહાળી દરેક માણસ એમના તરફ માનની નજરે જોતો. અઠવાડિયામાં એકાદ દિવસ માંડ માંડ સ્વગૃહે ભોજન કરતા બાકીના દિવસોમાં યજમાનોના દુરભાગ્યે હો કે સદ્ભાગ્યે હો પણ પેટની પુંખ થઈ જતી. પારકે ઘેર મિષ્ટાન ઉડાવવાની જાહેર ખબર પ્રગટ થતી કે જમણુના મુકરર વખત પહેલાં ત્રણ દીવસ અથવા બોતેર એટલે કે ચોવીસ પહોર અથવા એકસો એંસી વડી સુધી લાંઘણ ખેંચતા. એવા એ સત્યાગ્રહી વીર પોદ્ધા હતા. પીતાંબર પહેરીને ભુખના દુઃખે લથડીયાં ખાતાં મુકરર ટાઇમ પહેલાં સાડા ત્રણ કલાક અગાઉ જઈને જમવાની જગ્યાએ અડો જમાવતા. ને વારે વારે ઉચ્ચારતા કે:—

“અલ્યા મગના ! અલ્યા હગના ! ઉતાવળ કરોની હવારની હાંજ પડી તોય તમારું કંઈ ફેકાણું નથી ?” જો કે સાંજ પડવાને ધણી વાર હોય છતાં ઉતાવળીઆ સ્વભાવને લીધે હો કે પેટમાં કુરકુરીઆં બોલતાં હોય તેથી હો પણ આમ વારં વારીએ એમનો બકવાટ ચાલુજ રહેતો. સાંજ પહેલી પાડવા સાડે સુરજને પણ ગાળો ભાંડતા, તો પછી મોડા આવનાર નાતીલાઓને તો બાકીજ શેના રાખે ? બધા એમના બોલવાને હશી કાઢતા પણ ‘એક મરણીઓ સોને ભારે પડે તેમ’ ભોળાભટ કોઈથી ગાળ્યાં ન જાય.

એક દિવસ એક ધનવાન યજ્ઞમાનને ત્યાં વિવિધ પકવાનોનું જમણું તથા ઉપરથી દક્ષણમાં એક રૂપીઆ મળવનો દહેરો શહેરમાં પીટાયો હતો જેથી ભોળાભટ્તે તો જાણે સ્વર્ગનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય એમ ખુશી થતા હતા નિયમ અનુસાર ત્રણ દિવસ અન્ન ત્યાગ કરીને ભોજન સમયે સહુથી પહેલાં આવીને પાટલા પર બેઠો! લામન કક્ષીઅર થતાં વિવિધ વાનીઓ પીરસાતી ગઈ તેમ તેમ ચાલીસ હોર્સ પાવરનું એંજીન ઉપડ્યું! પેટમાં જાય પોણા બે ડઝનનો લાડુનો લોટ, છતાં આફી રહે કંઈ ખોટ. એવા એમના મહાન ઉદરને પ્રતાપે યજ્ઞમાનના ઘરમાં થતી ભરતી ઝોટ; પણ આજે તો પકવાનના દગે દગ આંખો આગળ દેખાતા. જેથી ભોળાભટ્તે તો ચોમાસાના ડાંસ પ્રમાણે ચોટયા તે ચોટયાંજ. અન્ન પરાયું હતું પણ પેટ તો પોતાનુંજ હતું; એટલે એ કદાચ કાટી જાય તો પણ ક્યાં પૈસા ભરવાના હતા? છેવટે આખી નાત જમીને પરવારી ગઈ; ત્યારે ભોળા ભટ્ટે કચવાતે મને ઊઠવાની ઈચ્છા જાહેર કરી. આખરે ઉડ્યા ખરા, પણ બે યુવાનોની મદદથી એટલે કે નાતીલાઓના એંજીન ડૂધવર ખનીને આવેલા ભોળા કાકા ગાર્ડ ખનીને ચાલ્યા તો ખરા પણ દારૂડીઆની જેમ લથડીઆ ખાતાં.

ધેર જઈ પથારી કર્યા વગરજ ચટાઈ પર પડ્યા અને ધોરવા લાગ્યા ઉંઘમાએ ડાબો હાથ તો પેટની પ્રદક્ષિણા કરવા પ્રયત્ન કરતો પણ મિચારો ટુકો હાથ દારૂના પીપ જેવા મોટા પેટપર શી રીતે પહોંચે ભરી શકે? કરોડ તપી જતી ત્યારે ભોળાભટ્ટ પાસું બદલવાની પેરવી કરતા; પણ પેટ તો મેરૂ પર્વતની જેમ અચળ રહેતું. આખરે પેટમાં ચોમાસાની કાતુ બેસી હો કે ગમે તે કારણથી ગાજવીજનું તોફાન ને ખડખડાટ ચાલુ થયો. પેટના પોલાણમાં આમ

એકાએક બળવો જમવાથી જીવ કહેતાં આત્મા ગભરાયો તે ઘડીકમાં મગજના મોલ ઉપર ચઢી જતો તો ઘડીકમાં રસોડામાં છુપાઈ જતો. જરૂરના કિસ્સામાં ઘેરાયલું લાડુ, ભજ્યાં, ખરશી, પેડા, જલેબી, કોપરાપાક, અમૃતપાક, ઘેખર, ધારીપુરી મેસુર, મગજ, ખારીપુરી, મોળીપુરી, દહીતરા ઇત્યાદિ પકવાન પટ્ટણના અઢારે વર્ણના સોલ્જરોનું વર્ણશંકર લક્ષ્મી કિસ્સાની દિવાલને ભેડીને બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. કિસ્સાનો દરવાજો બંધ હોવાથી બહાર નીકળવાની પડાપડીમાં અંદર અંદર મારા મારી ચાલુ થઈ. પેસો બીકણ પ્રાણી કિંવા જીવડો તો હૃદયના રસોડામાંથી પણ નાડો તે નાડો. છેવટે આંતરડામાં ગુચવાઈ ગયો હતો તે ધ્રુજતો ધ્રુજતો બોલ્યો:—

“પૂજ્ય મહાશયો! આપ શા માટે અંદર અંદર લડી મરો છો? પોતે તો દુઃખી થાઓ છે ને મારા જેવા ગરીબજાને પણ શા માટે હરાન કરો છો? શાંતિથી કાર્ય કરશો તો ફતેહ પામશો. સંપત્તિ સ્વરાજ પ્રાપ્ત કરશો. હું મોટોને તું મોટોની લડાઈમાં બધાનો નાશ થશે.” પુરાણ પ્રાણીઓનો અવાજ ઝાળખીને લક્ષ્મી પેડાનો લાડુ નામનો સેનાપતિ બોલી ઉઠ્યો,

“સજ્જનો અને સન્નારીઓ! આ પ્રાણીઓ કહે છે ને યથાયોગ્ય છે. આપણી પંચ સમક્ષ બધા પોતપોતાની ફરીઆદ ઘટતા શબ્દમાં રજુ કરો તો શું ખોટું?” બધાંએ આ વાત માન્ય રાખી. જેથી પેટના મંડપમાં વગર પ્રમુખેજ પરિપક્વ કાર્ય આરંભાયું.

પ્રથમ વક્તા તરીકે લાડુ મહારાજ ઉભા થયા અને બોલ્યા “વિવિધ જાતીય, વિવિધ સ્વાદિય, ને વિવિધ ધારીય બંધુઓને ભગિનીઓ! હું જાણ, ધી ને ખાંડની ત્રિપુટીમાંથી બનેલો જાળો આ અવનિમાંથી અસ્ત થાઉં તો બૂદેવાના તો ભોગજ લાગે! પણ એ બૂદેવાને લીધેજ

મ્હારી કાતી ટકી રહી છે; જેથી હું તેમ કરી શકતો નથી. વળી મ્હારી દાદીમા પૃથ્વી કે જે મ્હારા જેવાં ગોળમટાળ છે; તે રોજ મને શીખામણુ આપે છે કે બેટા કોઈને હેરાન કરતો નહિ. તેથીજ હું શાંત રહીને જેના તેના પેટમાં ગળડી જાઉં છું. બાકી જે હું ગુસ્સે આઉં તો ભરતપુરના કિલ્લાને તો કાણુવારમાં જમીન દોસ્ત કરી નાખું ! પણ હવે મ્હારા નિકટના રનેહી ભજીઆં ભાઈને કંઈક બોલવાનું હોવાથી હું આટલેથીજ અટકું છું.

બીજા વક્તા તરિકે ભજીયું ઉભું થયું અને નાકનું ટીચકું ડિચું ચઢાવીને બોલ્યું “મ્હારા મીઠા, ખરા, ખાટા, ને તિખા મિત્રા અને મિત્રાણીઓ ! હું સુરતી સહૃદાયીઓનો સગો ભાઈ ને આખી દુનિયાની જામો જમાઈ ! લાંચ કેયણનો આટો તથા ધાણુ, મર્યાનો મસાલો અને બટાકા, કાંદા કે શકરીઆં ઇત્યાદીનાં શંભૂ મેળાથી તેલની કકળતી કળાઈમાં તળાઈને બહાર પડેલ ભજીયું કે જે નખળા પોચાને તો ખાંસી ખવરાવી ખવરાવીને ઉરાડી દઉં ધજીયું ! જેમ લશ્કરની આગળ વાવટાની જરૂર પડે છે તેમ પકવાનેમાં પ્રથમ પદે મ્હારીજ માંગણી થાય છે. હવે બીજાઓને બોલવાનું હોવાથી હું વગર રજાએ બેસી જઈશ.”

ત્રીજા વક્તા તરિકે પેંડાજીએ પોકાર કર્યો “ અંધુ વ ભંગિની ! મેરા સ્થાન મથુરાજીમે હું ઔર મેરી છોટી બહન ખરરીઆઈ સુરત કે ખાસી હું વોદ બળી સરમાલ સુંદરી હું મસતીયે મેં અકેલાહી સખ ખાતે પ્રકાશિત કરેગા. દુધકે જલા જલાકે ખનાયા હુવા માવા; વો લગે હમારા ખાવા હિસમે શકર ડાલનેસે મેં ઉત્પન્ન હુવા ઔર શકરકે ઉપરાંત દુસરે મેવે સંયુક્ત કરનેસે મેંરી બહન ખરરી બાઈ.

હમારી હસ્તીસે મસ્તકકા બિમારી દૂર હકતી હે. ઐર જહાં હમારા કદમ હોતાહે. વહાં ન કોઇ ગમ હોતા હય. મગર ઝીયાદાહ ખાનેસે ઝુકામ હોતાહે. ખસ અખ હમારા લેકચર બંધ હોતાહે. ”

ચોથા વકતા બકતા થયા કે “ભાઇઓ ને બુનો ! હું જાતે, પોતે, ને પંડે કોપરાપાક. મને ખાવાથી કિતરી જાય થાક. મને ચાવવાથી કદાચ દુઃખે દાંત પણુ ન દુઃખે નાક ! હું અને મદારા બીજા ચાર ભાઇઓ અમૃતપાક, ગુંદરપાક, મેથીપાક, સાલમપાક, અમે પાંચ પાંડવો સમાન હળીમળીને રહીએ છીએ. અમૃતપાકનો ખાનાર વહેણો મરનો નથી. ગુંદરપાક ને મેથીપાક આરોગવાથી ગમે તેટલો માર સહન કરવાને શરીર શક્તિવાન અને છે વર્તમાન સમયના એડીપોલો કે રામમૂર્તીને પુછી જોવાથી ખાતરી થશે. સાલમપાક ખાવાથી પુરુષાતનની પ્રપ્તિ થશે ને બહુ ખાવાથી તંદુરસ્તીની સમાપ્તી થશે કે જેથી ડોક્ટરને ખોલાવવાની યુક્તિ કરવી પડશે. પૈસા નહિ ખર્ચવા પડે તો તમને બહુ ભાવશે; પણ હવે વધુ ખોલવા કરતાં એસી જવાનુંજ ઠીક ફાવશે.

પાંચમા વકતા લંબચોરસ મગજ ગંભીર અવાજે બોલ્યા “અહ્યાં રેંછ પેંછ પકવાનીયાંઓ ! હમે અધાં પેટમાં પડી, સડી સડીને મરી જનારને હું તો મગજ ! ખાસ મગજને પોપણુ આપનારો. અહ્યા ! આખા હિંદુસ્તાનના હાકેમ સિમલાના કાંચા શિખરે જન્મને રહે છે. તેમ હું તમારા અધાથી કહે મગજ પર વસનારો. તેતેમને શું ગણકારનારો ? (પોદાર થયો “ જા જા હવે જોયો તને મોટો ! ચણાના લોટનો પીજો પરપોટો ને વળી અધાંથીએ તું તો ખોટો !) ખચરદાર જો હું અને મારો થરડાઈ ગયેલો ભાઇ મેસુર બગડ્યા તો સમજી લેજો કે તમારા આર વગાડ્યા ! ” (ચારે તરફથી એસી જા, એસી જા, તો પોદાર થયો,)મારા મારી નેરમખાણુ

શરૂ થાત પણ ખજૂરીના વચ્ચે પડવાથી મામલો શાંત થયો. મગજ ધુંવાયું થતો બેસી ગયો.

છટ્ટા નબરે ખજૂરીઆઇ બોલવા ઉઠ્યાં.

“ લેડીઝ એન્ડ ઝેન્ટલમેન ! (ગુલાબગાંધુ બોલી ઉઠ્યું નહિ નહિ, નારી જાતનું સ્થાન પ્રથમ ન હોય !) અંગ્રેજ કાયદા પ્રમાણે નારીનુંજ પ્રથમ સ્થાન અને પછી નરનું. ગુલાબગાંધુ ગુસ્સે થતાં બોલ્યું.)

“ સ્વદેશમાં પરદેશી કાયદો નહિ ચાલે ! ખજૂરીની તરફદારી કરતાં દહીંતર બોલ્યું “ અંગ્રેજ રાજ્યમાં બધુંય ચાલે. ” (લાડુના વચ્ચે પડવાથી બંને બેસી ગયા) મહારા પત્ની મિ. ખાજા ખિમાર હોવાથી તેમના તરફથી પણ મારેજ બોલવાનું છે, અને મારો સાવકોભાઈ કેક કે જે પ્રથમ વિદેશમાં કૃતપન્ન થયેલો હોવાથી આ ભોળાશર બટ જેવા શુદ્ધ, સ્વદેશી, હિંદુ પાસે આવી શકતો ન હોવાથી આ પરીપદમાં ભાગ લઈ શક્યો નથી. પણ તેણે પોતાનું ભાષણ લખી મોકલાવ્યું છે. હું ખજૂરી વગર મજૂરીએ પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે. જે વાસણમાંથી કલાઈ ઉખડી જવાથી તાંબા પિત્તળનો કાટ ખાઈ ખાઈને તમારું મગજ કટાઈ ગયું હોય તો મહારી નવલી ભાભી નાનખટાઈનું ભોજન કરશે તો જીવશે નહિંતર જહેલા મરશે. જે મહારી હજુરમાં અદરનાશ ઉભા રહેશે તોજ હું પ્રસન્ન થઈશ; પણ હવે તો થાક લાગ્યો છે. માટે અમારા અધરનું લેકચર વાંચીને બેસી જઈશ (ખજૂરીએ અરમા ચઢાવીને વાંચન શરૂ કર્યું) “ અરે ! છંડીયામાં અવતરેલાં પકવાનો તમે પરિપદો ભરીને શું ઘાળવાનાં હતાં ? બધાંએ પોતાં પત્ર ને દીક્ષા દય ? જુઓને અમારા બનેલી મી. ખાજાને જે હોય તે ખાઈ જાય છે, તેથી ખિચારા આરે માસ ખિમાર રહે છે. હું બેઠાને

ધઉંના આટામાંથી બનાવેલ કેક, એક લગાઉ ફેટ તો બધાનાં માંમાં થઈ જાય એવું ! યુરોપીઅન, ખ્રિસ્તી, મોહમેદન, પારસી ઇત્યાદી આગળ પડતી કોમો જે મને મેળવીને ભાગ્યશાળી થઈ છે. કેટલાક સુધરેલા હિંદુઓનો પણ હું સહકાર કરું છું. પણ આ ભોળાશંકર જેવા પ્રાણી-ઓથી તો હું દુરજ નાસું છું. (સાંભળવા ઇચ્છતા નથીનો પોકાર થયો.) અલ્યા તમે નીચ ગુલામ ! ને હું ખાસ ઉંચું ખાનદાન (શરમ છે શરમ છે ના પુકારો થયા.) તમને છે જરાએ બાન ! કે હું કેક, તે અસલ વિલાયતથી પેટીઓમાં થઈને આવ્યો પેક ! મહારાં મિસીસ નાનખટાઈનાં પગ ધોઈને પીયો તોય તમે પવિત્ર ન થાઓ ! (બધાં બોલી ઉઠ્યાં, જેથી લાચારીએ અનુરીને વાંચન બંધ કરવું પડ્યું.)

એટલામાં ઘેરા અવાજવાળા ધેવરભાઈ બોલ્યા : — “ઐ ! નેક મર્દોઝન એટલે કે સારા ભાયડા ને ખાયડીઓ ! હું અસલ મોગલાઈ ઝમાનાનું સુરીયાણું પકવાન. હું ફારસી પણ જાણું છું; હું સ્વભાવે અમીર છું અને ઉચ ખાનદાનનું અમીર છું તમારા હલકટ જેવો નથી ! (એક ખુણામાંથી કોઈએ અવાજ કર્યો “જેયો હવે તને મોટો !”) મલાઈ મારી જીવન સહચરી છે, અને મને ખાવામાં મજા ખરી છે ! પણ ખીજ પકવાન ખાય તેમાં ન અકકલ જરી છે ! (હહીંતરૂં બોલી ઉઠ્યું “જેયો મોટો અકકલનો ભંડાર ! મોટો અમીર થઈને આવ્યો છે તે !) ખીજ તરફથી ગુલામ જાંચુ ઉભું થયું ને ગાળાગાળી કરતાં મારાજારી શરૂ થઈ. જેને જેમ ફાવે તેમ બોલે ને બકે. મહાન ગદગદ સ્થળી જામી જેથી ભોળાભટ પણ અકળાયા, ગભરાયા અને આંખોની આંખો ખાવા લાગ્યા; જેથી બધાં પકવાનો ભાંગીને ભુકે થઈ ગયાં. છતાં ભોળાશંકરનો પ્રાણ આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યો જેથી લાચારીએ

મહાદેવ મોરારજી વાળી ૧૮૦.

મહાદેવ મોરારજી વાળી ૧૮૦. ૧૮૦. ૧૮૦. ૧૮૦.

ચુરણુની એક ડઝન ગોળીઓ ફાંકી ગયા. ગોળીઓએ જહરના કીલ્લાન પ્રવેશદ્વારને ધક્કો મારી ઘર પ્રવેશ કરતાંજ લલકાર્યું,

“અહ્યા ! નાદાન પકવાનીયાં ! જોયું કુસંપનું પરિણામ ! તમે) અંદર અંદર લડી મરીને આખરે તો ઘનમાંથી પ્રવાહી બન્યાં ! હવે શુદ્ધ ઠેકાણે આવી ? તમે ગમે તેવાં કામનાં હોવ પણ તમારું દરરોજ સંવન કરવામાં આવે તો આ બોળાભટ પ્રમાણે હેરાન થઇને બહેલા મરણને શરણે થવાય, એટલે તમારાં તો બેચાર મહીનેજ દર્શન થાય તો સારું ! ઘણું જીવો મારો રોટલોભાઇ ને ખીચડી ખેન; કે જે અદગ્નીશ આખી આલમનું શાન્તિર્થા પોપણુ કરે છે. તમે ગમે તેવાં કિતમ હો, પણ આ જહરના કિલ્લામાં તમારો દ્રવ્યરધાણુ વળી જશે. અને આખી આલમમાં તુચ્છ વસ્તુ કે જેને લોકો નર્ક કહે છે તે રૂપે તમે પ્રકાશમાં આવશો, માટે મોટાઇનો ગર્વ છોડી દેવો એમાંજ આપણું શ્રેય છે.”

ગોળીઓના એક કલાકના બાપણુથી પેટમાં કંઈક શાન્તિ થઇ. આ ઘટનાને આજે કેટલા દિવસ વીતી ગયા છે છતાં બોળા ભટ હજુ પેટનો કુટખોલ ફાટે ત્યાં સુધી હવા બરવાનું ચુકતાએ નથી ને એકે જગ્યાએ જમવાનું બાકી મુકતાએ નથી ! કેવા ડદ વીર ! જો આવા એક ડઝન સૈનિક સ્વરાજ પાર્ટીમાં જોડાય તો જરૂર વિજય વાવટો ફરકે ને ડામી ડીસેમ્બરે ખાર પર એક માનીટે સ્વરાજ્ય આપણાં ખારણાં ડોકતું આવે !

આદર્શ શિક્ષક.

(૧૫)

પ્રખર શિક્ષણ શાસ્ત્રીઓએ કહેલું છે કે જેનામાં નીતિસંપત્તિ, જ્ઞાનસંપત્તિ અને શરીરસંપત્તિ હોય તેજ આદર્શ શિક્ષક નિવડે. એ ગુણો સિવાય બાકીના તો મે'તલાં કે પંતુડાંજ સમજવાં. બીજા બધા-ઓનાં ચરિત્ર રજુ કરવા કરતાં ગુરુ ગોકળદાસ કે જેમના શ્રીમુખે અમે પાંચ ચોપડીઓ જેટલું અગાધ જ્ઞાન મેળવ્યું !

સારાએ ગુજરાતના બહુ મુંબઈ ઇલાકાના વિદ્યાર્થીઓના માથા પર બૃહદ વ્યાકરણનું લક્ષ્' ઠોકી બેસાડનાર, આખી જીંદગી સુધી સંસ્કૃતના પથરાઓનો ભાર પોતાની પાઘડીના શુક્રચંચુ જેવા શીખર ઉપર ઉઠાવનાર, ચક્રલે બેસી કથા કહેનાર ગાગરીયા શાસ્ત્રી (ગાગરબટ) નહિ પણ શિક્ષણના મહાન શાસ્ત્રી સ્વ. રા. કૃષ્ણાશંકર ત્રિવેદી સાહેબ પોતાના શિક્ષણશાસ્ત્રમાં લખી ગયા છે [શિક્ષણશાસ્ત્રનું નામ સ્મરતાંજ કોલેજના દિવસો યાદ આવે છે. હા ! એજ પ્રેમચંદ રાયચંદ ના તબેલાનો હું પણ એક મડીએલ ઘોડો છું. એ શિક્ષણ શાસ્ત્રપી નુકાં બ્લોટીંગ પેપરે અમારા જેવા કેટલાંએ બેઝના નાળીએરનું પાણી સોસી લીધું છે !] કે ન્યાય શાસ્ત્રને આધારે અને મહાભારતના વિચારે પાંચ પતિ હોય તેજ સતી દ્રોપદી કહેવાય; તેમ જ વ્યક્તિમાં સત્ય પર પ્રિતી, ન્યાય પરાયણતા, ઉપકારવ્રતિ, ઉત્સાહ અને દૃઢતા એ પાંચ ગુણ હોય તેજ આદર્શ શિક્ષક. હવે અમારા ગુરુ ગોકળદાસમાં એ પાંચ અને ઓછા બે એમ મળી આદર્શ એક ઓછો. ગુણો હતા. તેનું વર્ણન દક્ષીણ દિશામાં વાંચો !

જ્ઞાનસંપત્તિ !

માળખેથીના નગારાંના નં અને મરચુના મ થી લઇને તે ઠેઠ ત્રીજી ચોપડીના સમાપ્ત સુધી તો એ ટેબલપર ઉંઘતાં ઉંઘતાં પણ

બચાવી શકે. એ કોઈ ઓઝીયાની દુવાથી કે મહાત્માની આશિષથીજ વ. કામનલ પાસ થયા હશે બાકી “હિનનાં ઝાડ દક્ષીણ આફ્રીકામાં થાય છે. અને રેશમ આફ્રીકાનાં ઝાડમાંથી થાય છે” એવું પ્રાચીન સમયમાં એમનું શીખવેલું આજે પણ મને યાદ છે. ગુજરાતની પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર તે ઇંગ્લાંડની પાશ્વમે પણ છે અને આફ્રીકાની પશ્ચિમે પણ છે. એવું ઇન્સપેક્ટરના દેખતે ડોળે એમણે શીખવેલું. કોન્સ્ટાન્ટીનોપલને તો એઓશ્રી ત્રણ વખત વિશ્રાંતિ લખને જ બોલતાં. ફ્રાન, સર્ટાટી, નોપલ. અને તેની નિકટમાં આવેલી બોરપરસની સામુદ્રધુનીને એવણે ફોર્સફરસની સામુદ્રધુની કહેતા. ફ ને બદલે બ લખાઈ ગયો હશે. બાકી એ વાત તો એવાણુ ભાર પુર્વક સમજાવતા કે એ સામુદ્રધુનીમાંથી ફોર્સફરસ નીકળે છે કે તે વડે આખા યુરોપ અને એશિયાને દિવાસળી તથા દારૂખાનું પુરું પડી શકે છે.

“જેની ચારે બાજુ પાણી હોય તે બેટ” એવું એમને શીખવેલું. પરીક્ષકે પૂછ્યું કે,

“ખાડામાં બેંસ પડી હોય તેની ચારે બાજુ પાણી હોય અને વચ્ચે બેંસ ખુલ્લી દેખાય તો તેને બેટ કહેવો કે નહિ?” અમે ગુચવાયા એટલે ગુરૂજીએ હા કહ્યું. જેથી પરિણામે એમને ખૂબ ઇપકો મળ્યો. પરીક્ષકના ગયા પછી એમણે કહ્યું કે

“સાહેબને માટે ગાડીનો બદોબસ્ત થયો ન હતો તેથી આમ ખુબ બરાડા પાડતા હતા; પણ ખરી રીતે જોતાં તો—

“જેની ચારે બાજુ પાણી હોય તેજ બેટ કહેવાય!” ઇતિહાસમાં આર્યો અને અનાર્યોના સમયમથી શહેનશાહ જોર્જ સુધીની વંશાવળીઓ એમને મોટે હતી. પણ નોતક ને ગાંધી, કોણ હતા તે એ ન જાણે ! “સાંજવર્તમાન” કે મુંબઈ “ગુજરાતી” કંઈ બક્ષાનું નામ છે, તે એ ન જાણે. કસરણુ કે

“સરકારી માણસથી નિશાળમાં છાપાં વગેરે ન વંચાય” એ સુત્ર એમનાં ડોળા સમક્ષ તરતુ હતું.

શરીરની સંપત્તિ !

“બાળકોને શારીરિક શિક્ષા ન કરવી” એ સગ્રામી ફરમાનનો સવિનય ભંગ કરીને અમને એઓશ્રી ઘણી વખતે વાંસની વાંકા લાકડી વડે ફટકારતા ત્યારે એમનાં ફેફસાંની ધમણો ઉંચી નીચી થતી અને એવો શ્વાસ ચઢી જતો કે અર્ધા અર્ધા કલાક સુધી અવાચક રહેતા. એક વખતે નિત્યના નિયમ પ્રમાણે એક છોકરા પર લાકડી ઉગામી. તેણે લાકડી પકડી રાખી. એમણે છોડવવાને માટે બળ વાપર્યું નો તેણે છોડી દીધી એટલે ગુરુજી ઉંધે મસ્તકે બુમાને ભેટ્યા. બાણવી બાણવીને એમના ડોળા બદાર નીકળી આવ્યા હતા કે ચરમાની મદદ વગર દસ ટુટને અંતરેથી સામે માણસ કિબું છે કે ગોરીસો વાંદરો તે પણ ઓળખી શકતા નહિ.

જેમ હાથ રેડવાથી તાંબાનો કાટ ઉખડી જાય છે તેમ તપખીરથી મગજ ચાક્રમું રહે છે એવી એમની માન્યતા હતી. એમની તંદુરસ્તી એવી હતી કે ભાગ્યેજ કોઈ અકાલકાલિન કવિનાઇન લીધા વગર ખાલી જાય ! દમ અને ખાંસીના તો આખા ગામમાં એ એ પીયન હતા, છતાં આખો દિવસ ટેવલપર પગપર પગ ચઢાવીને દોઢીઆની દસવાળી પીતાં પીતાં ઉપદેશ આપના કે,

“હલકા માણસો ખીડીઓ પીએ છે, અને કેટલાક નાદાન બાળકો નિશાળમાં પણ ખીડી પીએ છે એ મહા અફસોસની વાત છે ! માટે ચાલે તો ખીડી પીનારાઓને દેશપાર કરું !” કસરત કરાવવા માટે હરરોજ અમારો જીવ ખાઇ નાખતા, પણ પોતે એવા કસરતખાજ એકલા હતા કે એક આનો શીની બાબતમાં એક છોકરાની માએ જરા ટપો મારતાં શિક્ષક પાણીના માટલા પર પડ્યા. એ બધું હતું છતાંએ છોકરાંઓને ટીંગાટોળી કરીને ઉંચકી આણવામાં એવણુ કાળીખોરના એકલા હતા.

જુઓ આ આદર્શ શિક્ષકનું ડાયુ પાનું ૧૯૪.

સત્યપર પ્રિતિ !

સત્યપર મરી શીટનારાઓમાં હરિશ્ચંદ્ર પછી કોઇને નંખર હોય તો તે અમારા ગુરુ ગોકળગણસનોજ ! નિશાળમાં પાણી બરનારી આઠ હતાં આધેડ વયનાં ગંગાસ્વરૂપ એટલે કે વિધવા. પણ ગુરુજી જેવાની આંખને ટાઢક આપે એવો એમનો દેખાવ હતો. દિવસમાં બે ત્રણ વાર લઘુશંકા નિમિત્તે હેડમાસ્તરની આંખ ખચાવીને જરા એકાદ બે ખાટી મીઠી વાતો કરી આવતા.

“જરાક પેટમાં ગરખડ થાય છે ઘેર જઈને ફાફી મારી આવું.” એવું ખ્હાનું કઠીને પટેલને ઘેર જઈ એકાદ ખ્યાલું ચાહ પી આવતા.

“મારી મમીનું સરાધ સારવાનું છે.” એવું ખ્હાનું કઠીને ચાર પાંચ દહાડા બહારગામ પોંક ખાવા ઉપડી જતા. નાનમાં જન્મવા જવાનું હોય ત્યારે તો—

“અગત્યના કામસર” એક દિવસની કેઝયુઅલ રમ્મ લઈજ નાખે.

સાહેબ જરા ઈસ્ત્રીદાર પાટનુન જેવા કડક હોય અને દાખલો પથર જેવા સખત મંડાવ્યો હોય તો ગમે તેમ ખ્હાનું કરી જરા બહાર સરકી જાય અને કાગળમાં ઝટપટ આખો દાખલો કે તેનો જવાબ માંડીને ફાટેલા કોટની ખ્હાંચમાં સંતાડી લાવે. પછી કલાસમાં આંટા મારતાં મારતાં કોઈ છોકરાનાં ખાળામાં કાગળ સરકાવી દેયે. કોઈ નવું છોકરું દાખલ થવા આવે કે તેના પિતાશ્રીને સંખોધીને ભાપણુ ચાલુ રાખે—

ઝુઓને મોહનશેઠ, ઝોડ્યા ભાણા જેવો ગરીબ કોળી આ એના મગનીવાને નિશાળે બેસાડી ગયો હતો ત્યારે બધાએ માસ્તરોના મોઢાં મીઠા કરાવ્યાં હતાં. ત્યારે તમે તો શેહીયા છો, ઘરમાં પ્રભુજીની કૃપ છે તો પછી કંઈ મીઠું મોઢું કરવ્યા વગર ચાલે ? ખીટીએ નકશો ટાંગ્યો હોય અને પોતે બેઠાં બેઠાં ઝોકાં ખાતા હોય ત્યારે છોકરાઓ વાતે વળગી જાય, એવામાં બે હેડ માસ્તર આવીને પ્રશ્ન કરે કે માસ્તર શું ચાયછે ? તો આંખો ચોંટ્યા વગર સત્વર પ્રત્યુત્તર ડોકી દે કે,

“સાહેબ, ભુગોળ લેવાય છે.” એટલે હેડમાસ્તર તપે કે,

“એમ! ભુગોળ લેવાય છે કે ઝોકાં ખવાય છે?”

પછી જે જે કહે છે તેમાં કહે છે,

“સાહેબ, જરા રાતે સતનારણીની કથામાં ખેડો હતો તેથી ઉબ્બયરો થયો એટલે આંખ લાગી ગઈ હતી.” જો કે તે રાત્રે ગુરુજીની રચારી તો દેડવાડામાં ભવાઈ જેવા ગઈ હોય તો પણ એવું જ ઠોકી ખેસાડે!

ગુરુજીની ઉપકારવૃત્તિ જોતાં અમને તો એમજ લાગતું કે એઓશ્રી જાતે ને પોતે યુધિષ્ઠર, કરણ કે વિક્રમના અવતાર હોવા જોઈએ. કાંતો એમના મસ્તકે હાતમ તાઈએ હાથ ફેરવ્યો હોય! ત્રણ પૈસાની આળપોથી ગુરુજી છ પૈસે વેચતા અને ઉપરથી ઉપકાર કરવાનો દમ ભરતા તે જુદો કે,

“લાડાઈને લીધે ચોપડીઓની કીમત ત્રણ ગણી વધી ગઈ છે, પણ ખાસ એક પૈસો ખોટ ખાઈને આળકો ઉપર ઉપકાર કરીએ છીએ.” ઉપલા ધોરણમાં જનાર કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી એમ કહીને જુની ચોપડીઓ પડાવી લેતા કે,

“અલ્યા છગના, લાવ એ જુની ચોપડીઓ તારે શું કામની છે? બિચારો કોઈ ગરીબ વિદ્યાર્થી હશે તેને આપીશ તો! તને આશિષ દેશે. એમ કહી તે ચોપડીઓ લઈ, તેનાં પુકાં વગેરે બદલીને અર્ધી કીમતે ઠોકી દેતા. જેમ વહેપારીઓને માથે ઇન્કમટેક્સ અને ખેડુત માથે લોકલ-ફંડનું પોટલું સરકારે ચઢાવ્યું છે; તેમ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને માથે છાણાં લાકડા લાવવાનો, કોઈને માથે દૂધ લાવવાનો તો કોઈના માથે શાકભાજી લાવવાનો ટેક્સ ગુરુજીએ ઠોકી ખેસાડ્યો હતો. પણ કોઈ વખતે એનો બદલો ગુરુજીને પુરેપુરો મળી જતો.

હેડમાસ્તર રજા પર હોય તે દરમિયાન હંગામી હેડમાસ્તર તરીકે એઓ ગોઠવાયા હોય તેમનાં કોઈ આઉધરા સાહેબ નિશાળમાં આવી લાગે અને “લાડુ” નો પ્રોગ્રામ એમને શિરે અનિચ્છાએ ઠોકાય ત્યારે મનમાને મનમાં સાહેબને પ્રાંસ શેરની સંભળાવે મથુ કરે શું? પણજો ઉપકારવૃત્તિ જાહેર કરવી જ પડે!

ઉત્સાહ !

પાણીપતમાં વિજય મેળવતાં અબ્દુલ્લીને કે રમના ફતેહ કરતાં મુસ્તુફા કમાલને યા મીલર મળતાં ઈંદોરવાળા તુકોજરાબને જેટલો ઉત્સાહ નહિ પ્રાપ્ત થયો હોય તેટલો ઉત્સાહ મુર ગોકલદાસના મોઢાપર અહરનીશ નજરે પડતો. પોતે સદેવત સાવલંગા કે બત્રીસ પુતળીની વાર્તા વાંચ્યા કરે અને પહેલાં નાંખરને ઓર્ડર ફરમાવે:—

“ અલ્યા ચમનીયા, જરા ડિકટેશન લખાવ તો. જો બરાબર તપાસજો, ભૂલ ન રહી જાય. દરેક ભુલ પાંચ પાંચ વખત સુધરાવજો.

“ આજતો ઇતિહાસ છે કે ? અહો ! સિદ્ધરાજ જયસિંહમાં તે શું શીખવનાનું છે ? ચાલો બધા એ વાર્તા કાઢીને વાંચી જાઓ. પણ મનમાં વાંચજો; મોઢેથી વાંચતાં યાદ ન રહે. જુઓ ઘોંઘાટ થાય નહિ. હું જરા અગત્યના કામમાં રોકાએલો છું.” એમ કહે અને વાંચતા હોય ગજરામાશની ચોપડી.

“ અલ્યા ધીર, ઇતિહાસ પછી શું છે ? ” “ પદાર્થપાઠ છે સાહેબ.” “ ઠીક, ચાલો ઘેરથી વાંચી લાવજો. લે મોહન, આ ચોપડીમાંથી પાંચ લેખાં કલાકનો ટકારો થયા પછી લખાવજો હાં ! જો કોઈ ચોરી કરે નહિ ! અને અલ્યા ચુનીયા દરજી, તું જઈને તારા ઘેરથી જરા મોઢા દોરો અને એક ખાદીનો કકડો શોધીને લઈ આવતો, મારે જરા કોટને થીંગડું મારવું છે. ચાલ જ, જલ્દી દોડતો દીકરા ! ” પરાણે ટાઢમ પુરો થાય ને નાંખર પુરતાં પુરતાં પોકાર કરે “છેલ્લા એ નાંખરો ધણા કાચા છે. તમારે છુટ્ટી થયા પછી મારે ઘેર લેસન કરવા આવવું ! ”

છોકરાઓ રડમસ ચહેરે ઘેર જાય પછી લેસનની શરૂઆત કરાવે એટલામાં જ કંઈ યાદ આવ્યું હોય એમ બોચી ખજવાળતાં કહે—

“ લે ડાહ્યાભાઈ, જરા દોડતો આટલો ઘડો પાણી ભરી લાવતો જોઈ ! ને શંકરીયા, તું આ ખડીઆમાં એક ફદીયાનું ઘાસતેલ નાંખાવી આવ ! ” આવી રીતે બારેમાસ શિક્ષણમાં ઉત્સાહ બતાવતા; પણ પમાર આવતો એ દિવસે તો ઓરજ ઉત્સાહ બતાવતા.

દટતા!

નેપોલીયન ને ટીપુ જેટલી દટતા એ એકલા જીવમાં સમાએલી હતી. નિશાળ તો છોકરાજ ઉઘાડે. પછી ઝાડુ વળાય પછી એકાદ છોકરો ઘેર તેડવા જાય ત્યારે ગુરજ હજી કાચીની ખાટલીમાં આળોટતાજ હોય! માંડમાંડ એકાદ અર્ધા કલાકે વસ્ત્ર પરીધાન કરી.

“મળગામિની ગળે ચઢીને આવે” તે પ્રમાણે ડોલતા ડોલતા અને રસ્તામાં મળતા માણસો સાથે રામ રામ કે જય જયના પાઠ પઢતા પઢતા નિશાળનો એટલો ચઢે. પછી પાઘડી ખીંટીએ ટાંગતાં, કાટ ખાંખેરી ઘડી વાળી ટેબલ પર મુકના, ખિસ્સામાંથી ખોખું કાઢી ચશ્મા સાફ કરી આંખે ચઢાવતાં.

“અલ્યા કોણ કોણ નથી આવ્યું? કેમ નથી આવ્યું?” ની તજવીજ કરતાં ખાસો ખીજો અરથો કલાક વહી જાય, પણ પરીક્ષાના દિવસે આ બધી દટતા ઉઘટા ક્રમમાં ફેરવાઈ જતી. સવારમાં બધાંથી પહેલા નિશાળમાં દેખાતા. કોઈ દાખલો છોકરાઓ ખોટો ગણે જેથી પોતે તહેમને શીખવે પણ કંઈક ભુલ થઈ જાય તો ફરીથી ન ગણના દટતાપૂર્વક કહી દે કે—

“ગણીતમાં ખોટો જવાબ છે. જવાબો લખવામાં આ લાકડાવાળો જરાએ ત્રયવટ રાખતો નથી” સર્વથી મોટી મુદ્દાની વાત તો એ છે કે આ સર્વગુણ સંપન્ન આદર્શ શિક્ષક સાડા એગણત્રીસ વરસ થયા દટતાપૂર્વક સર્વીસ કર્યે જાય છે અને એમના ઉપરી સાહેબોને પણ ધન્ય છે કે દટતાપૂર્વ એમની નોમરી નભાવ્યે જાય છે! પણ હવે એકકક્ષ અનુમાન બધાય છે કે એ આદર્શ શિક્ષક છ મહિના પછી દટતાપૂર્વક પેન્શન લે છે. અને પછી થોડા દિવસે કે થોડા માસે (થોડા વરસે નહિ, કારણ કે ધણ શિક્ષકો પોતાના કિતાવળીઆ સ્વભાવને લઈને પેન્શન ખાવા વધુ મુદ્દત ટકતા નથી એમ અમારો પાકો અનુભવ રહે છે.) સ્વર્ગના સંતાનોને કેળવવા દટતાપૂર્વક સ્મશાન માર્ગે સિધાવશે! તથાસ્તુ:

—[સમાપ્ત]—

એમનાં રચેલાં પુસ્તકો જે
હજી સુધી તમે નહિ
વાંચ્યા હોય તો હવે

નિલાંબ ન કરતાં આજેજ
આહર નાંધાવી દેયો,
નહિં તો પાછળથી
પસ્તાવું પડશે.

સી. "અકાર"

તૈયાર છે

પ્રેમ પંજણુ--નીચાંકી હાસ્યપૂર્ણ હાસ્યા.
કીંમત ૧-૧૨-૦. સંદેશ શ્રીદીપ સા
(શ્રીદીપ ગ્રામવાસી)

છપાય છે.

હાસ્યપ્રકુળ--અચિત્ર હાસ્યપૂર્ણ પુસ્તક.
કીંમત ૧-૦-૦ પરદેશ શ્રીદીપ સા

શેઠર:-

અક્ષર ઓફીસ.

સંદેશ (જી. સુરત.)

